

Irīna Čurkina

EKONOMIKAS AUGSMES FAKTORI LATVIJĀ

2006-5
L 329

L
33

Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts

Irīna ČURKINA

Ekonomikas augsmes faktori Latvijā

Rīga, 2003

ISBN 9984-9374-7-0

UDK 330.1 (474.3)

ČU 680

0306099224

Irina Čurkina. Ekonomikas augsmes faktori Latvijā, Latvijā – Rīga: LZA EI,
2003. – 168 lpp.

Redaktors: Uldis Bormanis

Datorsalikumu veidojis: Broņislavs Ivbulis

Irīnas Čurkinas grāmatā „Ekonomikas augsmes faktori Latvijā” no klasiskās ekonomikas zinātnes pozīcijām analizēts Latvijas tautsaimniecības pašreizējās stāvoklis un turpmākās attīstības perspektīvas. Šajā grāmatā izklāstītais ir arī uzskatāms paraugs kā klasiskās ekonomikas pamatjēdzienus – tādus kā darbaspēks, dabas resursi, cilvēkkapitāls, tehnoloģijas, investīcijas, arī ārējā tirdzniecība – var izmantot mūsdienu ekonomikas attīstības pētījumos. Grāmata būs noderīga visiem, kas interesējas par mūsdienu Latvijas ekonomiku un gatavojas veikt patstāvīgu analīzi: studentiem, zinātniskajiem līdzstrādniekiem, ierēdņiem un politiķiem

ISBN 9984-9574-7-0

©BO SIA „Latvijas Zinātņu akadēmijas
Ekonomikas institūts”, 2003

Saturs

Priekšvārds	5
Ievads	7
Nosacītie apzīmējumi un saīsinājumi	8
1. Ekonomikas augsmes teorētiskie aspekti	11
1.1. Ekonomikas augsmes definīcijas un augsmi raksturojošie rādītāji	11
1.2. Ekonomikas augsmes cikliskums	12
2. Ekonomikas augsmes teoriju attīstība	31
2.1. Klasiskā ekonomikas skola	31
2.2. Keinsiānistu ekonomikas augsmes modeļi	36
2.3. Neoklasiskā skola	40
2.4. Solova augsmes modelis	42
2.5. Jaunā (endogēnā) augsmes teorija	44
3. Dažādu ekonomikas sistēmu augsmes īpatnības: Āzijas tīģeri un komandekonomika	50
4. Ekonomikas augsmi un attīstību ietekmējošie faktori ārvalstīs	62
5. Ekonomikas augsmes un attīstības tendences Latvijā	72
5.1. Vispārējs tautsaimniecības raksturojums	72
5.2. Darbaspēka attīstības tendences	94
5.3. Dabas resursi	103
5.4. Cilvēkkapitāls	106
5.5. Tehnoloģiskā attīstība	117
5.6. Kapitāls	126
5.7. Ārējā tirdzniecība	139
Secinājumi	160
Literatūras saraksts	161
Saīsinājumi	168
Nozaru apzīmējumi	168

Izdevēja priekšvārds

Augsmes teorija ir viena no ekonomikas teorijas noderīgākajām un interesantākajām sastāvdaļām, tāpēc tai vienmēr tiek veltīta pētnieku uzmanība. Neskatoties uz šķietamo augsmes stabilitāti, mainoties situācijai, valstu attīstības iespējas mainās, tāpēc attīstītās valstīs ekonomikas augsmes faktoru darbību pastāvīgi novēro un analizē. Sevišķi straujas izmaiņas notiek mūsdienās, tautsaimniecības internacionalizācijas apstākļos.

No augsmes teorijas skatpunkta jauns izpētes objekts ir bijušās sociālistiskās valstis, tai skaitā Latvija. Šajās valstīs klasisko augsmes teoriju atziņu pielietojamību iespaido augsmes procesa neviendabīgums, ko nosaka tautsaimniecības vēsturiskā attīstība, ražošanas faktoru pieejamība, tehnoloģiskais stāvoklis, uzņēmējdarbības tradīcijas, sociālie faktori, arī valdības politika.

Arī Latvijā, pielietojot klasiskās augsmes teorijas, nākas rēķināties ar valsts īpatnībām. Augsmes procesu iespaido Eiropas integrācijas nosacījumi. Salīdzinot klasiskās augsmes teorijas ar dažādu valstu praksi, jāsecina, ka uz vienlīdzīgu resursu bāzes ir sasniedzami dažādi rezultāti. Latvija ir viena no pārejas valstīm, kas sliktāk kā citas izmanto savas ekonomiskās iespējas un joprojām nav atguvusies no dziļās recesijas 90-to gadu sākumā.

Latvijas tautsaimniecība pirmajos neatkarības gados piedzīvoja spēcīgu satricinājumu, kā rezultātā cieta visas nozares. Valdības nostāja pārejas sākumā bija vienkārša – priekšroka tika dota liberālajam modelim, minimāli regulējot ekonomiskos procesus. Gan fiskālā, gan monetārā politika orientējās uz ekonomisko stabilitāti, nenovērtējot Latvijas kā postsociālisma valsts īpatnības. Iespējams neitrālās valdības politikas dēļ pirmspārejas izlaides līmeni ir pārsniegušas tikai pakalpojumu nozares. Savukārt rūpnieciskā izlaide strauji samazinājās un augstās kredītu likmes neveicināja ražojošo nozaru attīstību.

Vērtējot augsmes faktorus, tiek daudz runāts par Latvijas augsti izglītoto, un galvenais, lēto darbaspēku. Attīstīto valstu prakse ir pierādījusi, ka augsti attīstīts cilvēkkapitāls tiešām sekmē augsmi. Latvijā pievienotās vērtības īpatsvars kopējā izlaidē kopš 1991. gada samazinās, jo pārsvarā līdzekļi tiek ieguldīti kapitālietilpīgās ražotnēs. Arī ārvalstu investīcijas Latvijā ienāk nevis zinātnietilpīgās nozarēs, bet pārsvarā nozarēs ar zemu un vidēju tehnoloģisku līmeni. Pievienotās vērtības daļas samazināšanās kopējā izlaidē liecina, ka ekonomiskās darbības efektivitāte Latvijā pasliktinās.

Šobrīd ir skaidrs, ka ierobežotais instrumentu klāsts, ko piedāvāja ārvalstu institūcijas 90-to gadu sākumā, balstoties uz atšķirīgu valstu pieredzi, bija efektīvs tikai dažās pārejas valstīs. Tām valstīm, kurās ekonomikas augsmes potenciāls netiek pilnībā izmantots, ir jādomā par citu, efektīvāku politiku pielietošanu iespējāmību, precizējot ekonomiskās politikas mērķus. Jāsaprot, ka svarīgākais

ekonomiskās politikas mērķis nav tikai izlaides kvantitatīvais pieaugums, bet gan ilgtspējīga attīstība, kas nozīmē arī sociālās labklājības pieaugumu.

Grāmatā ieskicētas augsmes pētījumu skolas un īsumā aprakstīti ievērojamākie klasiskās augsmes modeļi. Lasītāji var iepazīties ar ekonomiskās augsmes faktoriem attīstītās un jaunattīstības valstīs. Latvijas ekonomikas augsmes tiek pētīta, izmantojot četrus pamatfaktorus – cilvēkkapitāls, investīcijas, tehnoloģijas un dabas resursi. Bez tam tiek novērtēta augsmes ietekme uz sociālo labklājību valstī, analizēta ārējās tirdzniecības struktūra Latvijā un pasaulē.

Grāmata būs noderīga ikvienam, kas interesējas par ekonomikas augsmes un attīstības jautājumiem.

Latvijas Zinātņu akadēmijas
Ekonomikas institūta direktore
Dr.ekon. Raita Karnīte

Ievads

Ekonomikas augsme ir katras valsts svarīgākais mērķis, un tās ietekmējošo faktoru apzināšana vienmēr ir bijis ekonomistu aktuālākais uzdevums. Pastāv vairākas vēsturiski izveidojušās skolas, kas pētī cēloņus un apstākļus, kuri bremsē vai veicina ilgtermiņa augsmi.

Pētījumi liecina, ka ilgtermiņa ekonomikas augsme ir atkarīga no ražošanas faktoru pieejamības, to kvalitātes un izlietojuma efektivitātes. Neatkarīgi no valsts attīstības pakāpes, pastāv 4 ražošanas faktori: darbs, kapitāls, tehnoloģijas un dabas resursi.

Nosacīti iespējams izdalīt divus ekonomikas augsmes teorētiskos virzienus, pazīstamus kā „vecā” un „jaunā” augsmes teorija. „Vecā” augsmes teorija balstījās uz pieņēmumu, ka ekonomikas augsme ir atkarīga no kapitāla, darbaspēka un tehnoloģiju komponentēm. Neoklasiskās augsmes teorijas pamatlicējs Roberts Solovs pierādīja, ka apmēram 80% ekonomikas augsmes var izskaidrot ar tehnoloģisko progresu.

Savukārt „jaunās” augsmes teorētiķi runā ne tikai par fizisko kapitālu, bet arī par zināšanām – cilvēkkapitālu, un attīstīto valstu pieredze rāda, ka tieši cilvēkkapitāla uzkrāšana un stimulēšana ir primārais ekonomikas augsmes stimuls, savukārt fiziskā kapitāla loma ir otršķirīga.

Valstu attīstības iespējas ir mainīgas, tāpēc augsmes faktoru analīze ir vienmēr aktuāla. Sevišķi straujas ekonomikas izmaiņas notiek mūsdienās, globalizācijas apstākļos. Latvijā, pielietojot klasiskās augsmes teorijas, jārēķinās arī ar tālākiem augsmes nosacījumiem. Lai gan Latvija ir viena no Eiropas valstīm, kura attīstās visstraujāk, tās IKP uz vienu iedzīvotāju ir viens no zemākajiem kandidātvalstu starpā – 35% no ES vidējā – un tā joprojām nav sasniegusi pirmspārejas izlaides apjomus.

Lai noskaidrotu augsmes faktoros Latvijā, pētījuma teorētiskajā sadaļā tiek apskatītas klasiskās ekonomikas augsmes skolas, augsmes teorijas vēsturiskā attīstība. Pētījumā analizēti 4 augsmes faktori Latvijā – dabas resursi, darbaspēks, tehnoloģijas un kapitāls.

Nosacītie apzīmējumi un saīsinājumi

Esošajos pētījumos ekonomikas augsmes tiek analizēta, balstoties uz pasaules valstu klasifikāciju pēc ienākuma grupām, ko raksturo iekšzemes kopprodukts (IKP). Pastāv vienots valstu klasifikācijas šablons, ko izmanto Pasaules Banka (PB). Starptautiskais Valūtas fonds (SVF) klasificē valstis pēc to ienākumiem (*income group*) līdzīgi PB, iedalot pasaules valstis 3 plašās grupās: attīstītās, jaunattīstības un pārejas perioda valstis.

Turpmāk pētījumā tiks ievērota gan SVF, gan PB valstu klasifikācija.

SVF valstu klasifikācija:¹

Attīstītās valstis – Saskaņā ar SVF klasifikāciju, attīstīto valstu grupā ietilpst 29 valstis ar augstu ienākumu līmeni. Tās tiek raksturotas kā atvērtas valstis, literatūrā apzīmētas arī kā pirmās pasaules, augsta ienākuma, industriālās valstis. SVF attīstīto valstu grupējumā izdala sekojošas apakšgrupas:

- 1) galvenās 7 attīstītākās valstis G-7 (*major advanced economies*): ASV, Kanāda, Japāna, Francija, Vācija, Itālija, Lielbritānija.
- 2) citas attīstītās valstis (*other advanced economies*). Šī grupa ietver:
 - atlikušās 11 Eiropas Savienības (eirozonas valstis un Dānija, Zviedrija): Austrija, Beļģija, Dānija, Somija, Grieķija, Īrija, Luksemburga, Nīderlande, Portugāle, Spānija, Zviedrija;
 - jauni industrializēto ekonomiku valstis (JIEv) jeb attīstītās jaunattīstības valstis (*advanced developing countries or newly industrializing economies*) – viens no apzīmējumiem, kas raksturo sākotnēji zema ienākuma valstu strauju ekonomikas augsmi, realizējot savu ekonomiku industrializāciju; tās ir tā sauktie “Āzijas tīģeri” jeb Honkonga, Koreja, Singapūra, Taivāna;
 - citas attīstītās valstis: Austrālija, Kipra, Islande, Izraēla, Jaunzēlande, Norvēģija un Šveice.

Jaunattīstības valstis (*developing countries*) – Starptautiskā Valūtas fonda klasifikācija, identiska Pasaules Bankas klasifikācijas ietvertajai valstu grupai ar vidēji zemu un vidēji augstu ienākumu līmeni uz 1 iedzīvotāju.

Pārejas perioda valstis (*countries in transition*). Jēdziens, kas definē valstis pārejas periodā no centrālās plānošanas uz tirgus ekonomiku. Pieejamie SVF statistikas dati ietver 28 Austrumeiropas un bijušās Padomju Savienības pārejas perioda valstis:

Albānija, Armēnija, Azerbaidžāna, Baltkrievija, Bosnija un Hercegovina, Bulgārija, Čehija, Dienvidslāvija, Gruzija, Horvātija, Igaunija, Kazahstāna, Kirgīzija, Latvija, Lietuva, Maķedonija, Moldāvija, Mongolija, Polija, Rumānija, Krievija, Slovākija, Slovēnija, Tadžikistāna, Turkmēnistāna, Ungārija, Ukraina, Uzbekistāna.

¹ World Economic Outlook April 2002. International Monetary Fund. – Washington, 2002.

Pasaules Bankas valstu klasifikācija:²

Nabadzīgas valstis, jeb zema ienākuma valstis. Pēc Pasaules Bankas definīcijas, valstis, kuru nacionālā kopprodukta (NKP) apjoms uz 1 iedzīvotāju nepārsniedz 755 ASV dolārus gadā, un tās ir sekojošas:

Afganistāna, Angola, Armēnija, Azerbaidžāna, Bangladeša, Benina, Burkinafaso, Burundi, Butāna, Centrālās Āfrikas Republika, Čada, Ekvatoriālā Gvineja, Eritreja, Etiopija, Gambija, Gana, Gruzija, Gvineja, Gvineja-Bisava, Haiti, Indija, Indonēzija, Jemena, Kambodža, Kamerūna, Kenija, Kirgizstāna, Komoras, Kongo (Demokrātiskā Republika), Kongo Republika, Korejas TDR, Kotdivuāra, Laosa, Lesoto, Libērija, Madagaskara, Malāvi, Mali, Mauritānija, Mozambika, Moldova, Mongolija, Mjanma, Nepāla, Nigēra, Nigērija, Nikaragva, Pakistāna, Papua Jaungvineja, Ruanda, Santome un Prinsipi, Senegāla, Sjerraleone, Somālija, Sudāna, Tadžikistāna, Tanzānija, Togo, Uganda, Ukraina, Uzbekistāna, Vjetnama, Zālamana salas, Zambija, Zimbabve.

Vislielākais nabadzīgo valstu īpatsvars ir Āfrikā reģionā.

Vidēji zema ienākuma valstis ir valstis, kuru NKP uz 1 iedzīvotāju ir diapazonā no 746 līdz 2975 ASV dolāri gadā. Vidēji zema ienākuma valstis ir:

Albānija, Alžīrija, Baltkrievija, Beliza, Bolīvija, Bosnija un Hercegovina, Bulgārija, Dominikāņu Republika, Dienvidslāvija, Džibuti, Ēģipte, Ekvadora, Fidži, Filipīnas, Gvatemala, Gviāna, Hondurasas, Irāka, Irāna, Jamaika, Jordānija, Kaboverde, Kazahstāna, Kiribati, Kolumbija, Krievija, Kuba, Ķīna, Maķedonija, Maldivija, Maroka, Maršala salas, Mikronēzija, Namībija, Paragvaja, Peru, Rumānija, Salvadora, Samoa, Sīrijas Arābu Republika, Sentvinsenta un Grenadīnas, Surinama, Svazilenda, Šrilanka, Taizeme, Tonga, Tunisija, Turcija, Turkmenistāna, Vanuatu.

Vidēji augsta ienākuma valstis ir valstis, kuru NKP uz 1 iedzīvotāju ir no 2976 līdz 9205 ASV dolāriem gadā. Šajā grupā ir iekļautas sekojošas valstis, tai skaitā arī Baltijas valstis:

Antigva un Barbuda, Argentīna, Barbadosa, Botsvāna, Brazīlija, Čehija, Čīle, Dominika, Gabona, Grenada, Horvātija, Igaunija, Kosta Rika, Latvija, Lebanona, Lībija, Lietuva, Majota, Malaizija, Malta, Maurīcija, Meksika, Menas sala, Omāna, Palau, Panama, Polija, Puertoriko, Saūda Arābija, Seišelu salas, Slovākija, Sentkitsa un Nevisa, Sentlūsija, Trinidada un Tobago, Ungārija, Urugvaja, Venecuēla.

Augsta ienākuma valstis ir valstis, kuru NKP uz 1 iedzīvotāju ir vairāk nekā 9206 ASV dolāri gadā, un tās ir:

Amerikas Savienotās Valstis, Andora, Aruba, Apvienotie Arābu Emirāti, Apvienotā Karaliste, Austrālija, Austrija, Bahamas, Bahreina, Beļģija, Bermudu salas, Bruneja, Dānija, Farēru salas, Francija, Franču Polinēzija, Grieķija, Grenlande, Guama, Honkonga (Ķīna), Islande, Īrija, Itālija, Izraēla, Japāna, Jaunkaledonija, Jaunzēlande, Kaimanu salas, Kanāda, Katara, Kipra, Korejas

² Pasaules Bankas valstu klasifikācija Pasaules Bankas mājas lapā <http://www.worldbank.org>

Republika, Kuveita, Lihtenšteina, Luksemburga, Monako, Nīderlande, Nīderlandes Antiļas, Normandijas salas, Norvēģija, Portugāle, Sanmarīno, Singapūra, Slovēnija, Somija, Spānija, Šveice, Vācija, Virdžīnu salas, Ziemeļmarianas salas, Zviedrija.

Literatūrā valstis no šīs ienākumu grupas sauc arī par industriālajām valstīm.

Bijušās Padomju Savienības valstis – 15 sekojošas pārejas perioda valstis no centrālās plānošanas uz tirgus ekonomiku: Armēnija, Azerbaidžāna, Baltkrievija, Gruzija, Igaunija, Kazahstāna, Kirgizstāna, Krievija, Latvija, Lietuva, Moldāva, Tadžikistāna, Turkmenistāna, Ukraina, Uzbekistāna.

1. Ekonomikas augsmes teorētiskie aspekti

1.1. Ekonomikas augsmes definīcijas un augsmi raksturojošie rādītāji

Ekonomikas augsmes literatūrā tiek definēta dažādi, bet visās definīcijās ar ekonomikas augsmi saprot iekšzemes kopprodukta (IKP) pieaugumu laikā. Bieži literatūrā tiek pieminēti tādi jēdzieni kā ekonomikas attīstība un augsmes. Šie jēdzieni nav identiski, starp tiem pastāv būtiska atšķirība.

Ekonomikas augsmes nozīmē kvantitatīvas izmaiņas tautsaimniecībā, jeb IKP pieaugumu.³

Ekonomiskā attīstība ir process, kur valstis ar zemu ienākumu līmeni kļūst par augsti attīstītām. Termins „ekonomiskā attīstība” bieži tiek minēts ekonomikas augsmes kontekstā. Ekonomiskās attīstības teorija pēti, kā vienkāršas un nabadzīgas valstu ekonomikas var izvērsties par attīstītām. Ekonomikas attīstība nozīmē dzīves kvalitātes, preču un pakalpojumu kvalitātes izmaiņu laikā.⁴

Ekonomikas augsmes saistīta ne tikai ar valsts ekonomikas, politiskās un sociālās sfēras organizāciju, bet arī ar norisēm pasaules saimnieciskajās un politiskajās jomās. Gan lielas, gan mazas valstis var attīstīties sekmīgi, ja to valdību makroekonomiskās politikas ir pārdomātas un veiksmīgi iekļaujas pasaules saimnieciskajā apritē. Rezumējot – ekonomiskā attīstība ir ekonomikas augsmes rezultāts.

Iekšzemes kopprodukts (IKP) ir viens no nacionālo kontu sistēmas pamatrādītājiem. To definē kā visu gala preču un pakalpojumu vērtību summu, kas radīta noteiktā laika periodā noteiktā teritorijā. IKP ekonomikā tiek apskatīts no ieņēmumu, ražošanas un pieprasījuma puses.⁵

Galvenās IKP **ieņēmumu** sastāvdaļas ir atlīdzība nodarbinātajiem, ieņēmumi (arī rente, dividendes, īpašuma ieņēmumi u.c.), ražošanas un produktu nodokļi. Ieņēmumi, kas sākotnēji paliek ražotāja rīcībā, ir definēti kā darbības koprezultāts un jauktais kopieņēmums. Darbības koprezultāta pamatā ir peļņa. Savukārt jauktais kopieņēmums ietver mājsaimniecību uzņēmuma īpašnieka peļņu un atlīdzību par īpašnieka un viņa ģimenes locekļu darbu. Būtībā nacionālos kontos darbības koprezultāts ir lielo uzņēmumu bruto peļņa, bet jauktais kopieņēmums – mazo uzņēmumu jeb mājsaimniecību radītā pievienotā vērtība.

No **ražošanas** puses iekšzemes kopprodukts ir vienāds ar visu ekonomikas darbības veidu vai nozaru kopējās pievienotās vērtības un produktu nodokļu (atskaitot subsīdijas) summu. Pievienotā vērtība ir preču un pakalpojumu izlaides vērtības un starppatēriņa starpība. Starppatēriņš ir ražošanas procesā izlieto pirkto preču un pakalpojumu vērtība. Produktu nodokļi (tos pieskaita kopējai

³ *Byrns R.T., Stone G.W. Economics.* – California : – Goodyear Publishing Company Inc, 1981. – 829.p.

⁴ Turpat, – 829. lpp.

⁵ Latvijas makroekonomika skaitļos 2002. Statistikas gadagrāmata. – Rīga : LR CSP, 2002. – 16-17.lpp.

pievienotajai vērtībai) ir nodokļi, kas tiek nomaksāti produkcijas realizācijas brīdī un tie ir: pievienotās vērtības (apgrozījuma), muitas un akcīzes nodokļi.

Iekšzemes kopproduktu no **pieprasījuma** puses veido valsts iekšējais izlietojums (valdības un mājsaimniecību gala patēriņš, kopējā kapitāla uzkrāšana) un neto eksports (starpība starp eksporta un importa apjomu). Valdības patēriņa izdevumi ir budžeta finansētie valsts pārvaldes izdevumi, ieskaitot tos, kas nodrošina iedzīvotājiem sniegtos bezmaksas pakalpojumus – veselības aizsardzībai, izglītībai – un privātais patēriņš – patēriņa priekšmeti un pakalpojumi, kurus iedzīvotāji apmaksājuši no saviem līdzekļiem vai saražojuši paši.

Ekonomikas analīzē izšķir faktisko un reālo IKP. Ja analīzē lieto faktisko IKP, laika gaitā to var izmainīt inflācija, līdz ar to var rasties aplams priekšstats par patieso ekonomikas attīstību. Savukārt reālais IKP tiek mērīts kāda gada bāzes cenās. Šādi reālais IKP rāda izlaidi kādā valstī dažādos laika periodos, izmantojot viena gada bāzes (salīdzināmās) cenas.⁶

Atskaitot no IKP amortizāciju, tiek iegūts neto nacionālais ienākums.⁷ Savukārt nacionālais kopprodukts (NKP) sastāv no IKP un starptautiskā norēķinu saldo par darbaspēka un kapitāla izmantošanu. Valsts rezidentu uzņēmumu peļņa ārzemēs un strādājošo darbs tiek ieskaitīts NKP, tai pat laikā ārzemju kompāniju peļņa, kas gūta valsts teritorijā, netiek ieskaitīta NKP.

1.2. Ekonomikas augsmes cikliskums

Ekonomikas augsmes nav vienmērīga, tai ir tendence svārstīties, un dotās svārstības sauc par biznesa cikliem (1. attēls). Svārstību procesā ekonomika attiecībā pret ilgtermiņa trendu sasniedz četras fāzes.⁸

- 1) *sile (tough)* – punkts biznesa ciklā, kurā IKP ir zemākais attiecībā pret savu potenciālo līmeni (maksimāli iespējamo izlaides apjomu),
- 2) *uzplaukums (expansion)* – sekojošā fāze, kur IKP pieaug,
- 3) *viršotne (peak)* – IKP sasniedz visaugstāko līmeni,
- 4) *recesija (recession)* – viršotnei sekojošā fāze, kuras laikā IKP pazeminās. Parasti par recesiju runā, ja ekonomikas lejupslīde ir bijusi vismaz 2 ceturkšņus pēc kārtas.

Ciklu skaitīšanu sāk no punkta, kur ekonomika atrodas uzplaukuma viršotnē, tas ir, ražošanas reālais apjoms ir visaugstākais attiecībā pret maksimālo līmeni. Recesijas laikā ražošanas apjoms samazinās un sasniedz zemāko punktu. Recesijas fāzi, ja tā ilgst vairāk nekā pusgadu, pieņemts saukt par ekonomikas lejupslīdi jeb depresiju. Izlaide vienmēr svārstās ap trenda līmeni, bet maksimālais apjoms tiek saražots, kad tiek izmantoti visi ražošanas faktori pilnībā. Uzplaukuma periodā ražošanas faktoru izmantošana pieaug, tas paplašina ražošanas iespējas.

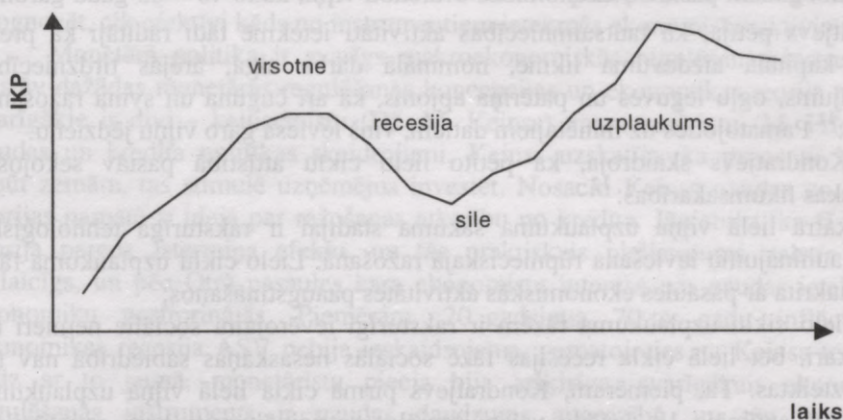
Pasaules valstīm raksturīga tendence attīstīties atšķirīgi un dažādiem tempiem. Neskatoties uz to, ka reālais IKP laika gaitā svārstās, vairākiem valstu

⁶ Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. – Москва : ИНФРА-М, 1997. – стр.46-47.

⁷ Turpat, – 47.lpp.

⁸ Самуэльсон П.Э., Нордхаус Д.В. Экономика. – Шестнадцатое издание. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2000. – стр.396

raksturīgs pozitīvs ilgtermiņa reālā IKP pieaugums. Teorētiski, lai novērstu pārāk straujas ekonomikas svārstības, valdība pielieto attiecīgus makroekonomiskos instrumentus.

1. attēls. Ekonomikas augšanas cikliskums

Ekonomisti no laika gala ir centušies noskaidrot cēloņus, kāpēc ekonomika svārstās. Viens no agrīnās biznesa ciklu teorijas pamatlicējiem ir **V.S. Dževonss** (*W. Stanley Jevons*), kurš 1875. gadā izstrādāja „saules aptumsuma teoriju” (*sunspot theory*). Viņš uzskatīja, ka ekonomika svārstās, pateicoties laika apstākļu izmaiņām, jo tie savukārt ietekmē lauksaimniecisko ražošanu.⁹

Citi agrīnie ciklu pētnieki uzskatīja, ka ekonomikas novirzi no līdzsvara stāvokļa izsauc kari, dabas katastrofas, slimības. Tāpat ekonomiskā aktivitāte tiek bremsēta, mainoties iedzīvotāju skaitam, jo kādas teritorijas pārapsītošanās rezultātā tiek izraisītas cīņas par papildus teritorijām un dabas resursiem. Jāpiebilst, ka klasiskās skolas pārstāvji (*A. Smits, D. Rikardo* un citi) ekonomikas cikliskumu praktiski neanalizēja, pamatojoties uz principu, ka pieprasījums vienmēr atbilst piedāvājumam.¹⁰

Viens no ievērojamākiem agrīno biznesa ciklu pētniekiem ir **K. Žuglars** (*Clement Juglar*). Viņš pētīja Francijas, Lielbritānijas un ASV rūpnieciskās aktivitātes, pamatojoties uz procentu likmju un cenu izmaiņām, un konstatēja, ka ekonomikas svārstību cikls ilgst 7 – 12 gadus. Žuglars ciklu mēdz saukt arī par industriālo vai vidējo ciklu. Žuglars konstatēja, ka ekonomikas svārstības sakrīt ar investīciju cikliem, kas savukārt izraisa izmaiņas NKP.

⁹ *Byrns R.T., Stone G.W. Economics.* – California: – Goodyear Publishing Company Inc, 1981

¹⁰ *Экономическая теория. Учебник для вузов.* – Санкт-Петербургский ГУЭФ, 2003. – стр.332

Džozefs Kičins (*Joseph Kitchin*), konstatēja, ka ekonomikas cikla garums ir 2 – 4 gadi. Kičins uzskatīja, ka svārstības izraisa izmaiņas krājumos, kas savukārt ietekmē visu tautsaimniecību.

Kondratjevs, pētot ekonomisko attīstību, atklāja, ka periodā no 1780. gada līdz 1920. gadam pastāv 3 ekonomisko svārstību viļņi, katrs 40 – 60 gadu garumā. Kondratjevs pētīja, kā tautsaimniecības aktivitāti ietekmē tādi rādītāji kā preču cenas, kapitāla aizdevuma likme, nominālā darba alga, ārējās tirdzniecības apgrozījums, ogļu ieguves un patēriņa apjoms, kā arī čuguna un svina ražošanas apjoms.¹¹ Pamatojoties uz minētajiem datiem, viņš ieviesa garo viļņu jēdzienu.

Kondratjevs skaidroja, ka pētīto lielo ciklu attīstībā pastāv sekojošas empīriskas likumsakarības:¹²

- 1) katra lielā viļņa uzplaukuma sākuma stadijai ir raksturīga tehnoloģisko jauninājumu ieviešana rūpnieciskajā ražošanā. Lielo ciklu uzplaukuma fāze sakrīta ar pasaules ekonomiskās aktivitātes paaugstināšanos;
- 2) lielo ciklu uzplaukuma fāzēm ir raksturīgi ievērojami sociālie nemieri un kari, bet lielā cikla recesijas fāzē sociālās nesaskaņas sabiedrībā nav tik izteiktas. Tā, piemēram, Kondratjevs pirmā cikla lielā viļņa uzplaukuma fāzē atzīmēja 18 dažādu valstu sociālos satricinājumus (kari, revolūcijas, kontinentālās blokādes, sacelšanās), bet tā paša cikla recesijas fāzē – tikai 5 atbilstošus sociālos satricinājumus dažādās pasaules valstīs. Līdzīga tendence tika novērota arī nākamajos 2 ciklos;
- 3) katrai cikla lielā viļņa recesijas fāzei ir raksturīga lauksaimnieciskās ražošanas depresija.

Faktiski pēc Kondratjeva, ekonomikas svārstības ilgā laikā izsauc tehnoloģiskais progress un strukturālās pārmaiņas ekonomikā.

Neoklasiķis **Jozefs Aloizs Šumpeters** (*J.A. Schumpeter*) turpināja pētīt Kondratjeva garos viļņus, un garo viļņu būtību balstīja uz galveno ekonomisko aģentu – uzņēmēju, kurš pateicoties inovācijām, izraisa ekonomikas augsmi. Viena no populārākām publikācijām, kurā viņš aprakstīja biznesa ciklu garo viļņu teoriju, ir "*The Theory of Economic Development: An inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle*".¹³

Biznesa ciklu pētījumi ir joprojām aktuāli, ekonomistu vidū tiek diskutēti par efektīvākiem valdības instrumentiem, ar kuru palīdzību būtu jāierobežo vai jāsekmē nacionālā ražošana. Teorētiski, lai novērstu pārāk straujas ekonomikas svārstības, valdība var pielietot attiecīgus makroekonomiskos instrumentus: fiskālo un monetāro politiku. Biznesa cikla virsotnē varētu pielietot ierobežojošas politikas, savukārt ekonomikas recesijas laikā – stimulējošas. Laika gaitā ražošana atkarīga no dažādiem ekonomiskiem apstākļiem, kurus arī regulē valdības makroekonomiskie instrumenti. Ar to palīdzību valdība koriģē nodarbinātību, inflāciju un maksājumu binances stāvokli valstī, kā arī citus rādītājus. Taču

¹¹ Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. Москва, 1989

¹² Turpat, – 200.lpp.

¹³ Byrns R.T., Stone G.W. Economics.– California: – Goodyear Publishing Company Inc, 1981

praktiski ekonomikas augsme ir nevienmērīga, un ne vienmēr instrumentu pielietojums dod vēlamo rezultātu. Piemēram, cīnoties ar inflāciju ar ierobežojošas monetārās politikas palīdzību, īstermiņā samazinās izlaidis apjoms un pieaug bezdarbs. Bez tam, valdībai cīnoties ar kādu ekonomikas šoku, izlaidis reakcija uz pielietojamo makroekonomisko instrumentu ir pakāpeniska un ir sarežģīti prognozēt, cik efektīvi kāds no instrumentiem ietekmēs ekonomisko aktivitāti.

Monetārā politika ir svarīgs makroekonomiskās regulēšanas instruments. Pastāv dažādas monetārās regulēšanas koncepcijas un ekonomikas teorijā nosacīti svarīgākie ir divi – keinsiānistu (Dž. M. Keinss) un monetāristu (M. Frīdmens) naudas un kredīta politikas skaidrojumi. Keinss uzskatīja, ka procentu likmēm jābūt zemām, tas stimulē uzņēmējus investēt. Nosacīti Keinsa naudas un kredīta teorijas pamatā ir ideja par ražošanas atkarību no kredīta. Jāpiebilst, ka šī naudas teorija paredz īstermiņa efektu, un tās praktiskais pielietojums valstīs nebija ilglaicīgs, un pēc Otrā pasaules kara ekonomistu interese par naudas ietekmi uz ekonomiku pastiprinājās. Piemēram, 20. gadsimta 70-to gadu inflācija un ekonomikas recesija ASV nebija izskaidrojama, pamatojoties uz Keinsa teoriju.¹⁴ Līdz ar to jaunā, monetāristu pieeja bija atšķirīga: svarīgākais ekonomikas regulēšanas instruments ir naudas daudzums apgrozībā, un tās vienmērīgs pieaugums nodrošina vienmērīgu ekonomikas attīstību. Naudas masa apgrozībā ir jāpalielina sistemātiski, pakāpeniski un naudas daudzuma izmaiņas ir jāizdara, balstoties uz NKP pieaugumu. Bez tam, saskaņā ar monetāristu teoriju, prioritārā ir orientācija uz ilgtermiņa posmu.¹⁵ Dotā monetāristu koncepcija tiek plaši pielietota tirgus ekonomikas valstīs, kaut arī tika konstatēts, ka strikta naudas apjoma kontrole ne vienmēr veicina ekonomiskās aktivitātes pieaugumu.¹⁶

Ekspansīva monetārā politika nozīmē naudas piedāvājuma izvēršanos, jeb naudas masas apgrozībā palielināšanos. Īstermiņa periodā, pielietojot ekspansīvu monetāro politiku, tas ir, izvēršot naudas piedāvājumu, procentu likmes samazinās. Kopējais pieprasījums pieaug, notiek investīciju pieaugums (zemo procentu likmju dēļ). Ražošanas apjomi pieaug, taču līdz ar to ceļas arī cenu līmenis.

Ekonomikā naudas masas daudzums apgrozībā tiek palielināts pakāpeniski, atkarībā no ekonomiskās attīstības. Atbilstoši ekonomikas teorijai, pastāv saikne starp naudas piedāvājumu, iekšzemes kopproduktu (IKP) un cenām.¹⁷ Piemēram, ASV laikā no 1960. līdz 1975. gadam bija 3 recesijas fāzes, un katrā fāzē sakarība starp minētajiem parametriem (naudas masas pieaugums, inflācija un NKP) bija šāda: pirmās lejupslīdes gadījumā pieauga naudas masas daudzums apgrozībā, savukārt inflācija un NKP samazinājās. Tādējādi 1961. gadā inflācija ASV bija zemāka par 2%, NKP pieaugums nepārsniedza 4% un naudas masa palielinājās par apmēram 3%. Citā lejupslīdes posmā 1974-1975. gadā reālais NKP pieaugums

¹⁴ Экономическая теория. Учебник для вузов. – Санкт-Петербургский ГУЭФ, 2003. – стр.385

¹⁵ Бункина М.К. Национальная экономика. – Москва : Дело, 1997. – стр. 220-222

¹⁶ Турпат, – 222.1pp.

¹⁷ Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. Москва, 1997

samazinājās, inflācija pieauga, bet naudas masas apjoms samazinājās.¹⁸ Kopumā naudas masas un inflācijas pieaugums sakrita atsevišķos posmos pirms 1961. un 1975. gada ekonomikas recesijas, savukārt pēc 1975. gada ASV vērojamas pozitīvas sakarības starp naudas masas palielināšanos un inflāciju, un savukārt NKP un inflācijas korelācijas ir bijušas negatīvas.¹⁹

Viens no naudas un kredīta teorijas rādītājiem ir naudas aprites ātrums, izsaka sekojoši: $V = (Y \times P) / M$, kur V – naudas aprites ātrums, Y – IKP, P – cenas un M – naudas masa. Ja naudas aprite ir lēna, tas nozīmē, ka iekšzemes kopprodukta izlietojuma koeficients ir zems. Tas ir, naudas aprite rāda, cik bieži gada laikā viena naudas vienība ir piedalījies maksājumu, pirkšanas vai pārdošanas operācijās.

Dažādās valstīs monetārās politikas ilgtermiņa mērķi var būt atšķirīgi. Nosacīti populārākie ir cenu stabilitāte un nacionālās valūtas maiņas kursa stabilitāte. Mazās, atvērtās valstīs biežāk izvēlas valūtas kursa stabilizāciju kā galveno monetārās politikas mērķi. Monetārās politikas galvenā mērķa definēšana ir svarīga, jo centrālā banka var kontrolēt vienu, bet ne visus mērķus vienlaicīgi. Bez tam, centrālā banka nevar ietekmēt ekonomikas attīstību tiešā veidā, bet tā ar monetāro instrumentu palīdzību var veicināt attīstību, nodrošinot finanšu resursu pietiekamību un stabilitāti valstī.²⁰

Savukārt fiskālā politika regulē nodokļu izlietojumu un valsts izdevumus, lai ietekmētu kopējo pieprasījumu. Par valsts izdevumiem uzskata izdevumus par preču un pakalpojumu iegādi, izdevumus aizsardzībai, ceļu būvei, likumdošanas iestāžu darbinieku darba algām u.c., arī transferta maksājumus (maksājumi bezdarbniekiem, pensionāriem, studentiem). Tāda fiskālā politika, kuru valdība apzināti pielieto kāda mērķa sasniegšanai (lai ietekmētu ražošanas apjomu, nodarbinātību, augsmi), ir diskrecionārā politika. Bez diskrecionārās fiskālās politikas ir arī nediskrecionārā, un tās īpatnība ir automātiska pielāgošanās izmaiņām ekonomikā. Piemēram, ekonomikas augsmē nodrošina nodokļu pieaugumu, bezdarba pabalstu samazinājumu, budžeta deficīta samazināšanos.²¹

Stimulējoša fiskālā politika ir valdības izdevumu palielināšana vai (un) nodokļu likmju samazināšana ar mērķi stimulēt ekonomisko aktivitāti. Šī politika parasti tiek pielietota ekonomikas lejupslīdes gadījumos, lai palielinātu kopējo pieprasījumu. Parasti valdība var pielietot fiskālos instrumentus kopā ar monetārajiem (naudas un kredīta politiku).²²

Stimulējot patēriņa pieaugumu, pieaug pieprasījums pēc naudas. Ja valdība samazina nodokļu likmes un (vai) valdības izdevumus, iedzīvotāju pieprasījums pēc naudas palielinās. Ja fiskālā politika netiek īstenota kopīgi ar naudas politiku, naudas piedāvājums paliks nemainīgs. Šādā gadījumā pie nemainīga naudas

¹⁸ *Byrns R.T., Stone G.W. Economics.* – California, Goodyear Publishing Company, Inc., 1981. – Figure 1, – 264.p.

¹⁹ Turpat, – 264.lpp.

²⁰ *Lūse L. Monetārās politikas mērķi, iespējas un instrumenti.* – Averss&Reverss, Nr.4/1996. – Rīga, 1996.

²¹ *Bikse V. Makroekonomikas pamati.* – Rīga : LU, 1998. – 257.lpp

²² Turpat, – 258.lpp.

piedāvājuma laikā, kad pieprasījums pēc tās palielinās, pieaugs (aizdevumu) procentu likmes, tas stimulē investīciju samazināšanos. Augstas procentu likmes neveicina ražošanu, un izlaide samazinās.

Tā kā stimulējoša fiskālā politika izraisa naudas pieprasījuma palielināšanos, nepieciešama tāda monetārā politika, kas pieaugušo pieprasījumu pēc naudas apmierinātu. Centrālā Banka, lai apmierinātu pieprasījumu pēc naudas, pielieto stimulējošu monetāro politiku un palielina naudas daudzumu apgrozībā. Procentu likmes samazinās, investīcijas pieaug, kopējais pieprasījums aug, IKP pieaug. Tātad, fiskālā politika nevar būt efektīva bez naudas piedāvājuma un procentu likmju izmaiņām. Keinss traktē fiskālo politiku kā spēcīgāko instrumentu, ar kura palīdzību iespējams regulēt ekonomisko aktivitāti un veicināt augsmi, t.i. – regulēt kopējā pieprasījuma izmaiņas.

Gadījumā, ja ekonomika ir sasniegusi biznesa cikla virsotni, valdība var pasargāt to no pārkaršanas, ievērojot striktu (ierobežojošu) fiskālo politiku. Šajā gadījumā valdība pielieto nodokļu likmju paaugstināšanu un (vai) valdības izdevumu samazināšanu.²³ Palielinot nodokļus, tiek ierobežots privātais patēriņš, līdz ar to kopējais pieprasījums samazinās. Ja Centrālā Banka pielieto striktu monetāro politiku, vispārējā ekonomiskā aktivitāte tiek bremsēta.

Attiecībā uz makroekonomisko politiku efektivitāti, ekonomistu domas dalās. Vieni uzskata, ka valdības politikas prioritātei ir jābūt patēriņa stimulēšana, bet citi uzskata, ka svarīgākais ir ražošanas izvēršana. Mūsdienās tiek plaši diskutēts par vienas vai citas makroekonomiskās politikas priekšrocībām un trūkumiem, to ietekmi uz dažādiem ekonomikas rādītājiem. Piemēram, ekonomisti analizē budžeta deficīta ietekmi uz augsmi – lielāks deficīts bremsē augsmes izvēršanos, valdības investīcijas pozitīvi korelē ar izlaides apjomiem.²⁴ Šādi **S. Fišers** (*S. Fischer*) uzskata, ka augsts budžeta deficīts un arī augsti inflācijas tempi negatīvi ietekmē ekonomikas augsmi. Bet vienlaicīgi Fišers atzīmē, ka jaunās ekonomikas augsmes modeļos makroekonomiskās politikas vairākumā gadījumos netiek iekļautas.²⁵ Ekonomists uzskata, ka makroekonomiskā politika, kas pozitīvi ietekmē ekonomikas augsmi, ir raksturojama ar:²⁶

- zemu un paredzamu inflāciju,
- stabilu fiskālo politiku,
- konkurētspējīgu un prognozējamu valūtas kursu,
- dzīvotspējīgu un kontrolējamu maksājumu bilanci.

Teorētiski uzskata, ka mērena inflācija (līdz 10%), nerada nopietnus draudus tautsaimniecības attīstībai. Turpretī ja inflācijas tempi pārsniedz 200%, tā rada strukturālas disporporcijas tautsaimniecībā, bet kā liecina atsevišķu valstu pieredze,

²³ Turpat, – 263.lpp.

²⁴ *Andersen P., Gruen D.* Macroeconomic policies and growth. – Research Discussion Paper No.9507, October 1995. Reserve Bank of Australia. – 13.p.

²⁵ *Fisher S.* Growth, macroeconomics and development. – NBER WP No.3702. – Cambridge, May 1991

²⁶ *Andersen P., Gruen D.* Macroeconomic policies and growth. – Research Discussion Paper No.9507, October 1995. – Reserve Bank of Australia. – 2.p.

0306099224

tad tautsaimniecība var pielāgoties sevišķi augstiem cenu pieauguma tempiem (Latīņamerika 70-os gados).²⁷

Runājot par budžeta deficītu, piemēram, Māstrihtas līgums paredz, ka tam jābūt 3,0% robežās no IKP.²⁸ Taču uzskata, ka šis fiskālais budžeta deficīta īpatsvara ierobežojums teorētiski nav precīzi pamatojams, un ir diskutējams, vai 3% barjera ir optimāla katrai valstij.²⁹ Līdzīgi tiek diskutēts arī par citiem ekonomikas rādītājiem un to ietekmi uz ekonomikas augsmi.

Uzsākot pāreju uz tirgus ekonomiku, ir neizbēgams makroekonomiskā līdzsvara sabrukums. Tādēļ svarīgākais pārejas sākuma perioda uzdevums ir ekonomiskās stabilitātes nodrošināšana. Stabilizācijas koncepcijas ir dažādas, un iespējams izdalīt divus makroekonomiskās regulēšanas mehānismu scenārijus – ortodoksālo un heterodoksālo. Ortodoksālais scenārijs paredz striktu valdības politiku – budžeta deficīta minimizāciju vai likvidāciju, striktu monetāro politiku. Ja šāda politika tiek īstenota ātri, to sauc par šoka terapiju. Šajā gadījumā valdības politika ir orientēta nevis uz pakāpenisku inflācijas ierobežošanu, bet uz tās likvidāciju īsā laikā (vienā vai divos gados).³⁰ Šīs pieejas atbalstītāji uzskata, ka ja inflācijas apkarošana ieilgs vairākus gadus, tas izraisīs stabilus inflācijas paredzējumus tautsaimniecībā, un tos būs sarežģīti apkarot. Budžeta deficīts ir jāierobežo, jo sevišķi bīstams ir deficīta finansējums uz inflācijas rēķina (naudas emisija). Budžeta deficītu iespējams finansēt, valdībai aizņemoties iekšējā un ārējā tirgū, vai arī kad tautsaimniecība pārdzīvo ekonomisku satricinājumu, valdība var budžeta deficītu finansēt ar naudas emisiju. Šādas emisijas rezultāts var būt nekontrolējama inflācija, kas sagrauj stimulus veikt ilgtermiņa investīcijas un nelabvēlīgi ietekmē gan ražošanu, gan patēriņu. Tādēļ ekonomiskās nestabilitātes gadījumā ir jāatturas no nepamatotas naudas emisijas. Pārejas perioda valstis saskārās ar fenomenu, kad augstās inflācijas rezultātā budžeta nodokļu ieņēmumi zaudēja savu vērtību.³¹

Ortodoksālais stabilizācijas scenārijs tāpat paredz ierobežojošu monetāro politiku, jeb „dārgās naudas” politiku – lai apturētu cenu straujo pieaugumu, nepieciešams ierobežot naudas masu. Tiek paaugstināta procentu likme, kas ierobežo kredītu pieejamību. „Dārgās naudas” politika izraisa deflācijas efektu – reālais uzņēmumu rīcībā esošo līdzekļu apjoms samazinās, līdz ar to samazinās reālā izlaide un samazinās inflācija un tiek ierobežots kopējais pieprasījums tautsaimniecībā.³² No tā jāsecina, ka cena, ko tautsaimniecība maksā par inflācijas ierobežošanu, ir bezdarba pieaugums, reālās izlaides samazināšanās un uzņēmumu maksātnespēja.

²⁷ Экономическая теория. Учебник для вузов. 3-е издание. – Санкт-Петербургский ГУЭФ : Питер, 2003. – стр. 387.

²⁸ Amador J.L.M. Optimal Budget Deficit Rules. Universidade Nova de Lisboa, December 1999. – 3.p.

²⁹ Турпат, 4.lpp.

³⁰ Голубева Н.В. Макроэкономические задачи процесса трансформации российской экономики. Макроэкономическая политика стабилизации. – Новосибирск, 1994. – стр. 16.

³¹ Турпат, – 18. lpp.

³² Турпат, – 19.lpp.

Vēl viens veids, kā iespējams cīnīties ar inflāciju, ir valūtas kursa fiksācija. Šādai politikai ir loģisks pamatojums – noteiktā līmenī fiksēts valūtas kurss nav pakļauts pēkšņām un neparedzētām svārstībām. Tas savukārt stimulē gan produkcijas eksportētāju, gan importētāju darbību. Bez tam, lai uzturētu fiksētu valūtas kursu, ir jābūt pietiekamām valūtas rezervēm, samazinās nacionālās valūtas pārvēršana citā, stabilākā valūtā (piemēram, dolarizācija). Uzskata, ka makroekonomiskās stabilizācijas īstenošana uz fiksēta valūtas kursa bāzes ir saistīta ar risku novērtēt reālo valūtas kursu pārāk augstu vai zemu. Augstāks valūtas kurss ierobežo eksporta izvērsanos un ražotāju konkurētspēju. Līdz ar to var rasties maksājumu bilances disproporcijas un, iespējams, nepieciešamība devalvēt nacionālo valūtu.³³

Pēc heterodoksālā scenārija, tiek īstenota ne tikai strikta fiskālā un strikta monetārā politika, bet arī kontrolēts cenu līmenis un nominālās algas lielums.³⁴

Sabrūkot centrālās plānošanas sistēmai, pārejas valstis izvēlējās Vašingtonas vienošanās ekonomikas modeli (*Washington consensus*), kas sākotnēji bija izstrādāts, lai panāktu Latīņamerikas valstu ekonomisko stabilizāciju.³⁵ Vašingtonas vienošanās paredz, ka ekonomikas stabilizācijas pamats ir finanšu, tirdzniecības un cenu liberalizācija, ierobežots budžeta deficīts, eksportu veicinoša nacionālā valūta, valsts uzņēmumu privatizācija, ārējo investīciju piesaiste.³⁶ Tas nozīmē, ka ekonomikas stabilizācija un ātra ekonomikas augsmē panākama ar ierobežojošiem makroekonomiskiem instrumentiem. Viens no svarīgākajiem stabilizācijas politikas mērķiem ir kontrole pār inflāciju. Vašingtonas vienošanās kritiķis **J. Stiglīcs** (*J. Stiglitz*) saka, ka tādējādi inflācijas risks tiek vērtēts daudz augstāk, nekā izlaides un nodarbinātības samazināšanās.³⁷ Stiglīcs atzīmē, ka makroekonomisko politiku prioritātei ir jābūt vidējas un augstas inflācijas ierobežošana, bet ne zemas inflācijas vēl lielāka samazināšana. Doto tēzi J. Stiglīcs argumentē sekojoši: pētījumi liecina, ka ja izlases valstīs inflācija pārsniedza 40% robežu (gadā), veidojās augstas inflācijas un zemas augsmes lamatas. Savukārt zem minētās robežas netika konstatēts, ka inflācija ir „dārga”.³⁸ Kā piemēru ekonomists min valstis ar 15% inflāciju gadā (tika pētītas 121 jaunattīstības valstis, 71 no tām vidējā inflācija bija zemāka par 15%), kur tās ierobežošana nevar būt svarīgākais makroekonomiskās politikas mērķis.³⁹

Jāpiebilst, ka inflācijas vēsture Latīņamerikas valstīs ir atšķirīga. Vašingtonas vienošanās programma uzrādīja atšķirīgus rezultātus valstīs ar

³³ Turpat, – 20.lpp.

³⁴ Turpat, – 21.lpp.

³⁵ Ahrens J. Toward a Post-Washington Consensus: The Importance of Governance Structures in Less Developed Countries and Economies in Transition. – University of Gottingen, Department of Economics. – 5.p.

³⁶ Kolodko G.W. Towards a new Washington consensus. – Warsaw school of Economics. – 2.p.

³⁷ Stiglitz J.E. More Instruments and broader goals: moving toward the Post-Washington consensus.- WIDER Annual Lectures 2, January 1998. – 7.p.

³⁸ Turpat, – 8.lpp.

³⁹ Turpat, – 9.lpp.

dažādiem inflācijas tempiem. Ortodoksālā makroekonomiskās stabilizācijas programma bija visefektīvākā valstīs ar zemu inflāciju.⁴⁰

Tirdzniecības liberalizācijai ir ne mazāk svarīga loma Vašingtonas modelī, jo Latīņamerikas valstu attīstību bremsēja vietējā tirgus aizsardzība – protekcionisms (importa ierobežošana, nacionālās ekonomikas aizsargāšana no ārvalstu konkurences) neveicināja konkurenci. Kopumā Vašingtonas vienošanās piedāvāja ierobežotu instrumentu klāstu (privatizācija, makroekonomiskā stabilizācija, brīva tirdzniecība) lai sasniegtu šauri definētu mērķi – ekonomikas augsmi. Kā uzskata J. Stiglics, makroekonomikas politikai ir jāorientējas uz plašākiem kvalitatīviem mērķiem, piemēram, sekmēt ilgtspējīgu attīstību, dzīves līmeņa pieaugumu, nevis aprobežoties ar kvantitatīva IKP pieauguma nodrošināšanu.⁴¹

Pētījumi rāda, ka pārejas periodā makroekonomiskās stabilizācijas process ir daudz sarežģītāks nekā tas bija paredzēts, un veiksmīga pāreja uz tirgus ekonomiku nevar tikt veiksmīgi realizēta tikai ar šoka terapijas palīdzību. Cits Vašingtonas vienošanās kritiķis **G. Kolodko** (*G. Kolodko*) uzsver, ka dotais stabilizācijas modelis ir neveiksmīgs tādēļ, ka tika izstrādāts, lai to piemērotu Latīņamerikas, nevis postsociālisma valstīs. Savukārt privatizācija un liberalizācija ir instrumenti, nevis valdības uzdevumi. Tādējādi sākotnējās prognozes par tūlītēju augsmi, tiklīdz tiks realizēta liberalizācija un stabilizācijas programma, nepiepildījās. Kolodko saka, ka laika periods pēc liberalizācijas uzsākšanas bija vēl dramatiskāks, nekā pirms – privatizācija, tirdzniecības un cenu liberalizācija izraisīja nevis stabilu augsmi, bet recesiju, kurā vainojama „vāja” valdības politika.⁴² Bez tam, Kolodko uzsver, ka pārejas valstīs Vašingtonas vienošanās modelis tika pielietots, neņemot vērā to specifiku, jo postsociālisma valstīs faktiski nebija tirgus ekonomikas pamatu. Pielietojot vienošanās modeli pārejas valstīs, tika uzskatīts, ka to ekonomikas stabilitāti ir satricinājuši faktori, līdzīgi kā Latīņamerikas valstīs – liels parāda īpatsvars IKP, augsta inflācija, finansiālā nestabilitāte.⁴³ Tādējādi, Vašingtonas vienošanās pamatprincips – jo ātrāk tiks paveikta privatizācija, liberalizācija, realizēta ierobežojoša fiskālā un monetārā politika, jo ātrāk tiks sasniegta stabila augsmi, – netika pienācīgi novērtēts attiecībā uz pārejas valstīm.⁴⁴

Šajā nodaļā analizēta Latvijas makroekonomiskā politika kopš 1990. gada. Tā pielieto ierobežojošus instrumentus – gan fiskālo, gan monetāro politiku. Latvijas Bankas (LB) svarīgākais mērķis ir nodrošināt stabilas cenas,⁴⁵ un tā pielieto striktu monetāro politiku, kuras uzdevums ir nodrošināt brīvu kapitāla plūsmu, brīvu nacionālās valūtas konvertējamību un ārējo stabilitāti, zemu inflāciju

⁴⁰ Голубева Н.В. Макроэкономические задачи процесса трансформации российской экономики. Макроэкономическая политика стабилизации. – Новосибирск, 1994. – стр. 21

⁴¹ Turpat, – 31. lpp.

⁴² Kolodko G.W. On post-Communist transition to a market economy. - University of Rochester, Department of Political Science./Internets, – <http://www.masterpage.com.pl>

⁴³ Turpat, – <http://www.masterpage.com.pl>

⁴⁴ Turpat, – <http://www.masterpage.com.pl>

⁴⁵ LR likums „Par Latvijas Banku”, 1. nodaļa, 4. pants. Pieņemts 1992. gada 19. maijā. – Latvijas Banka/ Internets. – <http://www.bank.lv>

u.c.⁴⁶ LB instrumenti, ar kuru palīdzību tiek palielināts naudas piedāvājums, ir ārvalstu valūtas iepirkšana, repo kredītu (parādzīmju atpiršanas līgums – *repurchase agreement*) izsoles, valsts iekšējā aizņēmuma parādzīmju iepirkšana otrreizējā tirgū. Savukārt ierobežojošie instrumenti ir ārvalstu valūtas pārdošana, banku termiņnoguldījumi u.c.⁴⁷

Latvijā darbojas divpakāpju banku sistēma – neatkarīgā centrālā Latvijas Banka, un citas bankas. Vairumā Latvijas banku to pamatkapitāla lielākā daļa pieder ārvalstu akcionāriem. Latvijā sniedz pakalpojumus 22 bankas un viena ārvalstu filiāle, un 5 lielāko banku aktīvi veido trīs ceturtdaļas no kopējo banku aktīvu summas.⁴⁸

90-to gadu sākumā Latvijā sākās strauja cenu liberalizācija un inflācijas uzliesmojums. 1992. gadā tika fiksēts augstākais inflācijas temps, ko izraisīja strauji pieaugušās izejvielu un starppatēriņa preču cenas. Tas notika, pateicoties Krievijas energoresursu un kurināmā eksporta cenu politikai, pārejot uz pasaules cenām. Turklāt bijušās PSRS Valsts Banka paralēli realizēja stimulējošu monetāro politiku un izraisīja rubļa inflāciju Latvijā. Tā kā LB nespēja ietekmēt naudas apjomu apgrozībā, 1992. gadā Latvija piedzīvoja hiperinflāciju. Lai to apturētu, tika ieviesta pagaidu valūta, īstenota strikta monetārā politika, kontrolēts naudas daudzums apgrozībā un tā pieaugums.⁴⁹ Atceļot fiksēto Latvijas un Krievijas rubļa maiņas kursu 1992. gadā, Latvijas pagaidu valūta atradās peldoša kursa režīmā. Nākamajā, 1993. gadā tika ieviesta nacionālā valūta – lats. Panākot inflācijas samazināšanos, LB izvirzīja zemas inflācijas nodrošināšanu par ilgtermiņa mērķi, un izvēlējās fiksēta valūtas kursa politiku, piesaistot latu SDR grozam 1994. gadā.⁵⁰ Kopš 1993. gada tautsaimniecības stabilizācija ir saistīta ar nacionālās valūtas kursa stabilitātes nodrošināšanu, Latvijas Banka ir neatkarīga lēmumu pieņemšanā un realizēšanā, savukārt valdības uzdevums ir realizēt tādu fiskālo politiku, kas nodrošina valūtas kursa stabilitāti.⁵¹ Inflācija Latvijā no 1990. gada ir parādīta 2. attēlā.

Statistika liecina, ka inflācija ir būtiski samazinājusies, un pēdējos gados tā ir līdzīga attīstīto valstu inflācijai, tas ir – nepārsniedz 4% gadā. Savukārt 2002. gadā inflācija Latvijā bija zemākā kopš 90-to gadu sākuma. Analizējot inflāciju pa preču un pakalpojumu grupām, 1993. gadā lielākais cenu kāpums bija atpūtas un izglītības izdevumiem, personīgās higiēnas precēm un pakalpojumiem, savukārt viszemākais cenu kāpums bija reģistrēts transporta izdevumiem,

⁴⁶ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. LR EM : Rīga, 2003. gada jūnijs. – 51.lpp.

⁴⁷ Lūse L. Monetārās politikas mērķi, iespējas un instrumenti. – Averss&Reverss, Nr.4/1996. – Rīga, 1996

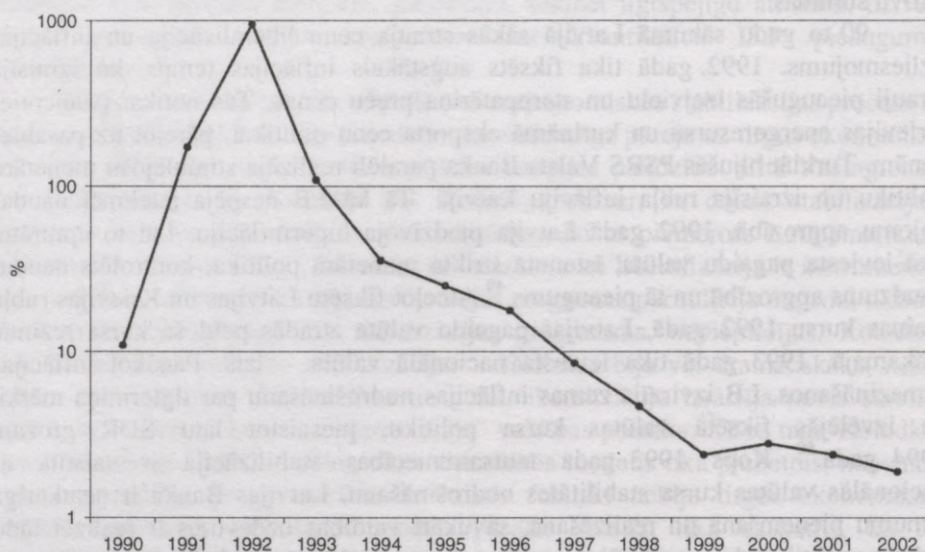
⁴⁸ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. LR EM : Rīga, 2003. gada jūnijs. – 52.lpp.

⁴⁹ Stabila nacionālā valūta – veiksmīgas tautsaimniecības attīstības pamats. – Rīga : Averss&Reverss, Nr.1/2003

⁵⁰ Lūse L. Monetārās politikas mērķi, iespējas un instrumenti. – Rīga : Averss&Reverss, Nr.4/1996

⁵¹ Bitāns M., Šļakota D., Tillers I. Cenu dinamika Latvijā. Pieredze un perspektīvas. – Rīga : Latvijas Banka, 2001. – 6.lpp.

alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem.⁵² 1994. gadā visvairāk pieauga veselības aprūpes, atpūtas, kultūras un izglītības pakalpojumu cenas.⁵³ 1995. gadā inflāciju galvenokārt ietekmēja regulējamo monopolcenu pieaugums un iekšējā tirgus aizsardzības pasākumi. Lielākais cenu kāpums bija veselības aprūpes, dzīvokļa īres un uzturēšanas, atpūtas, kultūras un izglītības izdevumiem.⁵⁴ Arī turpmākajos gados (1996. – 2000.) inflāciju ietekmēja galvenokārt regulējamo monopolcenu kāpums un administratīvi lēmumi. 2002. gadā administratīvi regulējamās cenas gandrīz nemainījās, inflāciju galvenokārt ietekmēja uztura produktu, transporta, mājturības preču, veselības un izglītības cenu kāpums.⁵⁵

2. attēls. Inflācijas dinamika Latvijā no 1990. līdz 2002. gadam

Avots: Economic survey of Europe 2003, No.1. United Nations, NY, Geneva 2003. – pp.230

Dažādos periodos inflāciju izraisošie faktori ir bijuši dažādi. Pārejas perioda sākumā inflāciju ievērojami ietekmēja izsniegto kredītu pieaugums un cenu liberalizācija. Līdz 1992. gada beigām bija vērojama cieša sakarība starp naudas daudzumu apgrozībā un inflācijas pieaugumu. Sākot ar 1993. gadu, inflācijas dinamiku Latvijā galvenokārt ietekmēja tautsaimniecības attīstība, konkurences saasināšanās nozarēs, nodokļu likumdošana, administratīvi regulējamo cenu izmaiņas.⁵⁶ Tādējādi inflācijas ietekmējošie faktori Latvijā ir līdzīgi attīstīto valstu faktoriem – tautsaimniecības cikliskums, darbaspēka izmaksas, valūtas kurss,

⁵² Latvijas Bankas 1993. gada pārskats.- Rīga : Latvijas Banka, 1993.

⁵³ Latvijas Bankas 1994. gada pārskats.- Rīga : Latvijas Banka, 1994.

⁵⁴ Latvijas Bankas 1995. gada pārskats.- Rīga : Latvijas Banka, 1995.

⁵⁵ Latvijas Bankas 2002. gada pārskats. – Rīga : Latvijas Banka, 2002

⁵⁶ *Bitāns M., Šļakota D., Tillers I.* Cenu dinamika Latvijā. Pieredze un perspektīvas. – Rīga : Latvijas Banka, 2001. – 7.lpp.

naftas produktu cenas. Jāpiebilst, ka valūtas kurss ir svarīgākais inflāciju noteicošais faktors Latvijā, ko ietekmē augstais importa īpatsvars IKP. Ārējie faktori, piemēram, importa cenas un valūtas kurss, inflāciju ietekmē vairāk, nekā iekšzemes – darbaspēka izmaksas, ekonomiskās aktivitātes cikls. Šāda ārējo faktoru ietekme izskaidrojama ar to, ka Latvija ir maza un ļoti atvērta valsts.⁵⁷ Nākotnē, ilgā laika posmā, tiek prognozēts, ka inflāciju galvenokārt noteiks produktivitātes kāpuma atšķirības starptautiski tirgojamo un netirgojamo preču (*nontradable goods* – preces, kuras tiek patērētas valstī, neiesaistot tās ārējā tirdzniecībā) sektoros. Latvijā pēdējo gadu laikā (1994. – 2000.) tirgojamo preču ražošanas produktivitāte ir pieaugusi straujāk, nekā netirgojamo preču ražošanas produktivitāte. Tādēļ netirgojamo preču cenas Latvijā ir augušas straujāk nekā tirgojamo preču cenas.⁵⁸ Tirgojamo preču cenas ir atkarīgas no eksporta tirgus cenām, un tiek uzskatīts, ka nākotnē to kāpumu Latvijā varētu izraisīt preču kvalitātes uzlabošanās. Savukārt netirgojamo preču cenu pieaugumu noteiks ekonomikas augsme.⁵⁹

Cits svarīgs cenu indekss ir ražotāju cenas. Ja patēriņa cenu indekss (PCI) ir mērs, kas atspoguļo patēriņa preču un pakalpojumu patēriņa groza cenu izmaiņas kādā laika periodā, ražotāju cenu indekss (RCI) raksturo ražotāju cenu (izmaksu) pārmaiņas. Pēc CSP datiem, 2001. gadā PCI grozā bija 407 preces un pakalpojumi. Savukārt RCI tiek reģistrētas Latvijā ražotai produkcijai, reģistrē faktiskās ražotāju cenas – bez pievienotās vērtības un akcīzes nodokļa. Indekss tiek aprēķināts, pamatojoties uz ražotāju cenu izmaiņām atlasītos uzņēmumos. 2001. gadā tika apsektas apmēram 1400 preču cenas 324 uzņēmumos.⁶⁰

Pirmajos pārejas perioda gados ražotāju cenas pieauga straujāk, nekā inflācija, bet no 1994. gada situācija mainījās (3. attēls). 1999. gadā rūpniecības produkcijas noieta grūtības izraisīja ražotāju cenu deflāciju. Ražotāju cenām pieaugot ātrāk nekā patēriņa cenām, izmaksu īpatsvars pieaug, samazinās peļņa, un līdz ar to tiek kavēta rūpniecības attīstība.

Pēdējo gadu ražotāju cenu lēnais pieaugums saistīts arī ar darbaspēka atalgojuma lēno pieaugumu, savukārt produktivitātes pieaugums ļauj secināt par ievērojamu peļņas daļu uzņēmējdarbībā.

Viens no banku sistēmas monetārajiem rādītājiem, kas raksturo monetārās politikas īstenošanas gaitu un pašreizējo monetārās sistēmas stāvokli, ir plašā nauda, un tās dinamika Latvijā parādīta 4. attēlā.

Kā liecina 4. attēls, plašās naudas apjoms ir samazinājies 2 krīžu iespaidā – 1995. gadā banku krīzes un 1998. gadā Krievijas krīzes rezultātā. Laika gaitā ir pieaugusi gan skaidra nauda apgrozībā, gan uzņēmumu un privātpersonu pieprasījuma noguldījumi latos. Plašās naudas atiecība pret IKP 1995. un 1996. gadā bija 22%, 1997. gadā – 27%, 1999. gadā – 26%, 2002. gadā – 36%.⁶¹

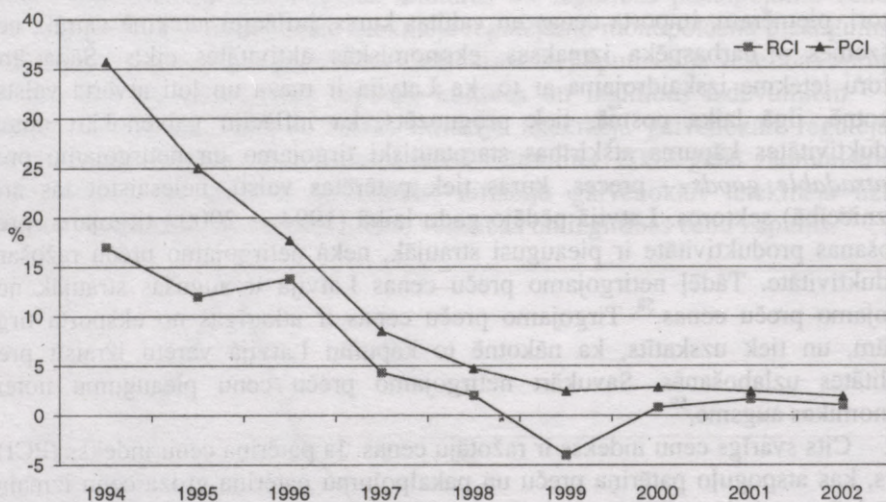
⁵⁷ Turpat, – 9.lpp.

⁵⁸ Turpat, – 11, 16.lpp.

⁵⁹ Turpat, – 22.lpp.

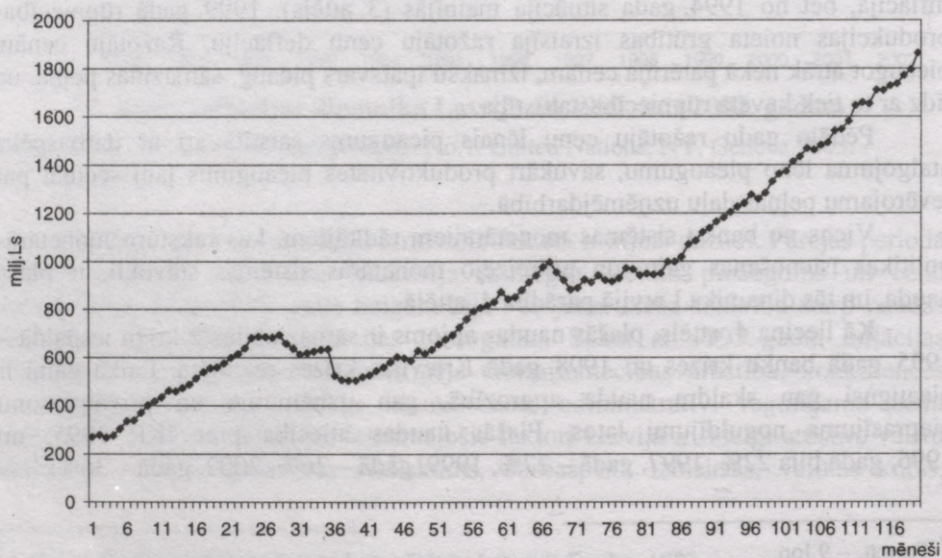
⁶⁰ Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. – Rīga : LR CSP, 2002. – 72.lpp.

⁶¹ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas ikmēneša statistikas biļetens 1997-2002.

3. attēls. Ražotāju un patēriņa cenu dinamika Latvijā no 1994. līdz 2002. gadam

Avots: Economic survey of Europe 2003, No.1. United Nations, NY, Geneva 2003. – pp.230-231

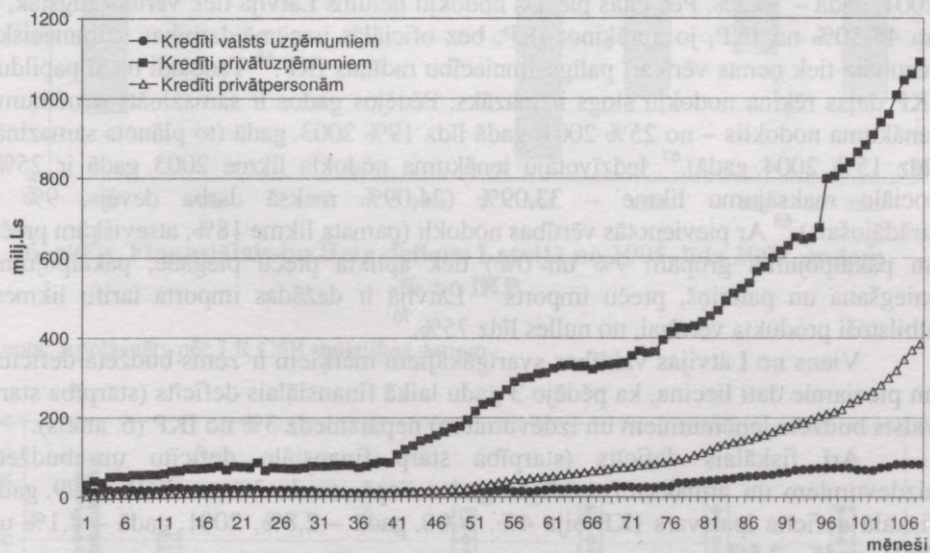

4. attēls. Plašā nauda M2X*, perioda beigās no 1993. līdz 2002. gadam, milj. Ls

* Plašā nauda M2X sastāv no skaidras naudas apgrozībā, uzņēmumu un privātpersonu pieprasījuma un termiņa depozītiem latos un valūtā

Avots: Latvijas Bankas statistikas dati./Internets, – [http:// www.bank.lv](http://www.bank.lv)

Ekonomisko aktivitāti ir veicinājusi procentu likmju pazemināšanās un izsniegto ilgtermiņa kredītu pieaugums (5. attēls). Arī īstermiņa kredītu dinamika strukturālā griezumā ir līdzīga, un dominē privātuzņēmumu kredītu īpatsvars. 2002. gada decembrī izsniegto īstermiņa kredītu īpatsvars privātuzņēmējiem kopējā kredītu īpatsvarā bija 11,6%, ilgtermiņa kredītu īpatsvars – 59,0%. Salīdzinošās tendences rāda, ka kopš 1994. gada kredītu struktūra ir būtiski mainījies, un privātuzņēmēji izvēlas ilgtermiņa finansējuma saistības. Arī privātpersonu ilgtermiņa kredītu apjomi ir pieauguši līdz 20,8% 2002. gada decembrī, salīdzinoši 1994. gadā to īpatsvars bija 1,3% no kredītu kopsummas.⁶²

5. attēls. Izsniegto ilgtermiņa kredītu dinamika no 1994. līdz 2002. gadam, perioda beigās, milj. Ls

Avots: Latvijas Bankas statistikas dati./Internets, – <http://www.bank.lv>

Pašlaik nozīmīgākie privātpersonām un privātuzņēmumiem izsniegto kredītu veidi ir industriālais, komerciālais un hipotekārais kredīts. 2002. gada decembrī komerc kredīta summa bija 671 milj. Ls (36,3% no kopējo kredītu summas), industriālā kredīta summa – 435,3 milj. Ls (23,5% no kopējo kredītu summas) un hipotekārā kredīta summa – 404,9 milj. Ls jeb 21,9% no kopējo kredītu summas.⁶³ Lielais komerc kredīta un industriālā kredīta īpatsvars vērtējams pozitīvi, jo tas ir uzņēmumu apgrozāmo līdzekļu pieauguma un investīciju pamatlīdzekļos avots.

Kredītu piedāvājuma izvēršanās, banku konkurences saasināšanās, zema inflācija u.c. faktori veicināja procentu likmju samazināšanos. Īstermiņa kredītu

⁶² Aprēķināts pēc Latvijas Bankas statistikas datiem: Kredīti iekšzemes uzņēmumiem un privātpersonām./ Internets, – <http://www.bank.lv>

⁶³ Aprēķināts pēc Latvijas Bankas statistikas datiem: Iekšzemes uzņēmumiem un privātpersonām izsniegto kredītu veidi./ Internets, – <http://www.bank.lv>

(latos) vidējā svērtā procentu likme iekšzemes uzņēmumiem un privātpersonām 2002. gada decembrī bija 5,4%, salīdzinoši 2001. gada decembrī – 9,9%. Savukārt latos izsniegto ilgtermiņa kredītu procentu likme 2002. gada decembrī bija 7,4%, jeb par 2,4 procentpunktiem zemāka, nekā iepriekšējā gadā.⁶⁴

No otras puses, paralēli monetārai politikai, Latvijā funkcionē strikta fiskālā politika. Latvijas valdība realizē liberālu tirdzniecības un investīciju politiku, ārvalstu un vietējiem uzņēmējiem uzņēmējdarbības nosacījumi ir vienādi.⁶⁵

Svarīgs fiskālās politikas rādītājs ir nodokļu slogs, t.i. nodokļu ieņēmumu attiecība pret IKP. Aprēķini rāda, ka no 1998. gada nodokļu īpatsvars IKP samazinās. 1995. gadā tas bija 33,2%, 1997. – 33,1%, 1998. – 36,3%, 1999. – 34,3% un 2001. gadā – 30,2%. Pēc citas pieejas nodokļu lielums Latvijā tiek vērtēts augstāk, – ap 45-50% no IKP, jo aprēķinot IKP, bez oficiālās uzņēmējdarbības saimnieciskā rezultāta tiek ņemts vērā arī palīgsaimniecību radītais IKP.⁶⁶ Tādējādi uz šī papildus IKP daļas rēķina nodokļu slogs ir mazāks. Pēdējos gados ir samazināts uzņēmuma ienākuma nodoklis – no 25% 2001. gadā līdz 19% 2003. gadā (to plānots samazināt līdz 15% 2004. gadā).⁶⁷ Iedzīvotāju ienākuma nodokļa likme 2003. gadā ir 25%, sociālo maksājumu likme – 33,09% (24,09% maksā darba devējs, 9% – strādājošais).⁶⁸ Ar pievienotās vērtības nodokli (pamata likme 18%, atsevišķām preču un pakalpojumu grupām 9% un 0%) tiek aplikta preču piegāde, pakalpojumu sniegšana un patēriņš, preču imports.⁶⁹ Latvijā ir dažādas importa tarifu likmes, atbilstoši produkta vērtībai, no nulles līdz 75%.⁷⁰

Viens no Latvijas valdības svarīgākajiem mērķiem ir zems budžeta deficīts, un pieejamie dati liecina, ka pēdējo 3 gadu laikā finansiālais deficīts (starpība starp valsts budžeta ieņēmumiem un izdevumiem) nepārsniedz 3% no IKP (6. attēls).

Arī fiskālais deficīts (starpība starp finansiālo deficītu un budžeta aizdevumiem un atmaksām) pēdējos gados nepārsniedz 3% no IKP. 1999. gadā fiskālā deficīta īpatsvars IKP bija 4%, 2000. gadā – 2,8%, 2001. gadā – 2,1% un 2001. gadā – 2,5%.

Kopumā nodokļu ieņēmumos dominē sociālās apdrošināšanas iemaksas, PVN un iedzīvotāju ienākuma nodoklis (7. attēls).

⁶⁴ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. LR EM : Rīga, 2003. gada jūnijs. – 57.lpp.

⁶⁵ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. LR Ekonomikas ministrija. – 2002. gada decembris. – 9-10.lpp.

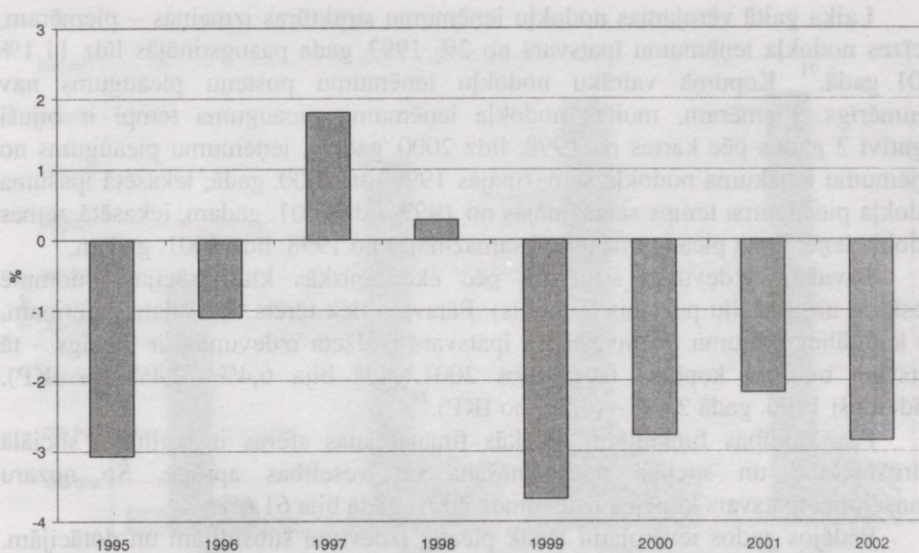
⁶⁶ Dr.habil.oec.,prof. A. Sproģa lekciju materiāli. Lekciju kurss „Tautsaimniecības politika un teorija.” – LU, Ekonomikas un vadības fakultāte, Rīga, 2003

⁶⁷ Turpat, – 10.lpp

⁶⁸ Republic of Latvia: Statistical appendix. IMF Country report No.03/112, April 2003. – IMF, 2003. –51-52.p.

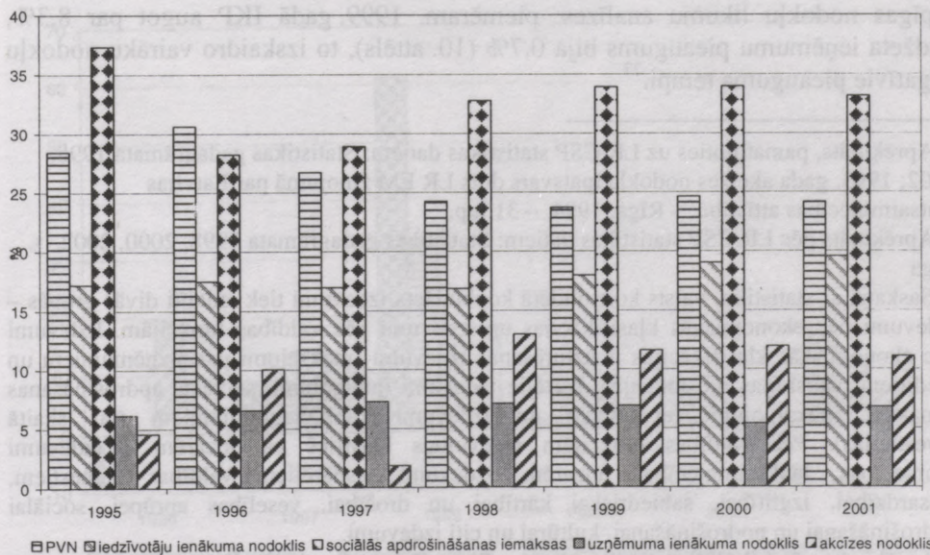
⁶⁹ LR likums „Par pievienotās vērtības nodokli”, 2.p. – Pieņemts LR Saeimā 1995. gada 9. martā

⁷⁰ Republic of Latvia: Statistical appendix. IMF Country report No.03/112, April 2003. – IMF, 2003. – 60.p.

6. attēls. Finanšiālais budžeta deficīts Latvijā no 1995. līdz 2002. gadam, % no IKP

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

7. attēls. Nodokļu īpatsvars kopējo nodokļu ieņēmumos Latvijā no 1995. līdz 2001. gadam, %

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Laika gaitā vērojamas nodokļu ieņēmumu struktūras izmaiņas – piemēram, akcīzes nodokļa ieņēmumu īpatsvars no 2% 1993. gada paaugstinājās līdz 11,1% 2001. gadā.⁷¹ Kopumā vairāku nodokļu ieņēmumu posteņu pieaugums nav vienmērīgs. Piemēram, muitas nodokļa ieņēmumu pieauguma tempi ir bijuši negatīvi 3 gadus pēc kārtas no 1998. līdz 2000. gadam, ieņēmumu pieaugums no uzņēmumu ienākuma nodokļa samazinājās 1999. un 2000. gadā, iekasētā īpašuma nodokļa pieauguma temps samazinājās no 1999. līdz 2001. gadam, iekasētā zemes nodokļa ieņēmuma pieauguma tempi samazinājās no 1998. līdz 2001. gadam.⁷²

Savukārt izdevumu struktūrā pēc ekonomiskās klasifikācijas⁷³ dominē subsīdiju un dotāciju postenis (8. attēls). Pārsvārā tiek tērēts tekošajam patēriņam, bet kapitālieguldījumu un investīciju īpatsvars budžeta izdevumos ir niecīgs – tā īpatsvars budžeta kopējos izdevumos 2001. gadā bija 6,4% (2,4% no IKP), salīdzinoši 1996. gadā 2,4% – (0,5% no IKP).⁷⁴

Pēc valdības funkcijām, lielākās finansēšanas sfēras ir izglītība, sociālā apdrošināšana un sociālā nodrošināšana un veselības aprūpe. Šo nozaru finansējuma īpatsvars kopējos izdevumos 2001. gadā bija 61,6%.

Pēdējos gados ievērojami lēnāk pieaug izdevumi subsīdijām un dotācijām. Kurināmā un enerģētikas dienesta pasākumu finansējuma pieaugums kopš 1998. gada ir negatīvs, katru gadu samazinoties vidēji par 40%.⁷⁵ Saskaņā ar valdības prioritātēm, vērojams finansējuma pieaugums aizsardzības sektorā (9. attēls).⁷⁶

Salīdzinot IKP pieaugumu un budžeta ieņēmumu un izdevumu struktūru, jāsecina, ka to pieauguma tempi pagaidām ir nesabalansēti un nav analizējami bez rūpīgas nodokļu likumu analīzes: piemēram, 1999. gadā IKP augot par 8,3%, budžeta ieņēmumu pieaugums bija 0,7% (10. attēls), to izskaidro vairāku nodokļu negatīvie pieauguma tempi.⁷⁷

⁷¹ Aprēķināts, pamatojoties uz LR CSP statistikas datiem: Statistikas gadagrāmata 1998, 2002; 1993. gada akcīzes nodokļa īpatsvars dots LR EM ziņojumā par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – Rīga, 1994. – 31.lpp.

⁷² Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Statistikas gadagrāmata 1998, 2000, 2002, Rīga

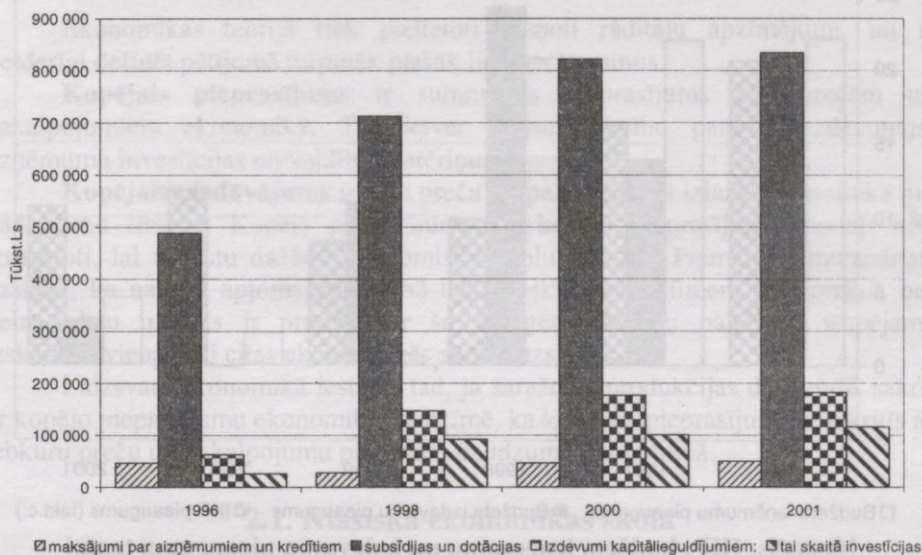
⁷³ Saskaņā ar statistiku, valsts konsolidētā kopbudžeta izdevumi tiek iedalīti divās grupās – izdevumi pēc ekonomiskās klasifikācijas un izdevumi pēc valdības funkcijām. Izdevumi pēc ekonomiskās klasifikācijas ir uzturēšanas izdevumi (maksājumi par aizņēmumiem un kredītiem, subsīdijas un dotācijas, kārtējie izdevumi (atalgojumi, sociālās apdrošināšanas iemaksas, pakalpojumu apmaksas)) un izdevumi kapitālieguldījumiem (tai skaitā investīcijas). Pēc valdības funkcijām izdevumus klasificē pa nozarēm – izdevumi rūpniecības, lauksaimniecības nozarēm, izdevumi vispārējiem valdības dienestiem, aizsardzībai, izglītībai, sabiedriskai kārtībai un drošībai, veselības aprūpei, sociālai apdrošināšanai un nodrošināšanai, kultūrai un citi izdevumi.

⁷⁴ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Statistikas gadagrāmata 1998, 2002, Rīga

⁷⁵ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Statistikas gadagrāmata 1998, 2000, 2002, Rīga

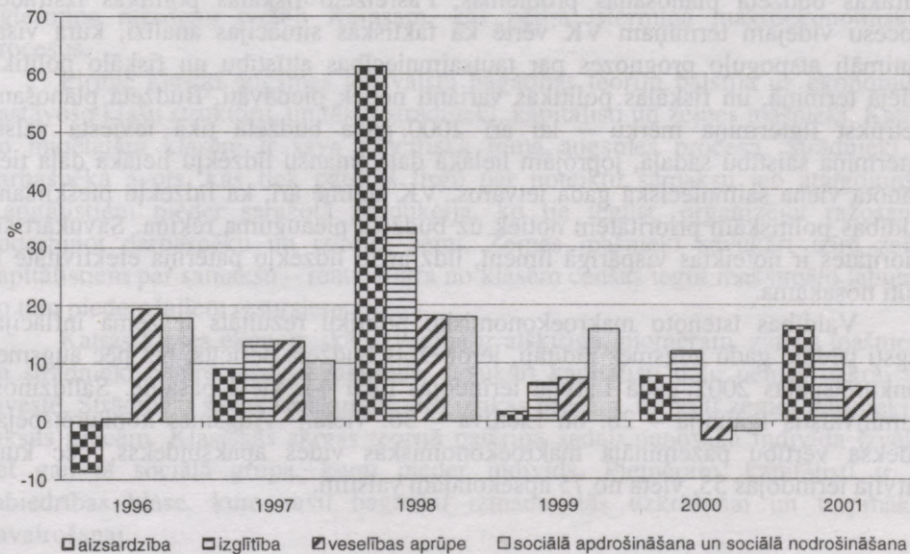
⁷⁶ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Statistikas gadagrāmata 1998, 2000, 2002, Rīga

⁷⁷ Aprēķināts, pamatojoties uz LR CSP statistikas datiem: Statistikas gadagrāmata 2000, 2002, Rīga

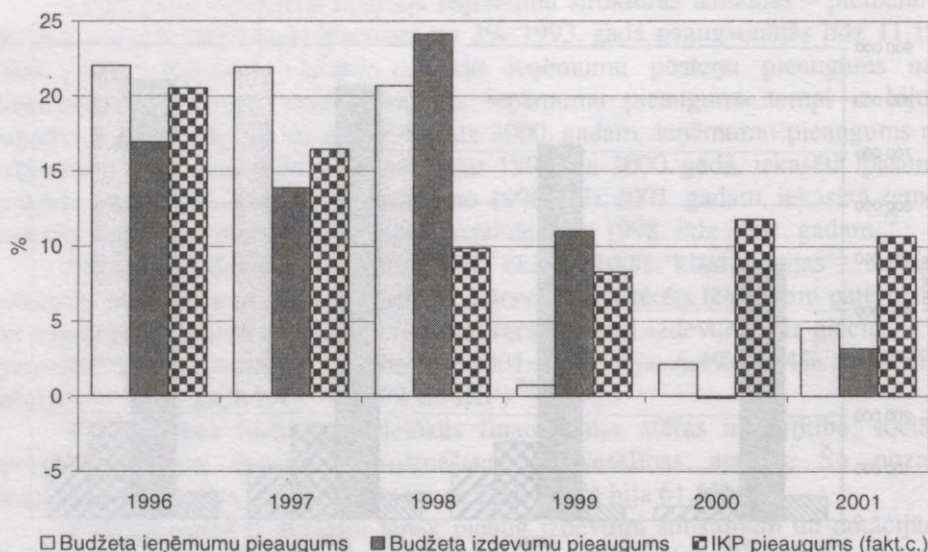
8. attēls. Izdevumu struktūra pēc ekonomiskās klasifikācijas Latvijā no 1996. līdz 2001. gadam, tūkst. Ls

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

9. attēls. Budžeta izdevumu pieauguma tempi Latvijā no 1996. līdz 2001. gadam, %

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

10. attēls. **IKP, budžeta ieņēmumu un izdevumu pieauguma tempi no 1995. līdz 2001. gadam, %**

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Valsts kancelejas (VK) pētījumā par budžeta politiku Latvijā ir atklātas vairākas budžeta plānošanas problēmas. Pašreizējo fiskālās politikas izstrādes procesu vidējam termiņam VK vērtē kā faktiskās situācijas analīzi, kura visai minimāli atspoguļo prognozes par tautsaimniecības attīstību un fiskālo politiku vidējā termiņā, un fiskālās politikas varianti netiek piedāvāti. Budžeta plānošanā pietrūkst ilgtermiņa mērķu – lai arī 2000. gada budžetā tika ieviesta valsts ilgtermiņa saistību sadaļa, joprojām lielākā daļa finanšu līdzekļu lielākā daļa tiek plānota viena saimnieciskā gada ietvaros. VK atzīmē arī, ka līdzekļu piešķiršana valdības politiskām prioritātēm notiek uz budžeta pieauguma rēķina. Savukārt šīs prioritātes ir noteiktas vispārīgā līmenī, līdz ar to līdzekļu patēriņa efektivitāte ir grūti nosakāma.⁷⁸

Valdības īstenoto makroekonomisko politiku rezultāts ir zema inflācija, augsti pēdējo gadu augsmes rādītāji, ierobežots budžeta deficīts, bet pēc augsmes konkurētspējas 2002. gadā Latvija ierindojas tikai 44. vietā pasaulē. Salīdzinoši kaimiņvalstis Igaunija – 26. un Lietuva – 36. vietā.⁷⁹ Augsmes konkurētspējas indeksa vērtību pazemināja makroekonomiskās vides apakšindekss, pēc kura Latvija ierindojās 55. vietā no 75 apsekotajām valstīm.

⁷⁸ Budžeta reformas. Valsts budžeta veidošanas attīstības tendences Latvijā un pasaulē. – Valsts Kanceleja, Politikas koordinācijas departaments. – Rīga, 2003. – 61-63.lpp.

⁷⁹ The Global Competitiveness Report 2002 – 2003. – WEF. – Geneva, Switzerland, 2003. – 12.p.

2. Ekonomikas augsmes teoriju attīstība

Ekonomikas teorijā tiek pielietoti vienoti rādītāju apzīmējumi, un ir lietderīgi definēt pētījumā turpmāk plašāk lietotos terminus.

Kopējais pieprasījums ir summārais pieprasījums pēc precēm un pakalpojumiem ekonomikā. Tas ietver mājsaimniecību patēriņa izdevumus, uzņēmumu investīcijas un valdības patēriņu.

Kopējais piedāvājums ir visu preču un pakalpojumu izlaide ekonomikā pie kāda cenu līmeņa. Kopējā piedāvājuma un kopējā pieprasījuma modeļi tiek izmantoti, lai attēlotu dažādu ekonomisko skolu teorijas. Piemēram, monetāristi uzskata, ka naudas apjoms apgrozībā tieši ietekmē cenu līmeni ekonomikā, bet keinsianistu uzskats ir pretējs. Ar šo agregēto rādītāju palīdzību iespējams izskaidrot vienas vai citas ekonomiskās skolas uzskatus.

Līdzsvars ekonomikā iestājas tad, ja saražotās produkcijas daudzums sakrīt ar kopējo pieprasījumu ekonomikā. Jāatzīmē, ka kopējais pieprasījums nesakrīt ar jebkuru preču un pakalpojumu piedāvāto daudzumu ekonomikā.

2.1. Klasiskā ekonomikas skola

Pirmie, kas pētīja modernās ekonomikas teorijas pamatprincipus, bija klasiskās skolas pārstāvji Ādams Smits, Deivids Rikardo, Tomass Maltuss.

Klasiķi runā par valsts bagātību un aplūko ekonomiku no piedāvājuma viedokļa un gandrīz nepievērš uzmanību pieprasījuma faktoriem. Ja tiek ražota produkcija, kāds noteikti šo produkciju iegādāsies. Klasiskā skola postulēja ilgtermiņa ražošanu pretēji Keinsam, kas pētīja īstermiņa makroekonomiskos procesus.

Pirmie klasiķi augsmes jeb valstu bagātības teoriju balstīja uz ekonomikā pastāvošo klašu struktūru, un tās ir strādnieki, kapitālisti un zemes īpašnieki. Katrai no minētajām klasēm ir sava specifiska loma augsmes procesā. Strādnieki ir darbaspēka avots, kas tiek pārdots tirgū par noteiktu samaksu jeb atalgojumu. Kapitālistiem pieder saražotā produkcija, ko tie iegūst, organizējot ražošanu, nodarbinot darbaspēku un izīrējot zemi. Zemes īpašnieki savukārt izīrē zemi kapitālistiem par samaksu – renti. Katra no klasēm cenšas iegūt maksimālo labumu no tām piederošajiem resursiem.

Katras klases ekonomiskā uzvedība ir atšķirīga: piemēram, zemes īpašnieki un strādnieki patērē visus ienākumus, savukārt kapitālisti daļu peļņas uzkrāj un investē. Strādnieki savus ienākumus tērē iztikas precēm, turpretī zemes īpašnieki – luksus precēm. Klasiskās skolas teorijā patēriņa sadali nenosaka indivīda izvēle, bet gan tā sociālā grupa, kurai pieder indivīds. Piemēram, kapitālisti ir tā sabiedrības klase, kura savu bagātību izmanto tās uzkrāšanai un turpmākai pavairošanai.

Uzkrājumus novirza investīcijās divējādi: tieši, ja uzkrājējs ir privātuzņēmējs un netieši, ar kapitāla tirgus starpniecību (uzkrājējs nav privātuzņēmējs). Nosacīti klasiskā teorija saka, ka visi uzkrājumi tiek investēti.⁸⁰

Klasiskajā teorijā nosacīti iespējams izdalīt divus virzienus – viens augsmes pētījumu virziens raksturo Rikardo pieeju, saskaņā ar kuru augsmie tiecas uz noteiktu stacionāru stāvokli pie ierobežotu dabas resursu nosacījuma. Otrs virziens raksturo Smita un Marksa teoriju, pēc kuras augsmie ir neierobežots process.

Saskaņā ar klasisko ekonomisko teoriju, tautsaimniecība sasniedz līdzsvara stāvokli, pateicoties cenu un algu elastīgumam. Tajā laikā ekonomisti zināja, ka ekonomikā pastāv cikliskas novirzes no līdzsvara, taču uzskatīja tās par īslaicīgām, kuras pazūd laika gaitā. To apstiprina franču ekonomista Seja tirgus likums, kas saka, ka piedāvājums rada pieprasījumu.

Tādējādi klasiskās skolas pamatā ir sekojoši principi:

- cenas un algas ir elastīgas, tas ir, reaģē uz izmaiņām tirgū,
- ekonomika funkcionē pilnas nodarbinātības ietvaros, un ražo potenciāli iespējamo produkcijas daudzumu.

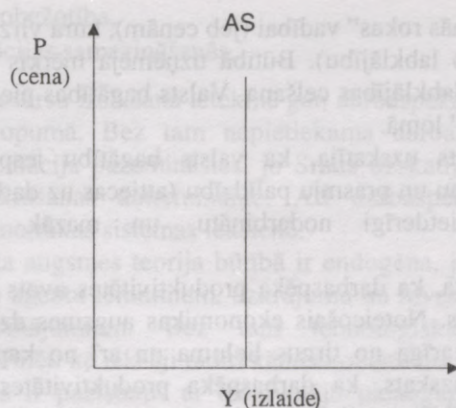
Cenas un algas nosaka tirgus, tās paaugstinās un pazeminās, svārstoties pieprasījumam vai piedāvājumam. Cenu un darba algu elastība nodrošina automātisku ekonomikas regulēšanos, līdz ar to pilnu nodarbinātību un maksimāli iespējamo izlaides apjomu. Pateicoties elastībai, cenas pazeminās par tik, lai kopējo izdevumu pietiek visas produkcijas iegādei.

Klasiski uzskatīja, ka novirzēm no pilnas nodarbinātības un pilnas resursu izmantošanas ir īstermiņa raksturs. Tautsaimniecībā nepastāv ilgstošas depresijas un recesijas, un darbaspēks vienmēr spēj atrast algotu darbu. Pastāvēja uzskats, ka nepastāv tādi apstākļi, kuru ietekmē tautsaimniecība nespētu ražot ar pilnu jaudu. Ja viss darbaspēka apjoms ir nodarbināts, tad tiek saražots maksimāls produkcijas daudzums, un tas nevar paaugstināties darbaspēka rezervju trūkuma dēļ, pat ja pieaug cenas. Pilnīgas nodarbinātības ietvaros izlaide nemainās, neatkarīgi no cenu līmeņa.

Rezumējot, kopējais piedāvājums ir balstīts uz pieņēmumu, ka izlaides apjomus nav iespējams palielināt, pat ja cenas aug, jo nav darbaspēka rezervju. Tādēļ grafiski attēlotā izlaide ilgtermiņa periodā ir vertikāla taisne (11. attēls), kas nozīmē maksimālu izlaides apjomu pie pilnas nodarbinātības.

Darbaspēka tirgus tiek skatīts saistībā ar algām, un klasiski uzskatīja, ka algas ļauj koriģēt līdzsvaru darbaspēka tirgū. Piemēram, ja ekonomika atrodas līdzsvara stāvoklī un kopējais pieprasījums palielinās, pie esošajām cenām pieprasījums pēc precēm pieaug. Lai pieprasījumu pēc precēm apmierinātu, ir nepieciešams papildus darbaspēks. Taču tautsaimniecībā ir pilna nodarbinātība, tāpēc uzņēmumi (konkurējot savā starpā) paaugstina strādājošo algas. Līdz ar algu paaugstināšanos produkcijas cena arī palielinās, bet izlaide paliek tāda pati. Algas ir instruments, ar ko tiek panākts līdzsvars darbaspēka tirgū un nodrošināta maksimāla izlaide.

⁸⁰ Theories of economic growth. Old and new. /ed. by Salvadori N. – Italy : University of Pisa, – 25.p.

11. attēls. Izlaide ilgtermiņa periodā;

Y – izlaide (IKP), AS – kopējais piedāvājums. P – cena.

Tautsaimniecības īstermiņa nobīdes no līdzsvara stāvokļa var raksturot sekojoši. Īstermiņa periodā, samazinoties pieprasījumam, notiek arī piedāvājuma samazināšanās, paaugstinās bezdarbs, atalgojums samazinās, cenas krīt (jo algas ir ievērojama ražošanas izdevumu daļa), ekonomika nobīdās no līdzsvara stāvokļa, un taču pēc laika atkal atgriežas pie pilnas nodarbinātības līmeņa. Ekonomika līdzsvarojas pati par sevi.

Klasiskās ekonomiskās domas pamatlicējs **Ādams Smits** ir pazīstams ar to, ka aizstāvēja *laissez faire* ideju – minimālu valdības ietekmi uz ekonomikas procesiem un konkurences brīvību.

Laissez faire pēc Smita nozīmē:⁸¹

- pilnīgu darbaspēka mobilitāti,
- pilnīgu iekšējās tirdzniecības brīvību,
- valdības ierobežojošo reglamentu atcelšanu uz ražošanu un tirdzniecību,
- pilnīgu ārējās tirdzniecības brīvību.

Iekšzemes kopprodukts Smita skatījumā ir valstī patērētā gada darba daudzums un uzkrājumi, kas nodrošina gada laikā visu nepieciešamo priekšmetu patēriņu, un visi šie priekšmeti ir vai nu darba produkts, vai arī tiek pirkti no citām valstīm, maksājot ar produktu.⁸² IKP ir katras valsts gada darba apjoms, jeb valsts ir tik bagāta, cik daudz darba tā var nopirkt.

Kaut gan Smits neatbalstīja tiešu valsts iejaukšanos ekonomiskajos procesos, viņš uzskatīja, ka tā var netieši ietekmēt ekonomikas attīstību, veicinot uzņēmējdarbību, nodrošinot privātīpašuma tiesību aizsardzību. Šādu valdības rīcību pieņemts dēvēt par “valdības neredzamo roku”. Smits uzskatīja, ka tautsaimniecībā, kur raksturīgs privātīpašums un brīva preču tirdzniecība, galvenais labklājības noteicējs ir cena. Uzņēmējs, cenšoties iegūt materiālu labumu, ir

⁸¹ Кенэ. Смит. Рикардо. сост. Б. Розов, В. Семенов. – Москва, 1923

⁸² Турпат, – 165.lpp.

pakļauts "neredzamās rokas" vadībai (jeb cenām), kura virza uz sasniedzamo mērķi (valsts ekonomisko labklājību). Būtībā uzņēmēja mērķis nav valsts ekonomikas augsme, bet savas labklājības celšana. Valsts bagātības pieaugumu nodrošina cena "neredzamās rokas" lomā.

Ādams Smits uzskatīja, ka valsts bagātību iespējams vairot divējādi: pirmkārt, ar zināšanu un prasmju palīdzību (attiecas uz darbaspēku), un, otrkārt, ar attiecību starp lietderīgi nodarbinātu, un mazāk lietderīgi nodarbinātu darbaspēku.⁸³

Smits uzskata, ka darbaspēka produktivitātes avots ir darbaspēka zināšanu un prasmju kopums. Noteicošais ekonomikas augsmes dzinējs ir darba dalīšana, kas savukārt ir atkarīga no tirgus lieluma un arī no kapitāla akumulācijas. To apstiprina Smita uzskats, ka darbaspēka produktivitātes uzlabošanās ir darba dalīšanas rezultāts.⁸⁴ Tirgus lielumam ir svarīga nozīme: jo lielāka ir tirgus niša, jo augstāka darba dalīšana un tas savukārt veicina darbaspēka produktivitātes celšanos.

3 svarīgākie darbaspēka produktivitāti ietekmējošie faktori ir darbaspēka prasmes un zināšanas, produktivitātes rezultātā iegūtais papildus laiks un inovāciju pielietošana ražošanā.⁸⁵

Bez tam Smits uzskatīja, ka ekonomikai raksturīgs pieaugošs skalas efekts – ražošanas atdeve pieaug.

Skalas efekta (*economies (returns) of (to) scale*) būtība ir sekojoša: pie noteiktām tehnoloģijām un ražošanas organizācijas produkcijas izlaide pieaug, un šīs produkcijas ražošanas vidējās izmaksas samazinās. Tas ir, pateicoties masveida ražošanai, tiek ekonomēti resursi. Izšķir 3 veidus kā mainās izlaide, dubultojojot ražošanas faktoru apjomus⁸⁶:

- 1) ražošanas faktoru atdeve samazinās (*decreasing returns to scale*) – paaugstinot ražošanas faktoru daudzumu divas reizes, izlaide pieaug mazāk nekā 2 reizes,
- 2) ražošanas faktoru atdeve ir konstanta (*constant returns to scale*) – dubultojojot ražošanas faktoru izlietojumu, izlaides apjomi dubultojujas,
- 3) ražošanas atdeve pieaug (*increasing returns to scale*) – izlaide pieaug vairāk nekā 2 reizes pie nosacījuma, ka ražošanas faktoru daudzums ir dubultojies.

Ieviešot ražošanā jaunas tehnoloģijas, palielinot kapitāla akumulāciju, tiek radīta izdevība gan paplašināt esošo tirgus nišu, gan arī apgūt jaunu. Jāpiezīmē, ka pēc Smita, jaunas tehnoloģijas tiek radītas valsts iekšienē.

Neskatoties uz to, ka augsme ir bezgalīgs process, Smits nosauc iespējamās augsmes ierobežojumus, un tie ir:⁸⁷

- nepietiekams darbaspēka piedāvājums,

⁸³ Theories of economic growth. Old and new. /ed. by Salvadori N. – Italy : University of Pisa, 3.p.

⁸⁴ Turpat, – 4.lpp.

⁸⁵ Turpat, – 4.lpp.

⁸⁶ Oxford Paperback Encyclopedia, © Oxford University Press 1998

⁸⁷ Theories of economic growth. Old and new. /ed. by Salvadori N. – Italy : University of Pisa, – 5.p.

- dabas resursu ierobežotība,
- kapitāla akumulācijas samazināšanās.

Tādējādi dabas resursu izsīkšana ietekmē gan darbaspēka produktivitāti, gan ekonomikas augsmi kopumā. Bez tam nepietiekama darbaspēka piedāvājuma rezultātā kapitāla akumulācija pazemināsies, jo Smits uzskatīja, ka darbaspēks ir svarīgākā kapitāla uzkrāšanas determinante. Arī darbaspēka piedāvājums ir endogēns jeb radīts ekonomikas sistēmas iekšienē.

Rezumējot, Smita augsmes teorija būtībā ir endogēna, jo augsmes tempi ir atkarīgi no ekonomisko aģentu lēmumiem, uzkrājumu un investīciju apjomiem, kā arī inovatīvajiem risinājumiem. Bez tam tehnoloģiskie uzlabojumi un jaunizgudrojumi tika definēti kā iekšēji radīti kādā ekonomikas sistēmā.

Tomass Maltuss ir pazīstams ar iedzīvotāju pieauguma teoriju. Maltuss balstīja savu apdzīvotības teoriju uz diviem principiem – iedzīvotāju skaits pieaug straujāk, nekā iztikas līdzekļu daudzums. Maltuss secināja, ka pieaugot iedzīvotāju skaitam, darba robežproduktivitāte un algas samazināsies.

Robežproduktivitāte ir vienas papildus ražošanas faktora vienības pielietojuma rezultātā papildus saražotais produkta daudzums, pārējiem ražošanas faktoriem paliekot nemainīgiem. Robežprodukts parāda attiecību starp ražošanas rezultātu un ražošanas faktoru izmantošanu.

Maltusa ekonomikas augsmes skaidrojums ir sekojošs:

- iedzīvotāju pieauguma rezultātā ekonomika nonāk līdz punktam, kurā iedzīvotājiem tiek nodrošināts tikai iztikas minimums,
- dabas resursi nav bezgalīgi,
- saimniekojot ekoloģija pasliktinās,
- ekonomikas augsmes nenotiek, ja iedzīvotāju skaitam ir tendence pieaugt straujāk nekā izlaides pieaugumam.

Cits klasiskās skolas pārstāvis – **Deivids Rikardo** uzskatīja, ka ekonomika agri vai vēl nonāk stagnācijas punktā, tā aug līdz noteiktam līmenim. Rikardo ieviesa darba vērtības jēdzienu (katras preces vērtība atkarīga no patērētā darba vērtības).

Rikardo ekonomikas augsmi skaidroja sekojoši:⁸⁸

- galvenais ekonomikas augsmes veicinātājs ir kapitāls,
- iedzīvotāju skaita straujš pieaugums nozīmē IKP uz vienu iedzīvotāju samazināšanos,
- jaunu mašīnu un iekārtu izgudrošana un ieviešana veicina valsts izlaides pieaugumu un stimulē uzkrājumu veidošanu,
- ekonomikas augsmes rezultāts ir iedzīvotāju nabadzība.

Ja Smits uzskatīja, ka valsts bagātība ir mērāma ar darba daudzumu, ko tā var nopirkt, Rikardo to noliedz un izvirzīja savu definējumu – valsts bagātība var augt.⁸⁹

⁸⁸ Кенэ. Смит. Рикардо. Сост. Розов Б., Семенов В. Москва, 1923

⁸⁹ Турпат, – 244.lpp.

- 1) izmantojot lielāku ienākumu daļu (investīcijas), lai uzturētu ražošanu. Tas ne tikai palielinās preču apjomu, bet arī to vērtību. Valsts kļūst bagātāka uz taupības rēķina – vairāk uzkrājot un novirzot šos uzkrājumus ražošanā;
- 2) paaugstinot ražošanu, ja palielina preču apjomu, bet ne to vērtību. Uzkrājumu apjoms un ražošanā ieguldītā darba apjoms nemainās, bet tiek ražots vairāk produkcijas pie tās pašas nemainīgās cenas.

Rikardo uzskatīja, ka vispiemērotākais ir otrs ekonomikas augsmes gadījums, jo tas neparedz uzkrāt uz vajadzību rēķina.

Tāpat kā Smits, arī Rikardo uzskatīja, ka uzkrājumi un investīcijas ir atkarīgi no peļņas un jebkura preču un pakalpojumu daudzuma realizācija tiek nodrošināta uz kopējā pieprasījuma rēķina. Taču Maltusa nostāja bija pretēja – viņš izvirzīja preču realizācijas problēmu. Maltusa un Rikardo uzskati lika pamatus tā saucamajam “dzelzs darba algas likumam”. Tas nozīmē, ka valstij nav jākontrolē darba algas, tās nosaka brīvā konkurence.

Karls Markss uzskatīja, ka ekonomika attīstās cikliski. Ekonomikas svārstības izsauc sekojoši nosacījumi: algas ir pietiekamas darbaspēka bioloģiskajām vajadzībām, un nedaudz sociālajām vajadzībām, bezdarbs veicina algu apjomu līdzsvarošanos līdz iztikas minimuma līmenim. Saražojot lielāku apjomu, pēc Marksa, kapitālisti faktiski izmaksā zemākas algas. Markss runā arī par realizācijas krīzēm, kad ražotājs nespēj pārdot precī par tās vērtību, darbaspēka pirkstspēja krīt, rodas produkcijas pārpalikums. Pēc Marksa, ekonomiskā krīze iestājas tad, kad ražošanā netiek ieguldītas investīcijas, darbaspēks netiek pienācīgi atalgots, līdz ar ko pirkstspēja samazinās, cenas krīt, ražošanas apjomi samazinās. Augsme atkarīga no kapitāla akumulācijas un darbaspēka pieauguma. Pēc Marksa, jaunas tehnoloģijas veicina ražīgumu, taču negatīvi ietekmē darbaspēka labklājību. Piemēram, tehnoloģiju ieviešana lauksaimniecībā nozīmē zemkopja daļēju izspiešanu no lauku darbiem. Rezultātā notiek migrācija uz pilsētām, pieaug urbanizācijas līmenis. Taču vienlaicīgi tehnoloģijas paaugstina ražīguma līmeni. Tādējādi, no vienas puses, tehnoloģijas ir nabadzības izraisītājas. Markss minēja, ka līdz ar rūpniecības attīstību notiks krasas izmaiņas arī iedzīvotāju sociālajā līmenī – tiks pastiprināti ekspluatēti bērni un sievietes. No otras puses, Markss nabadzībā, ko izraisa tehnoloģijas, redzēja ne tikai iedzīvotāju labklājības samazināšanos, bet arī ceļu uz labāku nākotni. Saskaņā ar Marksu, ekonomikas augsme notiek stadiju veidā, respektīvi, augstāka augsmes stadija sākas tad, kad ir sasniegta maksimāla ražošanas efektivitāte esošajā.

2.2. Keinsianistu ekonomikas augsmes modeļi

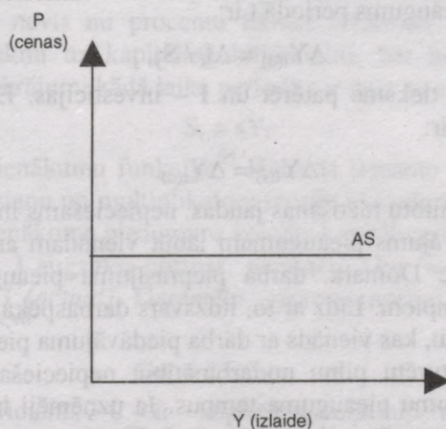
1936. gadā **Dž.M. Keinss** (*J.M. Keynes*) publicēja grāmatu “*The general theory of employment, interest, and money*”, kurā tika definēta makroekonomika – zinātne par ekonomikas sistēmu kā vienotu veselu. Keinsa ekonomikas teoriju sauc arī par patēriņa jeb kopējā pieprasījuma puses ekonomikas teoriju, jo ekonomikas ciklisko raksturu ekonomists skaidro ar izmaiņām pieprasījumā. Keinss uzskatīja, ka pie nemainīgām cenām ekonomikas svārstības rada patēriņa izmaiņas. Tautsaimniecības izlaide ir atkarīga no patēriņa, investīcijām un uzkrājumiem.

Pēc Keinsa, piedāvājuma un pieprasījuma koriģēšanā svarīga loma ir valdības rīcībai. Lai uzturētu ekonomiku līdzsvarā un veicinātu tās augsmi, nepieciešama valdības kontrole pār ekonomiku. Tieši izmaiņas kopējā pieprasījumā spēcīgi ietekmē izlaides un nodarbinātības paaugstināšanos. Keinsa teorija apskata īstermiņa posmu ekonomikā.

Zemu ekonomikas augsmi Keinsa piekritēji skaidro ar nepietiekamu preču un pakalpojumu patēriņu. Tādēļ Keinss iestājas par “lētās naudas”, jeb stimulējošu monetāro politiku.

Kopējā piedāvājuma līkne AS (12. attēls) ir horizontāla pie nosacījuma, ka:⁹⁰

- cenas ir neelastīgas,
- algas ir neelastīgas,
- ir resursu krājumi, tāpēc pieprasījuma paaugstināšanās novedīs pie pēkšņas cenu celšanās.

12. attēls. **Gadījums, kad kopējā piedāvājuma līkne ir horizontāla;**

P – cena, AS – kopējais piedāvājums, Y – IKP

Keinsa un klasiskais augsmes modelis ir divi galēji gadījumi makroekonomikas teorijā. Vēlāk uz klasiķu un Keinsa teoriju pamata veidojās citas ekonomiskās domas skolas.

Vieni no vienkāršākajiem augsmes modeļiem ir keinsiānistu R. Haroda (*Roy Harrod*) un I. Domara (*Evsey Domar*) modeļi. Būtībā abi modeļi ir līdzīgi, tādēļ literatūrā runā par vienotu Haroda–Domara modeli.

Īvsejs Domars savā modelī papildina Keinsa teoriju, un izšķir investīcijas kā (nacionālā) ienākuma avotu un kā ražošanas jaudu palielināšanas avotu. Tādējādi Domars savu augsmes modeli būvēja uz pieņēmuma, ka ekonomika atrodas līdzsvarā, tas ir – kopējais pieprasījums (jeb nacionālais ienākums) ir vienāds ar kopējo piedāvājumu (ražošanas jaudas). Ar ražošanas jaudām Domars saprata kopējo produkcijas daudzumu, ko iespējams saražot, pateicoties pilnīgai nodarbinātībai un pilnīgai resursu izmantošanai. Tādējādi modelis attēlo ideālu

⁹⁰ Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. – Москва : ИНФРА-М, 1997. – стр.227

stāvokli ekonomikā, kurā kapitāls un darbaspēks tiek izmantots pilnībā. Lai šis līdzsvars netiktu izjaukts augšanas procesā, gan kopējam pieprasījumam, gan piedāvājumam ir jāpieaug vienādiem tempiem. Šis līdzsvars var tikt nodrošināts, pieņemot, ka kapitāls pieaug noteiktiem tempiem. Tādējādi kapitālieguldījumi nozīmē arī kapitāla uzkrājumus un papildus ienākumus un papildus ražošanas iespējas.

Pēc Domara, tekošā perioda investīcijas palielina esošos kapitālieguldījumus K nākamajā periodā.⁹¹

$$I_{t-1} = \Delta K_t = K_t - K_{t-1}$$

Pie kāda tehnoloģiska attīstības līmeņa, ja ražošanas faktori nav savstarpēji aizvietojami, kapitāla produktivitāte ir $Y/K = \delta$. Kapitāla produktivitāte, palielinoties kapitālam nemainās, tādējādi izlaides apjoms šajā gadījumā ir:

$$\Delta Y_{t(s)} = \delta \times \Delta K_t = \delta \times \Delta I_{t-1}$$

Pieprasījuma pieaugums periodā t ir:

$$\Delta Y_{t(d)} = \Delta I_t / S_y,$$

kur S_y ir galējā tieksme patērēt un I – investīcijas. Ekonomikas augsmes līdzsvara vienādojums ir:

$$\Delta Y_{t(s)} = \Delta Y_{t(d)}.$$

Lai pilnībā izmantotu ražošanas jaudas, nepieciešams investīciju pieaugums. Bez tam, darba piedāvājums pieaugumam jābūt vienādam ar darba pieprasījuma tempiem. Faktiski pēc Domara, darba pieprasījuma pieaugums ir vienāds ar kapitāla pieauguma tempiem. Līdz ar to, līdzsvars darbaspēka tirgū tiek panākts ar tādu kapitāla pieaugumu, kas vienāds ar darba piedāvājuma pieaugumu.

Tādējādi lai uzturētu pilnu nodarbinātību, nepieciešams uzturēt noteiktu kapitālieguldījumu apjomu pieauguma tempus. Ja uzņēmēji investēs mazāk, nekā tas nepieciešams lai uzturētu vienmērīgu ražošanas augsmi un nodarbinātību, ekonomikas sistēma novirzīsies no līdzsvara augsmes trajektorijas.⁹²

Domara augsmes kritiķi norāda, ka dotais modelis būvēts uz pieņēmumu, ka ekonomikā ir jāaug pastāvīgi, un šis pieaugums var tikt nodrošināts ar kapitālieguldījumu palīdzību. Ja kapitālieguldījumu apjoms nemainās, ražošanas jaudas netiek izmantotas pilnīgi, un tas savukārt izraisa bezdarba pieaugumu. Savukārt, ja kapitālieguldījumi pieaug, tas nodrošina nacionālā ienākuma pieaugumu un arī pilnu nodarbinātību. Uzskata, ka Domara modelis paredz papildus kapitālieguldījumu finansējumu uz inflācijas rēķina.

Rezumējot, Domara modelis var tikt raksturots kā vienfaktora augsmes modelis. Pēc Domara, galvenais augsmes dzinējs ir kapitālieguldījumi, un to pieauguma tempus nosaka kapitālieguldījumu efektivitāte un uzkrājumu tieksme valsts nacionālajā ienākumā. Pieprasījuma pieaugumam jābūt kapitālieguldījumu pieauguma rezultātam. Pieaugošais kapitāla uzkrājumu apjoms spēj nodrošināt līdzsvaru starp kopējo pieprasījumu un piedāvājumu. Pie kam nepārtraukts kapitāla

⁹¹ Экономическая теория. Учебник для вузов. 3-е издание. – Санкт-Петербургский ГУЭФ : Питер, 2003. – стр. 321

⁹² Turpat, – 321-322.lpp.

uzkrājumu pieaugums iespējams, pateicoties uzņēmēju ticībai turpmākai ekonomikas augšmei. Matemātiski, Domara modelī iespējams saglabāt sabalansētu augsmi, ja palielina kapitāla produktivitāti ar tehnoloģiskā progresa palīdzību.

Kritizējot Domara modeli, ekonomists **S. Heretiks** atsaucas uz Domara „*Essays in the Theory of Economic Growth*”: „...jaunas fabrikas celtniecība paaugstina ražošanas jaudu un rada papildus ienākumu.”⁹³ Heretiks apstrīd Domara uzskatu pareizību un saka, ka ienākuma pieaugums sākas ar nodarbinātības pieaugumu, un tas izsauc multiplikatīvo efektu pat tādā gadījumā, ja nodarbinātības pieaugums nav saistīts ar jaunas ražotnes radīšanu.

Arī **Roja Harroda** augsmes modelis ir vienkāršs un pēc satura līdzīgs Domara modelim.

Modelis paredz sekojošus nosacījumus: uzkrājumu īpatsvars nacionālajā ienākumā (s) ir pastāvīgs un nemainās. Tas nozīmē, ka nacionālā ienākuma pieauguma temps ir vienāds ar uzkrājumu pieauguma tempu. Pie kam uzkrājumu īpatsvars ir atkarīgs nevis no procentu likmes (Harrods nerunā par cenām un procentu likmju ietekmi uz kapitālieguldījumiem), bet no nacionālā ienākuma apjoma. Līdz ar to uzkrājumi kādā laika periodā t ir daļa no nacionālā ienākuma:⁹⁴

$$S_t = sY_t$$

Uzkrājumi ir ienākumu funkcija.⁹⁵ Harrods izmanto tā saukto akseleratora jeb paātrinājuma jēdzienu un multiplikatora teoriju. Akselerācijas princips nozīmē, ka pieprasījuma vai ienākuma pieaugums veicina kapitālieguldījumu pieaugumu.

Harrods izšķir 3 augsmes normas: garantēto G_w (*warranted*), dabisko G_n (*natural*) un esošo G (*actual*). Garantēto augsmes normu izsaka uzkrājumu un kapitāla koeficients C :⁹⁶

$$G_w = s/C$$

Kapitāla koeficients C ir kapitālieguldījumi, nepieciešami izlaides palielināšanai par vienu vienību.⁹⁷ Harrods piezīmē, ka kapitāla koeficients atkarīgs gan no tehnoloģiskās apgādātības, gan no izlaides pieaugumu noteicošās ražotās produkcijas veida. Garantētās ekonomikas augsmes procesā investīcijas absorbē visus uzkrājumus. Savukārt dabiskā augsmes norma paredz pilnīgu ražošanas faktoru izmantošanu, līdz ar to maksimāli iespējamais augsmes temps. Esošā augsmes norma atšķiras gan no garantētās, gan no dabiskās augsmes normas, taču nepārsniedz dabisko normu. Ja esošā augsmes norma ir zemāka par garantēto, ražošanas jaudas netiek izmantotas pilnīgi. Neapšaubāmi, ideālas ekonomikas modelis paredz minēto trīs augsmes normu līdzsvaru:

$$G = G_w = G_n.$$

⁹³ Геретик III. Критика буржуазных теорий политэкономии.- Москва : Прогресс, 1977 – стр.295

⁹⁴ Turpat, – 303.lpp.

⁹⁵ Harrod R.F. An Essay in Dynamic Theory”:1938 draft.// History of Political Economy. – 1996.- Vol.28/2. – 253.p.

⁹⁶ Turpat, – 264.lpp

⁹⁷ Turpat, – 256.p.

Rezumējot, Harroda modelis paredz ekonomikas augsmi, ko nodrošina tādas makroekonomiskās komponentes kā uzkrājumi, kapitālieguldījumi un kapitāla koeficients.

Izvērtējot pirmo augsmes teorētiku darbus, jāatzīst, ka mūsdienu ekonomiskās funkcionēšanas ietvaros šādi modeļi nav dzīvotspējīgi – kapitāls nav ekonomikas augsmes panaceja, un svarīga loma ir ne vien neoklasiķu un keinsaiānistu postulētajam fiziskajam kapitālam, bet arī tehnoloģiskajai komponentei, zināšanām, kas veicina gan darba ražīgumu, gan zinātnietilpīgās eksporta produkcijas izvēršanos. Neapšaubāmi, valstij ir ievērojama loma augsmes procesu koriģēšanā, piemēram, finansējot izglītību un zinātni, nodrošinot investīciju un uzkrājumu veicinošu klimatu tautsaimniecībā.

Kaldora modelis radās 20. gadsimta 60-os gados un tā autors ir angļu ekonomists **N. Kaldors**. Būtībā Kaldora ekonomikas augsmes atziņas ir līdzīgas Harroda – Domara modelim, jo svarīgākais augsmes dzinējs ir kapitālieguldījumi. Pēc Kaldora, viens no augsmes priekšnosacījumiem ir pieaugošs darba ražīgums. Ne mazāk svarīgs ir pastāvīgs kapitāla pieaugums uz vienu strādājošo, pastāvīgs peļņas pieaugums uz kapitāla vienību un augsta korelācija starp peļņu un investīcijām.

Kaldora modelis sastāv no uzkrājumu, kapitālieguldījumu un tehniskā progresa funkcijām. Ražošanā tiek pilnībā izmantoti ražošanas resursi.

Kapitālieguldījumu funkcija bāzējas uz uzņēmējdarbību: plānotais kapitāla daudzums, ko uzņēmējs ir gatavs ieguldīt ražošanā, ir atkarīgs no gaidāmās peļņas. Ja gaidāms, ka ražošanas tempi nemainīsies, ražošanā tiks ieguldīts tik daudz kapitāla, lai apmierinātu pieprasījumu un nodrošinātu optimālu ražošanas jaudu.

Tehniskā progresa funkcija parāda kapitāla un ražošanas pieauguma atkarību no tehniskā progresa tempa. Kapitāla akumulācija un darba ražīgums vienmēr ir saistīts ar tehnisko sasniegumu un zinātnes atziņu pielietojumu ražošanā. Bez tam kapitālieguldījumiem ir jābūt pietiekamiem, lai nodrošinātu iespējamus inovatīvos risinājumus.

Tādējādi Kaldors uzskata, ka ekonomikas augsmes galvenais dzinējspēks ir kapitāls, kurš savukārt cieši saistīts ar tehnoloģisko progresu. Kapitāla pieaugums ir pastāvīgas ekonomikas augsmes nosacījums. Ja kapitāla uzkrājumi ir nelieli, tad uzņēmumi izvēlēsies lētākas tehnoloģijas. Savukārt ja ekonomikai raksturīgi augsts uzkrājuma īpatsvars, tiks pielietotas jaunākās un dārgas tehnoloģijas.

Kaldors atzīst, ka šāds ekonomikas augsmes modelis ir iespējams gadījumā, ja ekonomika ir sasniegusi zināmu attīstības pakāpi: tā, darba algai ir jāpārsniedz iztikas minimums, un peļņai jābūt tik lielai, lai uzņēmēji būtu ar mieru riskēt. Tādējādi Kaldora modelī nozīmīga loma ir piešķirta arī peļņas un darba algas sadalei: peļņai ir jānodrošina tehnoloģiskie uzlabojumi ražošanā, un darba algas lielumam jāatbilst darba ražīgumam.

2.3. Neoklasiskā skola

19. gadsimta vidū uz klasiskās skolas pamata izveidojās jauna ekonomiskās domas skola – neoklasicisms. Neoklasiskā augsmes definīcija tiek definēta kā eksogēna, jo tās tehnoloģiskie parametri nav atkarīgi no definētajiem parametriem, piemēram,

kapitāla un darbaspēka. Pirmie neoklasiķu augsmes modeļi tika būvēti uz Kobba-Duglasa ražošanas funkcijas pamata.

Ražošanas funkcija tika veidota pēc sekojošiem principiem:⁹⁸

- ražošanas apjoms ir tikai divu ražošanas faktoru – darba un kapitāla funkcija, starp šiem ražošanas faktoriem pastāv neierobežota aizvietojamības pakāpe. Pārējie ražošanas faktori, kā arī tehnoloģiskais progress netiek ņemti vērā;
- robežprodukts (vienas papildus ražošanas faktora vienības pielietojuma rezultātā papildus saražotais produkta daudzums, pārējiem ražošanas faktoriem paliekot nemainīgiem), pieaugot ražošanai, pazeminās, ja cita faktora lielums nemainās. Taču abu ražošanas faktoru robežprodukts ir vienmēr pozitīvs lielums, tas nozīmē, izlaide pieaug;
- pastāv lineāra atkarība starp ražošanas apjomu un ražošanas izdevumiem. Vienādi pieaugot abiem ražošanas faktoriem, proporcionāli pieaug ražošana (tas nozīmē: ražošanas faktoru efektivitāte nemainās, mainoties ražošanas apjomiem). Ražošanas process notiek pie pastāvīgiem ienākumiem un izdevumiem.

Tādējādi ražošanas funkciju var uzrakstīt kā:⁹⁹

$$Y = f(N, K),$$

kur N – darbs, K – kapitāls.

Pieņemot, ka ražošana ir daļēji elastīga, ieguldītā darba un kapitāla ietekmes rādītājus var pierakstīt kā α un β , $\alpha + \beta = 1$. Apzīmējot proporcionalitātes koeficientu ar A , kurš izsaka tehnisko progresu, darba kvalifikācijas paaugstināšanās u.c., ražošanas funkcija tika pierakstīta sekojoši:¹⁰⁰

$$Y = A \times L^{\alpha} K^{\beta}$$

Visi trīs parametri – A , α un β ir nezināmi, kuru lielumus bija paredzēts noteikt analizējot konkrētus statistikas datus. Tālākas analīzes gaitā tika noteikti nezināmo parametru lielumi, un ražošanas funkcija tika pierakstīta kā:¹⁰¹

$$Y = 1.01L^{3/4}K^{1.4}$$

Tas nozīmē, ka kopējā ražošanā (Y) ir ieguldītas $3/4$ darba (L) un $1/4$ kapitāla (K). Pieaugot darbaspēka īpatsvaram ražošanā par 1%, IKP palielinās par 0,75%. (palielinot kapitāla daudzumu ražošanā par 1%, IKP palielinās par 0,25%).

Tika noteikts, ka parametrs β vienmēr ir skaitlis starp 0 un 1. Ja β tiecas uz nulli, notiek kapitāla atdeves samazināšanās. Ja β tiecas uz 1, kapitāla atdeve pieaug.

Rezumējot, ražošanas funkcija ekonomikā saista izlaidi ar ražošanas faktoru izlietojumu un tehnoloģisko līmeni.

⁹⁸ Геретик III. Критика буржуазных теорий политэкономии. – Москва: Прогресс, 1977. – стр.321-324

⁹⁹ Turpat, – 322.lpp.

¹⁰⁰ Turpat, – 322.lpp.

¹⁰¹ Turpat – 322.lpp.

2.4. Solova augsmes modelis

Roberta Solova ekonomikas augsmes modelis tika publicēts 1956. gadā rakstā "A contribution to the theory of economic growth". Tas ir matemātisks modelis, kurā svarīgākās augsmes komponentes ir kapitāls un tehnoloģiskais progress. Par izejas punktu Solovs pieņēma, ka sabiedrība uzkrāj konstantu daļu no saviem ienākumiem. Solovs uzskatīja, ka tautsaimniecībai ar augstu uzkrājumu īpatsvaru raksturīgs augsts IKP uz vienu iedzīvotāju. Ekonomikā darbojas ražošanas faktoru produktivitātes samazināšanās likums, un papildus ieguldītais kapitāls radīs mazāku atdevi. Tas nozīmē, ka bez tehnoloģiskā progressa, ilgtermiņā ekonomika sasniegs tādu stāvokli, ka IKP uz vienu iedzīvotāju sasniegs piesātinājumu. Tādējādi ilgtermiņa periodā par ekonomikas augsmes dzinēju kalpo tehnoloģijas.

Lai izprastu Solova modeli, ir lietderīgi aplūkot tādu ekonomiku, kur pastāv divi ražošanas faktori – darbs un kapitāls, un tajā nav valdības sektora.

Pēc Solova, pastāv tikai viens tāds stāvoklis, kad kapitālietilpība paliek nemainīga. Šo stāvokli sauc par stacionāro stāvokli jeb tādu stāvokli ekonomikā, pie kura kapitāla atdeve ne paaugstinās, ne samazinās. Tas ir punkts, uz kuru tiecas ekonomika ilgtermiņa periodā.

Lai kapitāls uz vienu iedzīvotāju paliktu nemainīgs, tam jāpieaug tikpat ātri kā iedzīvotāju skaitam. Stacionārajā punktā kapitāla uzkrājumi ir vienādi ar iedzīvotāju skaita pieaugumu, līdz ar to, stacionārajā punktā kapitāla apjoms uz vienu iedzīvotāju ir pastāvīgs (nemainīgs). Kapitāla pieaugumu ražošanā nosaka uzkrājumu palielināšanās, to savukārt iespējams veicināt, paaugstinot ienākumus. Tādējādi izveidojas sistēma, kur kapitāla rezervju pieaugums atkarīgs no uzkrājumu daudzuma, un ienākumi ir atkarīgi no kapitāla rezervju lieluma. Tā kā katrā valstī uzkrājumu un iedzīvotāju skaita pieauguma tempi ir atšķirīgi, dažādas valstis sasniedz atšķirīgus līdzsvara (stacionāros) punktus.

Uzkrājumu un kapitāla pieauguma sakarība izriet no pieņēmuma, ka investīcijas (jeb bruto kapitāla pieaugums) ir vienādas ar uzkrājumiem. Lai iegūtu tīro kapitāla pieaugumu, tiek ieviesta amortizācijas komponente, un kapitāla tīro pieaugumu iespējams pierakstīt sekojoši:¹⁰²

$$\Delta K = sY - dK$$

kur sY – uzkrājumu īpatsvars IKP, dK – fiksēts amortizācijas īpatsvars kapitāla apjomā.

Uzkrājumu funkcija stacionārajā punktā ir:¹⁰³

$$sY = (n+d)K$$

kur $n = \Delta K/K$ – kapitāla pieauguma temps stacionārajā punktā, un tas ir vienāds ar iedzīvotāju pieauguma tempu. No šīs vienādības izriet, ka stacionārajā punktā uzkrājumu apjoms (sY) ir pietiekošs, lai nodrošinātu tādu investīciju apjomu, kas segtu kapitāla amortizāciju (dK) un apgādāt strādājošos ar kapitālu

¹⁰² Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. – Москва ИНФРА-М, 1997. – стр.710

¹⁰³ Turpat, – 710 lpp.

(nK). Ja uzkrājumu īpatsvars būtu lielāks, tas izraisītu kapitāla palielināšanos uz vienu strādājošo, un tas savukārt nozīmē arī IKP uz vienu strādājošo pieaugumu. No minētā izriet, ka nepietiekams uzkrājumu īpatsvars veicina IKP uz vienu iedzīvotāju samazināšanos.

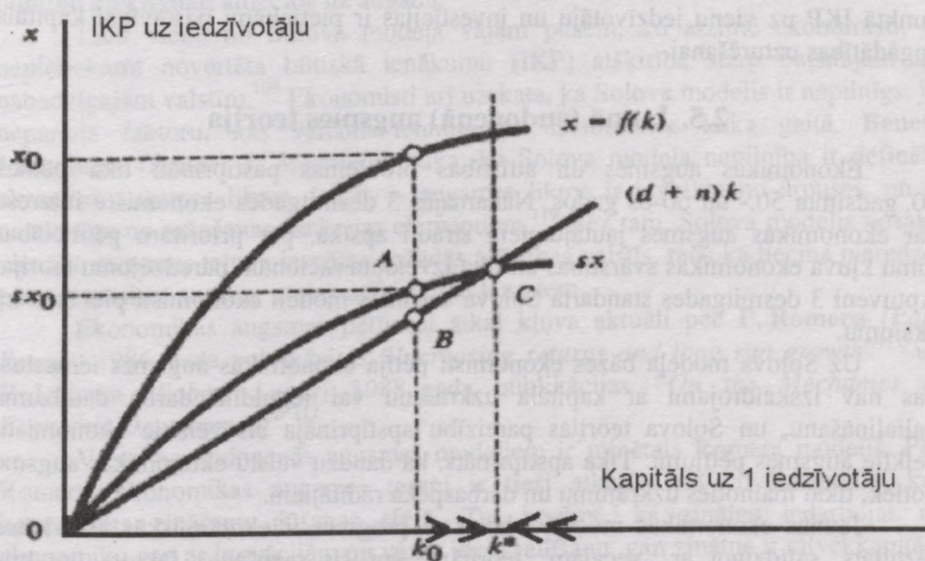
Aplūkojot pārejas procesu uz stacionāro stāvokli, ir lietderīgi ieviest kapitāla apgādātības (kapitāls uz vienu strādājošo) jēdzienu $k = K/N$ un IKP uz vienu iedzīvotāju

$$x = Y/N.$$

IKP uz vienu iedzīvotāju pieaug, ja kapitāls uz vienu iedzīvotāju arī pieaug, un tas savukārt ir iespējams, ja uzkrājumu īpatsvars ir lielāks par kapitāla amortizācijas izmaksām un bez tam uzkrājumu apjomam ir jābūt pietiekamam strādājošo apgādāšanai ar to. Minēto iespējams pierakstīt kā kapitāla apgādātības izmaiņas.¹⁰⁴

$$\Delta k = sx - (n+d)k$$

Augsmes procesu iespējams komentēt, izmantojot 13. attēlu:

13. attēls. Augsmes procesa sakarība ar investīciju daudzumu un uzkrājumu funkciju

Investīciju daudzums, kas nepieciešams pastāvīgai kapitāla apgādātības normas uzturēšanai ir attēlots kā taisne $(d+n)k$. Dotās taisnes nozīmi iespējams interpretēt kā investīciju apjomu, kas nepieciešams katrā kapitāla apgādātības punktā, lai šo kapitāla apgādātību uzturētu nemainīgu. Jo lielāks kapitāla daudzums uz vienu iedzīvotāju, jo vairāk investīciju ir nepieciešams.

Uzkrājumu funkcija (sx) rāda uzkrājumu īpatsvaru pie jebkuras kapitāla apgādātības. Tā, piemēram, ja kapitāla apgādātības apjomu nosaka punkts k_0 , tam

¹⁰⁴ Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. – Москва ИНФРА-М, 1997 – стр.711

atbilstošais uzkrājumu apjoms uz vienu iedzīvotāju ir sx_0 punktā A. Kā zināms, uzkrājumi pilnībā tiek investēti, tad dotajā gadījumā investīciju apjoms dotajā punktā k_0 ir vienāds ar sx_0 .

Investīcijas, kas nepieciešamas kapitāla apgādātības uzturēšanai, atbilst punktam B. Dotajā gadījumā uzkrājumi pārsniedz nepieciešamo investīciju apjomu, līdz ar to kapitāls uz vienu iedzīvotāju pieaug. Kapitāla apgādātības paplašināšanās atbilst nogrieznim AB.

Laika gaitā kapitāla apgādātības līmenis ir augstāks, tas tiecas no k_0 uz k^* . Šajā periodā starpība starp uzkrājumiem un nepieciešamām investīcijām samazinās un kapitāls uz vienu iedzīvotāju pieaug līdz punktam k^* . Dotajā punktā k^* tiek sasniegts stacionārais stāvoklis. Ja kapitāla apgādātība pārsniedz k^* , tad nepieciešamās investīcijas ir augstākas nekā esošie uzkrājumi un kapitālieguldījumi, tādēļ kapitāla apgādātība nespēj tikt vienmērīgi uzturēta, un kapitāls uz vienu iedzīvotāju tiecas atpakaļ uz stacionāro punktu k^* .¹⁰⁵

Rezumējot, investīciju apjomam ir jākompensē kapitāla apgādātības samazināšanās iedzīvotāju pieauguma un amortizācijas ietekmē. Stacionārajā punktā IKP uz vienu iedzīvotāju un investīcijas ir pietiekami pastāvīgai kapitāla apgādātības uzturēšanai.

2.5. Jaunā (ēndogenā) augsmes teorija

Ekonomikas augsmes un attīstības problēmas pastiprināti tika pētītas 20. gadsimta 50.- un 60-os gados. Nākamajās 3 desmitgadēs ekonomistu interese par ekonomikas augsmes jautājumiem strauji apsīka, par prioritāro pētniecības jomu kļuva ekonomikas svārstības un tika izveidota racionālo paredzējumu teorija. Aptuveni 3 desmitgades standarta Solova augsmes modeli ekonomisti pieņēma kā aksiomu.

Uz Solova modeļa bāzes ekonomisti pētīja ekonomikas augsmes iemeslus, kas nav izskaidrojami ar kapitāla uzkrāšanu vai ieguldītā darba daudzuma palielināšanu, un Solova teorijas pareizību apstiprināja arī vēlākie ekonomistu veiktie augsmes pētījumi. Tika apstiprināts, ka daudzu valstu ekonomikas augsmes notiek, tikai mainoties uzkrājumu un darbaspēka rādītājiem.

Jaunās ekonomikas modelī tehniskais progress ir ekonomiskās aktivitātes rezultāts, salīdzinot ar „vecajām” teorijām, kur šis ražošanas faktors jau bija definēts. Bez tam, atšķirībā no fiziskā kapitāla, zināšanām un tehnoloģijām raksturīga pieaugošs skalas efekts, un tas ir svarīgākais ekonomikas augsmes stimul.¹⁰⁶

Endogenās augsmes modeļos par pamatu tika ņemts Solova modelis, kuram kā viens no papildus pievienotajiem faktoriem bija cilvēkkapitāls.

Ekonomikas augsmes endogenās augsmes modelī ir pierakstīta šādi:¹⁰⁷

¹⁰⁵ Turpat, – 713.lpp.

¹⁰⁶ Cortright J. New growth theory, technology and learning. A practioner's guide. / Reviews of Economic development, literature and practice. No.4/2001. – US EDA : Impresa Inc., 2001. – 2.p.

¹⁰⁷ Mankiw N., Romer D., Weil D.N. A Contribution to the empirics of economic growth.// Quarterely Journal of Economics. May 1992. – Vol. 107. – 409.p.

$$Y = (K, N, H, A),$$

kur Y – izlaide, K – fiziskais kapitāls, N – darbaspēks, H – cilvēkkapitāls, A – iekšējais tehnoloģiskais progress.

Tehnoloģiskais līmenis šajā modelī nav konstants lielums, tas ir endogēns – tiek radīts aplūkojamās sistēmas iekšienē. Ja neoklasiķi ekonomikas augsmi raksturo ar konstantu faktoru atdevi, endogēnā augsmes teorija pieļauj ražošanas faktoru produktivitātes palielināšanos, pieņemot, ka dubultojot ražošanas faktoru apjomus, izlaides apjoms pieaugs vairāk nekā divas reizes. Jaunie augsmes modeļi skaidro tehnoloģisko progresu kā indivīdu zinātniskās darbības rezultātu, kuras mērķis ir maksimizēt peļņu. Raksturīgākā endogēno modeļu īpatnība ir tā, ka ražošanas funkcijā tika pievienota papildus komponente – cilvēkkapitāls kā zināšanas un praktiskā pieredze, uzkrāta gan izglītojoties, gan strādājot. Tādējādi jaunie modeļi attēlo saikni starp ekonomikas augsmi un jaunu zināšanu iegūšanu un uzkrāšanu, kas vēlāk tiek pielietota tehnoloģisko inovāciju radīšanas procesā. Bez tam teorētiski uz Solova teorētiskās bāzes pētīja arī dažādu makroekonomisko politiku efektivitāti attiecībā uz augsmi.¹⁰⁸

Taču viena no Solova modeļa vājām pusēm, ko atzīmē ekonomisti, ir nepietiekami novērtēta būtiskā ienākumu (IKP) atšķirība starp bagātajām un nabadzīgajām valstīm.¹⁰⁹ Ekonomisti arī uzskata, ka Solova modelis ir nepilnīgs, jo neparāda faktoru, kas veicina tehnoloģiju uzlabošanos laika gaitā. **Benets Makolums** (*Bennet T. McCallum*) saka, ka Solova modeļa nepilnība ir definētā eksogēnā augsmes likme, tas ir, – augsmes likme ir noteikta no ārpusē, un ir neatkarīga no ražošanas funkcijas elementiem.¹¹⁰ Bez tam, Solova modelis nosaka vienādu augsmes tempu iespējas dažādās attīstības valstīs, taču kā liecina pieredze, pasaules valstu augsmes notiek atšķirīgiem tempiem.

Ekonomikas augsmes pētījumi atkal kļuva aktuāli pēc **P. Romera** (*Paul Romer*) 1986. gada publikācijas “*Increasing returns and long run growth*”¹¹¹ un **R. Lūkasa** (*Robert Lucas*) 1988. gada publikācijas “*On the Mechanics of Economic Development*”.¹¹²

Viens no endogēnās augsmes modeļiem ir minētais Romera modelis. Pēc Romera, ekonomikas augsmes tempi ir tieši atkarīgi no cilvēkkapitāla, kas koncentrēts zināšanu gūšanas sfērā. Tas nozīmē, ka zinātne iedarbojas uz ekonomiku gan ar inovācijām un jaunu ideju radīšanu, gan zinātne ir cilvēkkapitāla

¹⁰⁸ Дагаев А. Экономический рост и глобализация технологического развития // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – №1.

¹⁰⁹ Policy Influences on economic growth in OECD countries: an evaluation of the evidence. – OECD, 2000. – 12.p.

¹¹⁰ Bennett T. McCallum. Neoclassical vs. Endogenous Growth Analysis: An Overview. / Internets. – <http://www.cba.uiuc.edu/parente>

¹¹¹ Romer P.M. Increasing returns and new developments in the theory of growth. //NBER, – Nr.3098, 1989

¹¹² Lucas R.E. On the Mechanics of Economic Development. //Journal of Monetary economics. – 1998. – Nr.22

uzkrāšanu veicinošs augsmes faktors. Valstīm ar augstu cilvēkkapitāla līmeni nākotnē iespējams augstāks augsmes temps.¹¹³

Cits modelis augsmi skaidro, pamatojoties uz vienu ražošanas faktoru – kapitālu, un ražošanas funkcijai ir raksturīgs konstants skalas mērogs. Šo vienkāršo modeli sauc arī par „AK” modeli, un to iespējams pierakstīt kā:¹¹⁴

$$Y = F(K, L) = AK,$$

kur A – tehnoloģiju konstante un K – plaši definēts kapitāls, kas ietver ne tikai fizisko, bet arī cilvēkkapitālu.¹¹⁵

Endogēnās augsmes teorētiķi uzskata, ka būtiskākais iemesls attīstības atšķirībās starp dažādām valstīm ir atšķirības pieejamos cilvēkkapitāla resursu apjomos un kvalitātē. Fiziskais kapitāls ir svarīgs, taču tam ir palīg līdzekļa loma ekonomikā. P. Romers uzskata, ka, jo lielāks zinātnieku īpatsvars nozarēs, jo lielākas iespējas atrast inovatīvus risinājumus, jo straujāk notiek augme. Lai jaunās tehnoloģijas apgādātu, ir nepieciešamas zināšanas. Tādējādi var runāt par zināšanu tirgu ekonomikā.¹¹⁶

Jaunie augsmes teorētiķi arī paredz, ka ekonomikas stratēģijām jāorientējas uz jaunu zināšanu radīšanu ne tikai universitātēs un laboratorijās, bet arī uzņēmējdarbības vidē. Tika noteikts, ka straujāka augme stimulē papildus inovatīvo darbību, kas savukārt ir pamats vēl ātrākai augmei.¹¹⁷

Endogēnās augsmes teorijai, protams, ir arī nepilnības. Endogēnās augsmes teorētiķis un kritiķis **Stīvens Parente** (*Stephen Parente*) uzskata, ka šis augsmes modelis ir neveiksmīgs, un endogēnās augsmes modeļi neļauj atbildēt uz jautājumu, kāpēc visas pasaules valstis nav bagātas.¹¹⁸ Bez tam, ekonomists norāda uz to, ka mūsdienās pastāv liela starpība starp valstīm attīstības ziņā, kā piemēru minēdams Burundi, kas ir apmēram 30 reizes nabadzīgāka, salīdzinot ar ASV vidējo labklājības līmeni.¹¹⁹ Kā piemērs tiek minētas nabadzīgas valstis, kurām nav nepieciešamības finansēt tādu tehnoloģiju ražošanu, kuras jau ražo attīstītas valstis. Arī saskaņā ar salīdzinošo priekšrocību teoriju, valstij jāievieš tādas preces, kuras uz vietas ražot ir dārgāk. Ekonomists atzīmē to, ka jaunā augsmes teorija neatbild uz jautājumu, kāpēc visas pasaules nabadzīgās valstis neizvēlas attīstītas un pārbaudītas tehnoloģijas. Cits augsmes teorētiķis **Sala-i-Martins** (*Xavier Sala-i-Martin*) saka, ka neskatoties uz to, ka pēdējo desmitgažu laikā ir veikti ievērojami

¹¹³ Дагаев А. Экономический рост и глобализация технологического развития // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – №1

¹¹⁴ *Xavier Sala-i-Martin*. Lecture notes on Economic growth (II): Five prototype models of endogenous growth.// NBER WP. – 1990. – No. 3564. – 5.p.

¹¹⁵ *Salvadori N.* The theory of Economic growth. – Italy : University of Pisa, 2001. – 16.p.

¹¹⁶ *Cortright J.* New growth theory, Technology and learning: a practitioner's guide.// US.:Reviews of economic development literature and practice, 2001. – No.4. – 16.p.

¹¹⁷ Turpat, – 19.lpp.

¹¹⁸ *Parente S.L.* The failure of endogenous growth. Knowledge, Technology & Policy.- University of Illinois, 2001.- Vol.XIII.- No.4. – 4.p.

¹¹⁹ Turpat, – 5.lpp.

pētījumi ekonomikas augsmes teorijā, joprojām nav izskaidrojams, kāpēc dzīves līmenis Āfrikā ir zems un pat pasliktinās.¹²⁰

Kopumā uzskata, ka "Jaunā ekonomika" ir cieši saistīta ar informācijas un komunikāciju tehnoloģijām, un tādējādi tā ir balstīta uz produktivitātes izvēršanos, pateicoties tehnoloģiskajam procesam. Ekonomikas augsmes pētījumi rāda, ka fiziskā kapitāla izvēršanās ar laiku veicina produktivitātes samazināšanos (*diminishing returns to scale*): ražošanā izmantojot arvien plašāku ražošanas faktoru īpatsvaru, iespējams panākt tikai īslaicīgu efektu. Noteikts, ka ekonomikas konkurētspējas izvēršanās notiek, pateicoties ne tik daudz fiziskajam kapitālam, cik tehnoloģiskajam progresam. Ekonomika nespēj uzrādīt strauju augsmi, tikai pateicoties uzkrājumiem un kapitāla akumulācijai. Šādu papildus ietekmi uz ekonomiku rada kopējā ražošanas faktoru produktivitāte (KFP) (*total factor productivity*). KFP ir visu ražošanas faktoru ietekme uz ekonomikas augsmi, un nereti KFP terminā ekonomisti iekļauj arī valsts makroekonomisko politiku, sociālo kapitālu un citus faktorus. Palielināt kopējo faktoru produktivitāti iespējams, pilnveidojot zinātni un pētniecību (P&A).

Salīdzinot pasaules valstu augsmes modeļus, attīstīto valstu augsmes ir endogēna. Piemēram, Somijai ir raksturīgs endogēnās augsmes modelis.¹²¹ Somija ir atvērta industriāla valsts, 1990. gadu sākumā tās tautsaimniecība tika pārstrukturizēta no rūpnieciskās metāla un kokapstrādes ražošanas uz informācijas un komunikāciju tehnoloģiju (IKT) ražošanu un eksportu. Tiek uzskatīts, ka Somija ir viens no līderiem IKT jomā attīstīto valstu vidū. Arī publicētā Pasaules Ekonomikas Foruma kārtējā pētījuma¹²² statistikas dati rāda, ka Somija ir ierindojusies pirmajā vietā telekomunikāciju sektora konkurences ziņā – šī valsts piedāvā telekomunikāciju sektora produkciju ar augstu kvalitāti un zemu traucējumu pakāpi pie salīdzinoši zemām cenām.

Tāpat endogēnās augsmes modeļi darbojas vairākumā attīstītu valstu – Kanādā, ASV, "Āzijas tīģeri" valstīs u.c. Savukārt jaunattīstības valstīs drīzāk iezīmējas neoklasiskās augsmes modeļi. To zinātņietilpīgās produkcijas īpatsvars kopējā pasaules eksportā ir neliels, turklāt inovatīvu risinājumu radīšana ir nereti saistīta ar riska kapitāla piesaisti un arī ar valdības finansējumu.

Endogēnās un neoklasiskās augsmes modeļi ir populārākie ekonomiskajā teorijā, taču jāpiemin vēl daži ievērojami augsmes pētnieki.

Neoklasiķis **Aloīzs Šumpeters** uzskatīja, ka ekonomikas augsmes iespējama, pateicoties inovācijām, ko pavadā tā saucamā "radošā destrukcija" (*creative destruction*), tas ir, ieviešot ražošanā jaunus izgudrojumus, tie izspiež esošās senākās inovācijas. Pēc Šumpetera, inovācijas ir:

- jaunas preces vai preces kvalitātes ieviešana,
- jaunas ražošanas metodes ieviešana,
- jauna tirgus atklāšana,
- jaunu izejvielu avota atklāšana,

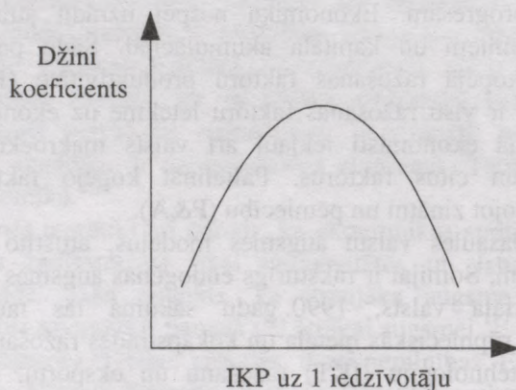
¹²⁰ Xavier Sala-i-Martin. 15 Years of New Growth Economics: What Have We Learnt? // Columbia University and Universitat Pompeu Fabra. – 2001. – 19.p.

¹²¹ IMF country report. Finland: Selected Issues. – IMF, Washington, September 27, 2001

¹²² The Global Competitiveness Report 2001-2002

- jaunas organizācijas formas izveidošana kādā industrijā.

Saimons Kuzņecs (*Simon Kuznets*) ir viens no ekonomistiem, kas aizsāka ekonomikas attīstības pētniecību, empīriski analizējot jaunattīstības valstu makroekonomiskos rādītājus. Kuzņecs ir apgrieztās (aversās) U veida līknes (*U-shaped curve*) autors, un grafiski līkne attēlo attiecību starp ienākumu nevienlīdzību (nabadzības koeficientu Džini¹²³) un ekonomikas augsmi (14. attēls). Pēc Kuzņeca, nevienlīdzība ekonomikas augsmes procesā vispirms paaugstinās, un pēc tam laika gaitā pazeminās. Ir tāda IKP robeža, pie kuras nabadzība samazinās.

14. attēls. Aversa U veida līkne

Nevienlīdzības līmeņa samazināšanos augsmes procesā Kuzņecs skaidro ar valsts pāreju no lauksaimnieciskās ražošanas uz industriālo.

Valsts ekonomikas augsmi Kuzņecs definēja kā tautsaimniecības spēju apmierināt patērētāju pieprasījumu pēc dažāda sortimenta precēm. Ekonomikas augsmes dzinējspēki ir pieprasījums pēc jaunām tehnoloģijām, un arī institucionālās un ideoloģiskās vērtības. Tehnoloģiskās inovācijas ir cieši saistītas ar zinātni.

Ekonomists izšķir sekojošas augsmes pazīmes:

- palielinās preču un pakalpojumu piedāvājums,
- mazas valstis IKP var paaugstināt, ļaujot izmantot attīstītajām valstīm savus iekšējos resursus,
- visbūtiskāk augsmi iespaido jaunu tehnoloģiju ieviešana.

Kuzņeca ekonomikas augsmes 6 raksturīgākās īpašības:¹²⁴

- 1) strauji pieaug IKP uz vienu iedzīvotāju,
- 2) strauji pieaug darba ražīgums,

¹²³ Džini koeficienta pieaugums liecina par to, ka radušies nosacījumi nabadzības pieaugumam

¹²⁴ *Kuznets Simon. Modern Economic growth: findings and reflectations. // The American Economic review, Volume 63, Issue 3, Jun. 1973, – 247-258.p.*

- 3) notiek tautsaimniecības strukturālā transformācija – tautsaimniecība pārorientējas no lauksaimnieciskās ražošanas uz rūpniecisko un pakalpojumu ražošanu, uzņēmēji labprātāk dibina lielas korporācijas nekā mazus uzņēmumus,
- 4) pastāv ideoloģiskā un sociālā transformācija – valsts ietvaros notiek tādas izmaiņas kā vienlīdzīgāka sociāla statusa nodrošināšana, jaunu ražošanas modeļu ieviešana,
- 5) attīstītās valstīs meklē papildus noieta tirgus un izejvielu avotus,
- 6) ekonomikas augsme ir ierobežota – attīstītajās valstīs dzīvo mazāk nekā trešdaļa pasaules iedzīvotāju.

Pieaugot darba ražīgumam, palielinās IKP uz vienu iedzīvotāju, jaunas tehnoloģijas ir cēlonis nodarbinātības struktūras izmaiņām, notiek izmaiņas ražošanā – augsmes procesā notiek pārstrukturizācija no lauksaimnieciskās ražošanas uz rūpniecības un pakalpojumu sfērām. Pēc Kuzņeca, attīstītām valstīm ir raksturīgs vidējs ģimenes apmērs un augsta urbanizācijas pakāpe.

Kuzņecs izšķir arī sekojošas dažādības starp ekonomiski attīstītajām valstīm un valstīm ar zemu ienākuma līmeni:

- starta fiziskā un cilvēkkapitāla potenciāls,
- IKP uz vienu iedzīvotāju, salīdzinājumā ar pārējām pasaules valstīm,
- iedzīvotāju skaits un tā pieaugums,
- ārējās tirdzniecības nozīme tautsaimniecībā,
- zinātnes un pētnieciskā darba attīstība,
- politiskā stabilitāte.

Pēc Kuzņeca, patreizējo attīstīto valstu ekonomikas augsme notika, pateicoties industrializācijai. Augsti pieauguma tempi, saistīti ar izmaiņām vispārējā tautsaimniecības ražošanas struktūrā, ietekmē arī valsts iedzīvotāju sociālo stāvokli.

Cita pētnieka – **Valta Rostova** (*Walt Whitman Rostow*) augsmes skaidrojumu raksturo 5 pakāpes:¹²⁵

- I. Tradicionālā sabiedrība (*traditional society*). Šajā stadijā tautsaimniecībai raksturīgs straujš iedzīvotāju skaita pieaugums, zems (primitīvs) tehnoloģiskais līmenis. Pārsvarā dominē lauksaimnieciskā ražošana, un ekonomikas augsme ir ļoti lēna.
- II. Sagatavošanās posms pārejas periodam (*preconditions for take-off*), jeb sagatavošanās ekonomikas augsmei. Attīstās lauksaimniecības sektors, tas veicina darba dalīšanu un tirdzniecību. Šajā stadijā tiek nodrošināti straujākas augsmes nosacījumi.
- III. Pārejas periods uz industriālu sabiedrību. (*take-off*) Investīciju un uzkrājumu īpatsvars IKP pieaug, līdz ar to radot iespēju izmantot jaunākas tehnoloģijas. Noteicošie sektori ekonomikā – notiek pieaugums primārajā rūpniecības (pamatā derīgo izrakteņu iegūšana) un apstrādes sektoros.

¹²⁵ A Dictionary of Geography, Edited by Susan Mayhew. – Oxford University Press, 1997

- IV. Virzība uz brieduma periodu (*drive to maturity*), jeb postindustriāla sabiedrība. Nostiprinās institucionālā attīstība, investīcijas turpina pieaugt. Tautsaimniecībā esošās tehnoloģijas tiek uzlabotas, ieviestas inovācijas, veidojas jaunas ražošanas nozares. Ražošana pārorientējas no ogļu, smagās mašīnbūves, dzelzs apstrādes uz ķīmisko rūpniecību, darbagaldu un elektroiekārtu ražošanu. Šajā stadijā valsts ekonomikā pastāv tāds tehnoloģisks un zināšanu līmenis, kad tiek ražota produkcija, kādu izvēlas ražotājs.
- V. Brieduma periods (*The age of high mass consumption*). Pēdējā augsmes stadija. Pieaug ilgtermiņa patēriņa preču īpatsvars un pieaug nodarbināto īpatsvars zinātnietilpīgās nozarēs.

Rostova teorija tika izstrādāta, balstoties uz attīstīto valstu augsmi, un iespējams, ka jaunattīstības valstīs un tai skaitā arī pārejas valstīs šādas stadijas nav izteiktas. Praktiski galvenais augsmes dzinējs pēc Rostova ir investīcijas, un tikai pēdējā stadija raksturo cilvēkkapitāla izvēršanos.

Attiecībā uz Latviju, ņemot vērā tās nesen uzsāktu pāreju uz tirgus ekonomiku, ir sarežģīti tās augsmi pielīdzināt kādam no augstākminētajiem modeļiem. Vispārējās tendences rāda, ka Latvijā darbojas drīzāk vecais, eksogēnais, nevis jaunais augsmes modelis, jo ekonomisko attīstību pagaidām nosaka kapitālietilpīgu nozaru ražošana, nevis zinātnietilpīgu. Pozitīvi vērtējams kapitālieguldījumu īpatsvars tehnoloģiju iegādē un uzturēšanā, taču tehnoloģiskais progress Latvijā ir ārējs. Bez tam Latvija ir maza valsts, un tiek uzskatīts, ka endogēnās augsmes modeļi praktiski ir sarežģīti pielietojami mazu valstu praksē. Mazu valstu īpatnība ir šauras ražotās produkcijas klāsts, līdz ar to tās ir vairāk atkarīgas no pārmaiņām preču un pakalpojumu tirgos nekā lielas valstis. Tomēr diskutējās, vai maza valsts ir priekšrocība vai trūkums, ekonomisti uzskata, ka mazas valstis, salīdzinājumā ar lielām, spēj uzrādīt straujāku ekonomikas augsmi.¹²⁶

3. Dažādu ekonomisko sistēmu augsmes īpatnības: Āzijas tīģeri, komandekonomika un pārejas valstis

Teorētiski ir dažādas augsmes iespējas katrā ekonomiskajā sistēmā – tirgus, komandekonomikā, jauktā ekonomikā. Paralēli jauktai ekonomikai, kur līdzsvarojas gan valdības dažādu ekonomisko procesu regulēšana, gan brīvā tirgus nosacījumi, pastāv ekonomikas augsmes iespējas alternatīvās ekonomikas sistēmās. Pastāv dažādas galējības, piemēram, absolūta tirgus brīvība, kura apgalvo, ka vislabākā valdība ir tā, kura nekādi neietekmē saimniekošanu. Citas ekonomiskās sistēmas paredz pilnīgu valdības kontroli pār visiem ekonomiskajiem procesiem un pilnīgu sabiedrības vienlīdzību.

¹²⁶ Easterly W., Kraay A. Small States, Small Problems? Income, Growth, and Volatility in Small States. – World Bank, Washington, September, 1999

Ekonomistu debatēs par vienas vai otras ekonomiskās sistēmas priekšrocībām, dominē pamatjautājums: vai ekonomiskie lēmumi jārealizē brīva tirgus ietvaros, vai arī saimniekošana ir jāuztic valdībai?

Kā viena no alternatīvām ekonomiskajām sistēmām literatūrā ir minēts **Āzijas ekonomiskais modelis**.¹²⁷ Straujš ekonomikas augsmes un labklājības uzplaukuma piemērs no atpalikušas līdz attīstītai valstij ir "Āzijas tīģeri", – Singapūra, Honkonga, Taivāna un Dienvidkoreja. Japāna literatūrā bieži tiek minēta pārsvarā atsevišķi kā industriāla tirgus ekonomikas valsts (*industrial market economy*).

Ekonomisti nav vienprātīgi Āzijas valstu attīstības grupējumā. Āzijas valstu augsmes tiek analizēta, balstoties gan uz vispārīgu augstākminēto 5 valstu faktoru analīzi, gan iedalot Austrumāzijas valstis sīkāk sekojošās grupās:¹²⁸

- 1) JIEv – jaunās industrializētās valstis – Honkonga, Koreja, Singapūra un Taivāna. Šīs valstis ir sasniegušas visaugstākās augsmes tempus. To tautsaimniecības tiek raksturotas kā atvērtas un orientētas uz tirdzniecību, galvenokārt uz rūpniecības produkcijas un pakalpojumu eksportu,
- 2) *Asean-4* (Āzijas četrinieks) – dabas resursiem bagātās Indonēzija, Malaizija, Filipīnas, Taizeme. Šo valstu augsmes ir lēnāka, nekā JIEv augsmes. *Asean-4* valstīm raksturīga zemāka orientācija uz eksportu,
- 3) zema ienākuma jeb nabadzīgās Dienvidāzijas valstis – Bangladeša, Birma, Indija, Nepāla, Pakistāna un Šrilanka.

Saskaņā ar citu grupējumu, Austrumāzijas valstis tiek iedalītas precīzāk, pētot šo valstu augsmi no 1965. līdz 1986(7). gadam un balstoties uz katras ekonomikas atšķirīgajiem augsmes tempiem:¹²⁹

- 1) Japāna kā industriāla tirgus ekonomika,
- 2) Singapūra, Honkonga, Taivāna un Dienvidkoreja (JIEv),
- 3) Malaizija, Taizeme, Filipīnas un Indonēzija (*Asean-4*),
- 4) Ķīna un Indija. Apzīmētas kā vienādi attīstītas ar *Asean-4* valstīm, bet atšķirīgas no tām iespaidīgas teritorijas ziņā,
- 5) Pakistāna, Šrilanka, Nepāla un Mjanma – agrāras Dienvidāzijas valstis,
- 6) Indoķīna un Ziemeļkoreja – sociālistiskās tautsaimniecības.

Austrumāzijas valstu izaugsme ir kļuvusi par leģendu, jo neviena cita valsts nav spējusi īsā laikā krasi paaugstināt IKP pieauguma tempus, samazināt nabadzību, celt labklājības līmeni un integrēties pasaules tirgos. Pēc Pasaules Bankas datiem, 25 gadu laikā šajā reģionā IKP uz vienu iedzīvotāju ir ļoti strauji pieaudzis, nabadzība kritusies apmēram par divām trešdaļām, spēji uzlabojušies

¹²⁷ Самуельсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. Шестнадцатое издание. – Москва, 2000

¹²⁸ James W. E., Naya S., Meier G.M. Asian Development. Economic success and policy lessons. – ICEG, San Francisco, 1987

¹²⁹ Ichimura S. The role of Japan in Asia. ICEG Occasional Paper Nr.36. – San Francisco, California, 1993

izglītības un veselības aprūpes apstākļi.¹³⁰ Nekur citur pasaulē ekonomikas augsmi tik spēcīgi neietekmēja tirdzniecības un industriālā sektora izvēršanās. JIEv, būdamas sākotnēji agrāras valstis, īsā laikā ir pakārtojušas tautsaimniecības uz pastiprinātu eksportējamās produkcijas ražošanu.

Jauno industrializēto valstu panākumi ir sasniegti, pateicoties precīzai ekonomisko mērķu definēšanai. Tās uzsāka strauju attīstību, pārkārtojoties no lauksaimnieciskās ražošanas uz rūpniecisko. 20. gadsimta 60 un 70-os gados „Āzijas tīgeru” valdības ieviesa politikas, kas veicināja zinātnietilpīgu nozaru attīstību un smagās rūpniecības attīstību. Īpatnēji, ka neviena no agrīnajām JIEv – Koreja, Singapūra, Honkonga vai Taivāna – nav apveltītas ar dabas resursiem, līdz ar to tās ir atkarīgas no izejvielu resursu importa. Agrīnajos 1950-os gados JIEv bija raksturīgs zems ienākumu līmenis, Taivāna un Koreja bija dziļi atkarīgas no ASV palīdzības pārtikas produktu jomā. Ārvalstu piešķirto līdzekļu īpatsvars šajās valstīs bija aptuveni 50% no visām investīcijām (1946.-1976.).¹³¹

Ekonomisti vienprātīgi atzīmē, ka „Āzijas tīgeru” svarīgākais ražošanas faktors ir disciplinēts darbaspēks. Starta augsmes punktā šīs valstis atšķīrās no citām nabadzīgām valstīm ar salīdzinoši augstu cilvēkkapitāla attīstības pakāpi.

Pasaules Bankas pētījumi liecina, ka vieni no svarīgākajiem Austrumāzijas ekonomikas augsmes dzinējiem ir:¹³²

- 1) orientācija uz ārējiem tirgiem jeb atvērtība,
- 2) makroekonomiskā stabilitāte,
- 3) investīcijas cilvēkkapitālā.

Viens no atslēgas elementiem agrīno JIEv izaugsmē ir aktīva valdības daļība, nodrošinot brīvas uzņēmējdarbības apstākļus un stabilu makroekonomisko klimatu. Izvirzīto mērķu sasniegšanai tika realizēta stingra makroekonomiskā politika.

Par prioritāro mērķi Austrumāzijas valstu valdības izvirzīja eksportējamās produkcijas izvēršanos. Tā, piemēram, Koreja pārorientējās uz lielo industriju sfēru – kuģubūvi un mašīnbūvi. Straujš eksporta īpatsvara pieaugums Korejā uzsākās 1961. gadā.¹³³ Savukārt Honkonga un Singapūra orientējās uz eksportestu pakalpojumiem.¹³⁴

Visstraujākā ekonomikas augsmē 1960-os gados Āzijā un arī pasaulē bija JIE valstīs. To IKP pieaugums bija 9,2-9,6% gadā (1960.-1970.) un nākamajā desmitgadē (1970.-1980.) – vidēji 8-9% gadā. 1980.-1986-os gados JIEv augsmē palēninājās. Eksportējamās produkcijas pieprasījums samazinājās, ko izraisīja naftas cenu radītais šoks, un IKP pieauguma tempi 6 gadu laikā bija vidēji

¹³⁰ *Leipziger D.M., Thomas V. The Lessons of East Asia. An overview of Country experience. A World Bank publication. – WB, October 1993*

¹³¹ Turpat

¹³² Turpat

¹³³ *Korea: Selected Issues. IMF country report No. 02/20. – Washington, February, 2002*

¹³⁴ *Leipziger D.M.; V. Thomas. The Lessons of East Asia. An overview of Country experience. The World Bank publication. – WB, October 1993*

5,3-8,3%.¹³⁵ Augsmes procesā mainījās IKP struktūra JIE valstīs: samazinājās lauksaimniecības īpatsvars un paaugstinājās rūpniecības īpatsvars ražošanā. Lielākās strukturālās pārmaiņas skāra Koreju, Singapūru un Taivānu (1. tabula).

1. tabula

IKP struktūra JIEv no 1960. līdz 2000. gadam, %

	Lauksaimniecība			Rūpniecība			Pakalpojumi		
	1960	1980	2000	1960	1980	2000	1960	1980	2000
Honkonga	3	1	0,1*	33	32	13*	61	68	87*
Koreja	37	15	5	20	41	43	43	48	53
Singapūra	4	1,6	0,1	18	38	34	79	61	66
Taivāna	29	16	2	29	41	32	42	43	66

* dati par 2001. gadu

Avoti: *The World Factbook 2002/Internets*, – www.cia.gov; *Lessons in Development. A comparative study of Asia and Latin America.* – ICEG, 1989. – pp.287; *World development indicators. Pasaules Bankas statistikas datu bāze/Internets*, – www.worldbank.org.

Asean-4 valstis uzsāka strauju augsmi 1970-os gados. Vidējais IKP augsmes temps šajā valstu grupā bija 6-8% (1970.-1980.).

Īpatnējs piemērs ir Ķīna, un it sevišķi tās nabadzīgākās provinces, kas pēc 1978. gada lauksaimniecības reformas uzrāda samērā strauju ekonomikas augsmi. Tās ietvaros tika reorganizētas kolektīvās saimniecības, un tika izvērstā privātā uzņēmējdarbība. Svarīga loma augsmes procesā bija arī lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumiem, t.s. TVE (*township and village enterprises*). Privātā sektora izvēršanās stimulēja ārvalstu investīciju pieplūdumu un strauju eksporta produkcijas ekspansiju 80-o gadu vidū. Vidējais eksporta pieaugums laikā no 1980. līdz 1990. gadam bija ap 10% gadā, bet 90-o gadu sākumā – ap 15% gadā. Tādējādi ja 1980. gadā Ķīna eksportēja produkciju mazāk kā 25 miljardu ASV dolāru vērtībā, tad 1995. gadā – vairāk kā 152 miljardu ASV dolāru vērtībā.¹³⁶ Eksporta izvēršanās notika arī, reformējot (liberalizējot) tirdzniecības un investīciju politikas un izveidojot speciālās ekonomiskās zonas (SEZ) un “atvērtās pilsētas” (*open cities*) Ķīnas dienvidu provincēs. Izveidotās SEZ un “atvērtās pilsētas” bija pievilcīgas gan vietējiem, gan ārvalstu investoriem, jo nodrošināja labvēlīgu uz eksportu orientētu vidi – nodokļu atlaides, zemu tarifus, labu infrastruktūru u.c.¹³⁷

Investīciju īpatsvars IKP Ķīnā 2001. gadā bija 37,9%, nacionālo uzkrājumu īpatsvars IKP – 39,4% (piemēram, Latvijā 2001. gadā nacionālo uzkrājumu īpatsvars IKP bija 18,9% pēc Pasaules Bankas datiem), IKP pieaugums – 7,3%,

¹³⁵ *Lessons in Development. A comparative study of Asia and Latin America.* – ICEG, 1989. – 282.p.

¹³⁶ *Kokko A. Export – led growth in East Asia: lessons for Europe's transition economies.* – WP No. 142 – European Institute of Japanese Studies, February 2002. – 33.p.

¹³⁷ Turpat., – 33.lpp.

preču un pakalpojumu eksporta pieaugums – 5,0%, preču un pakalpojumu eksports – 25,8% no IKP, preču un pakalpojumu imports – 23,4%, budžeta fiskālais deficīts – (mīnus) 3,2% no IKP. Ķīnas speciālo ekonomisko zonu atvērtība ir acīm redzama – Honkongas eksporta īpatsvars IKP 1990. gadā bija 110,1%, un 2000. gadā 124,0%.¹³⁸

„Āzijas tīģeru” valdību politikas var raksturot kā fiskāli disciplinētas, tās stimulēja uzkrāt un investēt, un Austrumāzijas valstu ekonomikas augsmi raksturojošie faktori ir:

- valdības atbalsts. Āzijas JIEv valdību politikas nebija būvētas uz *laissez-faire* principa. Valdība atbalstīja augstu tehnoloģiju un augstākas pievienotās vērtības industriju attīstīšanos. Valdības politikas veicināja uzkrāt ne tikai fizisko kapitālu, bet arī cilvēkkapitālu. Jāpiebilst, ka „Āzijas tīģeru” makroekonomiskās politikas bija ortodoksālas – strikta fiskālā un monetārā politika uzturēja iespējami zemu budžeta deficītu. Valdības prioritārie izdevumi uzsākot attīstību, bija investīcijas infrastruktūrā – ceļu, dzelzceļu un ostu būvniecība. Augsmes procesā valdība vairāk investēja telekomunikāciju un elektroenerģijas sektoros;¹³⁹
- korekcijas starptautiskās tirdzniecības sfērā. „Āzijas tīģeru” valstīs sākumā tika īstenota importa izspiešanas politika, kam sekoja eksporta stimulēšanas stratēģija. Šo valstu eksporta izvēršanos var iedalīt divās stadijās. Pirmajā stadijā straujā ekonomikas augsmē sākotnēji ir izskaidrojama ar apstrādes rūpniecības darba ietilpīgas produkcijas eksportu. Vēlāk notika pārorientācija uz kapitāla un zinātņietilpīgās vieglās un smagās rūpniecības produkcijas eksportu. Bet, lai arī teorētiski eksporta izvēršanās ir labākā stratēģija kā veicināt strauju ekonomikas augsmi, ir nepieciešams rēķināties ar daudziem citiem – ekonomiskiem, politiskiem un sociāliem – faktoriem. Ne mazāk svarīga ir valdības ekonomiskā politika un iedzīvotāju attieksme pret to. Uzskata, ka ja veiksmīgas ekonomiskās attīstības recepte būtu tikai eksporta izvēršana un valdības kontrole pār cenām, tad patreiz pasaulē nebūtu praktiski nevienas nabadzīgas valsts;¹⁴⁰
- investīciju izvēršana ārvalstīs, tiešo ārvalstu investīciju piesaiste, brīvo ekonomisko zonu izveidošana u.c.

No minētā izriet, ka „Āzijas tīģeri” ekonomikas uzplaukumu būvēja uz taupības, izglītības un disciplīnas pamata.

Neskatoties uz strauju ekonomikas augsmi, patreiz „Āzijas tīģeru” līderis Japāna pārdzīvo stagnāciju: kopš 1990. gada tās augsmes tempi ievērojami palēninājās, to izraisīja īpašumu tirgus sabrukums. Ekonomikas pieauguma tempi komunikāciju tehnoloģiju krīzes iespaidā 2001. gadā samazinājās par 0,4% un

¹³⁸ World development indicators. Pasaules Bankas statistikas datu bāze, <http://www.worldbank.org>. – 2003. gada 24. aprīlī

¹³⁹ Kokko A. Export – led growth in East Asia: lessons for Europe’s transition economies. – WP No. 142 – European Institute of Japanese Studies, February 2002. – 37.p

¹⁴⁰ Lessons in development. A comparative study of Asia and Latin America. ? – ICEG, 1989. – 63.p.

2002. gadā par 0,7%.¹⁴¹ Pēdējos gados krasi pieauga bezdarba līmenis, sākās deflācija un ievērojami palielinājās valdības izdevumu īpatsvars lai uzturētu pieprasījumu. Rezultātā uz 2002. gadu budžeta deficīts sasniedza 8% un valdības parāds – 140% no IKP.¹⁴² Kopumā kādreizējais augsmes paraugs pēdējo 10 gadu laikā piedzīvo jau trešo recesiju.

Arī citu Austrumāzijas valstu stabilo ekonomikas augsmi spēcīgi iedragāja 1998. gada finansu krīze, kuras rezultātā krasi samazinājās IKP uz vienu iedzīvotāju un IKP pieauguma tempi, sevišķi Indonēzijā, Malaizijā, Dienvidkorejā un Taizemē.¹⁴³ Indonēzijas augsmes tempi laikā no 1990. līdz 1997. gadam bija vidēji 7% un krīzes rezultātā samazinājās par 13,1%, Taizemē – par 10,1%, Malaizijā IKP pieaugums samazinājās par 7,4%.¹⁴⁴ Zīmīgi, ka eksporta samazinājums daudzās valstīs bija nenozīmīgs, bet ievērojami samazinājās importētās produkcijas apjomi.

Runājot par Āzijas valstu ekonomikas augsmes pieredzes piemērošanu pārējās valstīs, tiek atzīmēts, ka CAE nav tik liels darbaspēka apjoms, kāds bija “tīģeru” valstīs uzsākot augsmi, darbaspēka atalgojums ir augstāks, atšķirīgas ir arī valdības politikas. Eksporta izvēršanos aizkavē dažādu starptautisku institūciju regulas, kas nepieļauj tiešas eksporta subsidēšanas iespējas. Savukārt Āzijas valstīs valdības ievērojami atbalstīja eksporta orientēto ražošanu. Viens no Māstrihtas kritērijiem ir minēts kā eksporta politiku bremzējošs faktors – zems budžeta deficīts, – kam Āzijas valstu augsmē nebija izšķiroša nozīme.¹⁴⁵

Cits augsmes modelis ir ekonomikas augsmes **komandekonomikas** ietvaros.

Komandekonomikas galvenās pazīmes ir sekojošas:

- valdības stingra kontrole pār ekonomiku. Tā kontrolē ražošanas faktoru izmantošanu, noieta tirgus, ražošanas apjomus un intensitāti, preču sortimentu,
- vispārējā ekonomiskā aktivitāte balstās uz plānveida ražošanu. Prioritārā ir industriālā ražošana, visi ražošanas apjomi un finansējumi tiek noteikti saskaņā ar plānu,
- niecīgs privātpašumu īpatsvars ekonomikā,
- cenas, ko brīvā tirgus ekonomikā nosaka pieprasījums un piedāvājums, tiek noteiktas saskaņā ar plānu.

Spilgts komandekonomikas piemērs ir kādreiz bijusī Padomju Savienība. Sociālistiskais ekonomikas attīstības modelis PSRS formējās 20. gadsimta 20. un

¹⁴¹ Economic survey of Europe 2003, No.1., – United Nations, NY and Geneva, 2003. – 29.p.

¹⁴² Japan's Lost Decade Policies for Economic Revival. Overview. – IMF, February 13, Economic survey of Europe 2003, No.1., – United Nations, NY and Geneva, 2003. – 29.p.

¹⁴³ Barro J.R. Economic growth in East Asia before and after the financial crisis. – NBER Working paper No.8330. – Cambridge, June, 2001

¹⁴⁴ Greene J. The output decline in Asian Crisis countries: Investment aspects. – IMF WP No.02/25. – IMF, 2002. – 4.p.

¹⁴⁵ Kokko A. Export – led growth in East Asia: lessons for Europe's transition economies. – WP No. 142 – European Institute of Japanese Studies, February 2002. – 39.p.

30-os gados uz importa aizvietošanas politikas bāzes.¹⁴⁶ Tiek uzskatīts, ka PSRS bija pirmā valsts, kura praksē pielietoja importa aizvietošanas politiku industriālajā rūpniecībā. Vēlāk šādas politikas īstenoja citas valstis – Argentīna, Brazīlija, Meksika u.c. Komandekonomikas augsmes nosacījumi ir valsts kontrole pār nekustamā īpašuma tirgu (privātīpašums nav komandekonomikas pazīme), valsts kontrole pār nacionālo uzkrājumu veidošanu un pārdali, ienākumu izlīdzināšana, kā arī stingra politiska saimnieciskās darbības kontrole. Nacionālais ienākums komandekonomikas ietvaros ir neatkarīgs no privātajiem uzkrājumiem un investīcijām. Nodokļu likmes arī neietekmē saimnieciskās darbības rezultātus, jo tie nav atkarīgi no privātuzņēmumu lēmumu pieņemšanas. Iespējamie kapitāla noplūdes kanāli ir nobloķēti ar stingras finansu kontroles palīdzību. Nacionālo uzkrājumu apjomu nosaka valsts, un izveidotā augstā nacionālo uzkrājumu likme ļauj īstenot industriālu ekonomikas “izrāvienu” un līdz ar to sasniegt ievērojamus augsmes tempus.

Padomju Savienībā industrializācija notika, pateicoties resursu pārdalei: kolektīvizācija ļāva samazināt darba algas tradicionālajā (lauksaimniecības) sektorā, un papildus finansu līdzekļus novirzīt uz rūpniecības sektoru attīstību. Bez tam, lauku iedzīvotāju dzīves līmeņa samazināšanās radīja stimulu iedzīvotāju pieplūdumam uz dzīvi pilsētās. Šādi tika panākts gan augsts industrializācijas tempu pieaugums, gan nacionālo uzkrājumu palielinājums. Ekonomisti uzskata, ka tirgus ekonomikas ietvaros šādas politikas rezultātā augstus augsmes tempus nav iespējams sasniegt.¹⁴⁷

Komandekonomikas augsmes mehānisms uz PSRS pieredzes bāzes ir sekojošs: pastiprināta industrializācijas finansēšana radīja lauksaimniecības nozares stagnāciju, lauku iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanos. Rezultātā izveidojās pretējas nozaru attīstības trajektorijas: uz vispārējas industrializācijas fona lauksaimniecība piedzīvoja lejupslīdi. Šī anomālija radīja situāciju, ka pārtikas produkcijas nepieciešamība kļuva par ilgtermiņa problēmu, ko jārisina ar pārtikas preču importu. Savukārt importa ilgtermiņa finansēšana uz ieguves rūpniecības produkcijas eksporta rēķina ir apgrūtināša samērā zemā ārējās tirdzniecības īpatsvara dēļ.

Industrializācijas process PSRS nosacīti piedzīvoja 2 fāzes.¹⁴⁸ pirmajā fāzē lauksaimniecības sektora resursi vēl nebija izsīkuši, pārtikas preču ražošana pārsniedza to pieprasījumu. Valsts bija pārtikas produkcijas eksportētāja, apstrādes rūpniecības produkcijas eksports bija zems. Minerālo resursu un lauksaimniecības produkcijas eksports nodrošināja tādas valūtas ieņēmumus, kas bija pietiekami tehnisko sasniegumu pārņemšanai no attīstītām valstīm. Eksporta īpatsvars IKP samazinājās, un zems eksporta īpatsvars ekonomikā saglabājas ilgu laiku.

¹⁴⁶ Экономика переходного периода. Очерки экономической политики посткоммунистической России (1991 – 1997). – Институт экономики переходного периода. – Москва, 1998.

¹⁴⁷ Гайдар Е.Т. Аномалии экономического роста // Вопросы экономики. М., 1996. №. 12. с.20-39. Анализ специфики экономического роста в странах с нерыночной экономикой. На примере СССР и стран СЭВ <http://www.iet.ru>

¹⁴⁸ Turpat, <http://www.iet.ru>

Otrajā fāzē valsts kļuva par pārtikas produkcijas neto importētāju, līdz ar to minerālo resursu eksportam bija jāsedz ne tikai tehnoloģiju maiņu, bet arī jāfinansē pārtikas imports. 60-to gadu sākumā tradicionālā sektora finansu resursu apjoms, ko novirzīja rūpniecībai, bija izsmelts. Uzskata, ka sociālisma sabrukumu jau pagājušā gadsimta 60-to gadu sākumā attālināja naftas atradņu atklāšana Rietumsibīrijā un arī naftas produktu cenu kāpums pasaules tirgū. PSRS ieguva jaunu finansu resursu avotu, kas aizvietoja jau izsīkušos lauksaimniecības sektora resursus. Savukārt “naftas finansējuma” izsīkums ir attiecināms uz 80-to gadu sākumu. Uzskata, ka PSRS sabrukuma periods sākās 80-to gadu sākumā, paralēli dzīves līmeņa un ražošanas pakāpeniskai lejupslīdei. Mēģinājumi atjaunot naftas ieguvu radīja apburto loku, kad kapitālieguldījumi bija nepietiekami, lai uzturētu naftas ieguvu. Līdz ar to naftas ieguve samazinājās, energoietilpīgo nozaru ražošanas apjomi samazinājās, un arī tālākie kapitālieguldījumi naftas ieguvē samazinājās. Taču jāatzīmē, ka, lai arī ekonomikas augsme PSRS, balstīta uz naftas ieguvu, bija nestabila, valsts IKP uz vienu iedzīvotāju 80-to gadu sākumā tuvojās pasaules attīstīto valstu līmenim.¹⁴⁹

PSRS ekonomikā bija augsts rūpniecības īpatsvars IKP, jo finansu pakalpojumi, tirdzniecība un arī sadzīves un komercpakalpojumi bija aizliegti. Attīstītākās PSRS republikās bija augsta urbanizācijas pakāpe – piemēram, 1990. gadā Igaunijas, Latvijas, Krievijas urbanizācijas pakāpe svārstījās ap 70%, savukārt Kirgīzijā, Tadžikistānā – ap 30%.¹⁵⁰ Bez tam ievērojamas reģionālās tirdzniecības plūsmas starp PSRS dalībvalstīm radīja atkarību no iekšējās tirdzniecības.

PSRS oficiālā statistika rāda, ka 1985. gada salīdzināmās cenās nacionālā ienākuma¹⁵¹ (NI) pieaugums uz vienu iedzīvotāju 1986. gadā bija 1,3%, 1987. gadā – 1,9%, un 1989. gadā – 7,1%. Straujākais NI pieaugums uz vienu iedzīvotāju 1989. gadā salīdzināmās cenās bija reģistrēts Latvijā (13,6%), Lietuvā (22,2%) un Baltkrievijā (13,6%).¹⁵² Jāpiebilst, ka Padomju Savienībā ekonomiskā darbība netika mērīta ar IKP, bet tika izmantots neto materiālais produkts (NMP), kas atspoguļoja visu ražojošo nozaru radīto produktu. PSRS NMP pieaugums no 1960. līdz 1989. gadam ir attēlots 2. tabulā.

Statistika rāda, ka kopš 1960. gada nozaru izlaides pieauguma tempi 30 gadu laikā ievērojami samazinājās. Darba produktivitāte Padomju Savienībā kopumā pieauga, bet, piemēram, darba ražīgums, mērīts 1985. gada bāzes cenās, no 1986. līdz 1989. gadam samazinājās Uzbekistānā, Gruzijā, Azerbaidžānā.

¹⁴⁹ Экономика переходного периода. Очерки экономической политики посткоммунистической России (1991 – 1997). – Институт экономики переходного периода. – Москва, 1998

¹⁵⁰ Transition. The first ten years. Analysis and lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union. – WB 2002. – 12.p.

¹⁵¹ PSRS statistikā Nacionālais ienākums ir ražojošo nozaru jaunradītā vērtība, jeb starpība starp neto materiālo produktu un starppatēriņu.

¹⁵² Народное хозяйство СССР в 1989 г. Статистический ежегодник. – Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР. – Москва, 1990

2. tabula
PSRS NMP pieauguma dinamika faktiskās cenās no 1965 līdz 1989. gadam

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1989
NMP, kopā, miljrd. rubļu	304,0	420,0	643,5	862,4	1 078,5	1 383,6	1 568,6
lauksaimniecība	49,0	71,0	103,8	122,0	152,6	219,5	270,1
īpatsvars NMP, %	16,1	16,9	16,1	14,1	14,1	15,9	17,2
rūpniecība	189,0	266,0	409,0	558,3	685,5	844,6	930,7
īpatsvars NMP, %	62,2	63,3	63,6	64,7	63,6	61,0	59,3
būvniecība	32,0	40,0	67,6	91,8	103,4	136,3	168,6
īpatsvars NMP, %	10,5	9,5	10,5	10,6	9,6	9,9	10,7

Avots: Народное хозяйство СССР в 1969 г., 1975 г., 1982 г., 1989 г Статистический ежегодник. Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР. - Москва.

Nacionālā ienākuma sadale PSRS pa uzkrājumu un patēriņa posteņiem ir attēlota 3. tabulā.

3. tabula
Uzkrājumu un patēriņa īpatsvars PSRS nacionālā ienākumā, %

	1980	1985	1986	1987	1988	1989
Nacionālais ienākums, izlietots uzkrājumiem un patēriņam tai skaitā:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
patēriņš	76,1	73,6	74,2	75,4	75,2	76,9
uzkrājumi	23,9	26,4	25,8	24,6	24,8	23,1

Avots: Народное хозяйство СССР в 1975 г., 1982 г., 1989 г. Статистический ежегодник. Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР. Москва

Statistika rāda, ka lielākā daļa nacionālā ienākuma tika novirzīta patēriņam, un 23-26% tika uzkrāti. Salīdzinājumā ar dažādu ienākumu valstīm, uzkrājumu īpatsvars Padomju Savienībā bija augsts.

Sabrūkot plānošanas sistēmai, sākās makroekonomiskā destabilizācija. Tika zaudēta kontrole pār cenām, un sekojošās cenu liberalizācijas rezultātā strauji pieauga inflācija, samazinājās rūpnieciskā izlaide. Rezultātā vispārējā ekonomiskā aktivitāte krita. Valsts vairs nespēja finansēt iepriekšējā līmenī zinātnei, tādēļ kritās inovatīvā darbība. Tika uzsākta vispārēja privatizācija, valsts atteicās no monopolvaras pār ražojošo rūpniecību sektoru, līdz ar to samazinājās valsts kapitāla īpatsvars uzņēmumu pamatkapitālā. Uzņēmēji bija spiesti orientēties uz patērētāju pieprasījumu un peļņas gūšanu konkurences apstākļos. Ekonomikas restrukturizācijas gaitā bija nepieciešams jauns, papildus kapitāls. Ekonomisti tolaik (80-to gadu beigās un 90-to gadu sākumā) paredzēja un gaidīja, ka bijušajās

komandekonomikas valstīs zemās darbaspēka izmaksas un izglītais cilvēkkapitāls stimulēs kapitāla ieplūdumu. Taču notika pretējs process – investīciju apjomi šajās valstīs pārejas perioda sākumā kritās.¹⁵³

Uzsākot pārejas periodu, tika likvidētas daudzas subsīdijas, kas izraisīja valsts uzņēmumu sabrukšanu. Izmaiņas skāra arī ražošanu. Notika ne tikai uzņēmumu īpašnieku un vadības struktūru maiņa, bet arī izmaiņas produkcijas ražošanas organizācijā. Centrālās plānošanas tautsaimniecībā bija lieli valsts uzņēmumi ar lielu kapitāla intensitāti ražošanā, taču ražotās produkcijas kvalitāte neatbilda pasaules standartiem. Tiek uzskatīts, ka pat pie zemām algām un zemām darbaspēka izmaksām, ražojot preces ar vecām tehnoloģijām, nav iespējams sasniegt jaunākos kvalitātes standartus.¹⁵⁴ Sabrūkot plāna ekonomikai Padomju Savienībā, dažas tautsaimniecības nozares nespēja funkcionēt brīvas ekonomikas ietvaros. Postsociālisma ekonomikas depresija ir izskaidrojama ar to ekonomikas lielo ražošanas uzņēmumu sabrukumu, kuru produkciju nepieprasīja tirgus (lielākā mērā militārās rūpniecības sektors).

Pāreju uz tirgus ekonomiku uzsāka 25 valstis, un to augsme pārejas pirmajos gados strauji samazinājās. S. Fišers (*Stanley Fisher*) un S. Retna (*Sahay Ratna*) pētot pārejas valstis, ir noteikuši, ka vidēji izlaides apjomi recesijas periodā ir samazinājušies par 40%, un ir novērots, ka līdz 1998. gadam 20 no 25 valstīm ir uzsākušas ekonomikas augsmi.¹⁵⁵ Iedalot visas pētāmās valstis 3 grupās – 10 Centrālās un Austrumeiropas valstis, 3 Baltijas valstis un citas bijušās PSRS valstis,¹⁵⁶ tika konstatēts, ka vissmagāk ekonomikas depresija ir skārusi pēdējās divas kategorijas – Baltijas valstu izlaide samazinājās par 43%, un NVS grupā IKP samazinājās par 54%. Zemākais lejupslīdes punkts Baltijas valstīs bija 1994. gadā, CAE valstīs – 1992. gadā un pārējās bijušās PSRS valstīs – 1995. gadā.¹⁵⁷

Visās Padomju Savienības valstīs pārejas perioda sākumā bija raksturīga vispārēja liberalizācija un stabilizācijas politika. Liberalizācija ir brīva cenu veidošanās, valdības nekontrolēta tirdzniecība un viegla (bez šķēršļiem) jaunu uzņēmumu izveidošana. Būtībā liberalizācija paredz jaunu uzņēmumu rašanos tirgū. Stabilizācijas politika ietver inflācijas ierobežošanu, vispārējās ekonomiskās stabilitātes panākšanu, izmantojot makroekonomiskos instrumentus.

Lai nodrošinātu ilgtermiņa stabilu ekonomikas augsmi, ir nepieciešama ne tikai stabilizācijas politika, kas orientējas uz īstermiņa periodu, bet arī institucionālās izmaiņas – skaidru īpašuma tiesību noteikšana, finansu un tiesību struktūru izveidošana un valdības reorganizācija. Augsta inflācija izkropļo cenu

¹⁵³ *Blanchard Olivier*. The Economics of Post – communist Transition. – Oxford, 1998

¹⁵⁴ Turpat

¹⁵⁵ *Fisher S., Ratna S.* The transition economies after 10 years. – NBER WP No.7664. – Cambridge, April 2000. – 4.p.

¹⁵⁶ 10 CAE valstis – Albānija, Bulgārija, Horvātija, Čehija, Ungārija, Maķedonija, Polija, Rumānija, Slovākija, Slovēnija. Baltijas valstis – Lietuva, Latvija, Igaunija. Pārējās bijušās PSRS valstis – Armēnija, Azerbaidžāna, Baltkrievija, Gruzija, Kazahstāna, Kirgīzija, Moldova, Krievija, Tadžikistāna, Turkmēnistāna, Ukraina, Uzbekistāna.

¹⁵⁷ *Fisher S., Ratna S.* The transition economies after 10 years. – NBER WP No.7664. – Cambridge, April 2000. – 5.p.

veidošanās stimulus un rada šķēršļus uzkrājumam un investīciju veidošanai. Tādēļ cenu stabilitāte ir viens no ekonomikas augsmes pamatelementiem. Līdz 90-to gadu sākumam visā Padomju Savienībā bija stabīlas cenas. Par pēdējo mērenas inflācijas gadu kļuva 1990. gads, kad tika uzsākta PSRS reorganizācija. Vairākas valstis pārejā uz tirgus ekonomiku ir piedzīvojušas hiperinflāciju, un neviena valsts nav noturējusi inflāciju vienmērīgā līmenī (4. tabula).

4. tabula

**Augstākie inflācijas tempi NVS valstīs dinamikā
no 1990 līdz 1995. gadam, %**

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Armēnija	5,6	100,3	824,5	3731,8	5273,4	176,7
Azerbaidžāna	7,8	105,6	912,6	1129,7	1664,0	411,8
Baltkrievija	9,4	83,5	969,0	1190,2	2434,1	709,3
Gruzija	3,3	78,5	887,4	3125,4	15606,5	162,7
Kazahstāna	5,6	91,0	1515,7	1662,3	1879,9	176,3
Kirgīzija	4,2	85,0	853,8	772,4	190,1	40,7
Krievija	5,6	91,4	1734,7	878,8	307,5	198,0
Moldāva	5,6	162,0	1276,0	788,5	329,6	30,2
Tadžikistāna	5,6	111,6	1156,7	2194,9	350,4	610,0
Turkmenistāna	492,9	3102,4	1748,3	1005,2
Ukraina	4,2	91,2	1210,0	4764,9	418,5	376,4
Uzbekistāna	4,0	109,7	645,2	534,2	1568,3	304,6

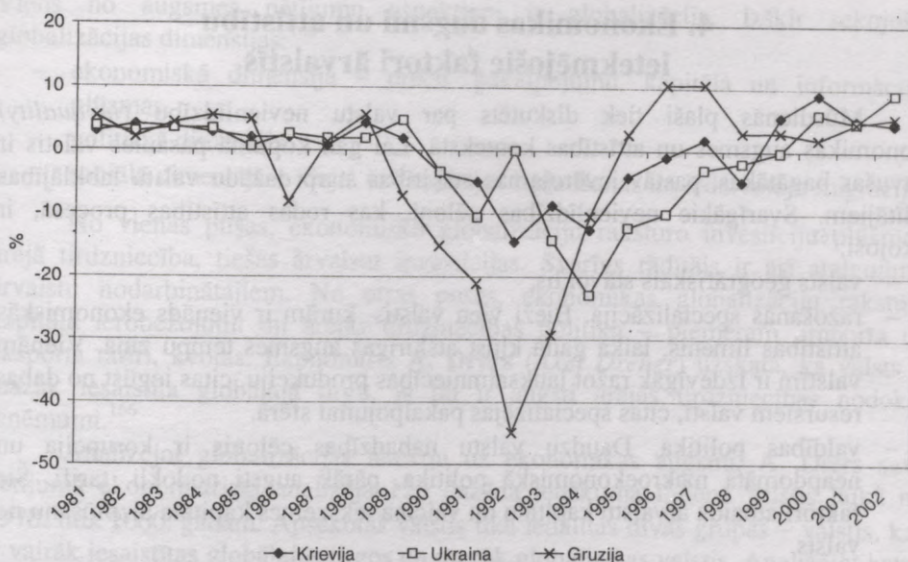
Avots: Statistical appendix. World economic outlook April 2002, International Monetary Fund.

Pirmajā pārejas posmā (1991-1994) PSRS republikās IKP samazinājās (15. attēls). Atkarībā no valstu makroekonomisko politiku efektivitātes, ekonomikas reakcija ir atšķirīga. Pārejas valstu ekonomikas ir dažādi reaģējušas pat uz salīdzinoši vienādiem makroekonomiskiem instrumentiem – vienā valstī strikta valdības politika ir veicinājusi ātrāku ekonomikas stabilizāciju un augsmi, savukārt otrā līdzīga politiku kombinācija nav devusi līdzvērtīgu reakciju tikpat ātri.

Nozīmīga stabilizācijas politikas sastāvdaļa ir valūtas kursa izvēle. Baltijas un CAE valstīs pārsvarā izvēlējās jauktu fiksētu un peldošu valūtas kursu režīmu, savukārt pārejās bijušās Padomju Savienības valstīs stabilizācijas programmas uzsāka ar peldošu valūtas kursu režīmiem.¹⁵⁸ S. Fišers un S. Ratna pārejas valstu pētījumā saka, ka fiksēts valūtas kursa režīms ir nodrošinājis inflācijas stabilizāciju. Jāpiebilst, ka ekonomikas literatūrā tiek plaši diskutēts par valūtas kursa ietekmi uz ekonomikas augsmi, un analizējot dažādu valstu konkurētspēju, ir konstatēts, ka fiksēts, valūtu gromam piesaistīts kādas valūtas kurss dod vislētāko IKP pieaugumu. Savukārt, analizējot budžeta deficīta vai pārpalikuma ietekmi uz augsmi, acīmredzama sakarība starp fiskālo bilanci un IKP pieaugumu pārejas valstīs netika konstatēta.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Turpat, – 6.lpp.

¹⁵⁹ Turpat, – 10.lpp.

15. attēls. IKP pieaugums Krievijā, Ukrainā un Gruzijā pirms un pēc pārejas posmā, no 1981. līdz 2002. gadam, %

Avoti: Statistical appendix. World Economic outlook April 2002, April 2003. – International Monetary Fund; United Nations statistical data base./ Internets, – <http://www.un.org>, 2002. gads

Ekonomikas augsmi bijušajās komandekonomikas valstīs neapšaubāmi nosaka arī to starta nosacījumi pārejai. Tā, piemēram, dažas valstis (Azerbaidžāna, Kazahstāna, Krievija) raksturojamas kā dabas resursiem bagātas, un salīdzinoši zema dabas resursu apgādātība ir Baltijas valstīs un CAE reģionā. Turpretī augstākie izlaides apjomi bija CAE un Baltijas valstīs. Valstīs ar zemāku izlaidi uz vienu iedzīvotāju dominē agrāra ražošana. Baltijas valstu smagais ekonomikas sabrukums tiek skaidrots ar augstu starpreģionālās tirdzniecības īpatsvaru: Latvijā 31% no IKP, Lietuvā – 34%, Igaunijā – 27% no IKP 1990. gadā.¹⁶⁰

Bez tam, Fišers un Ratna ir konstatējuši, ka ekonomikas augsmes pārejas valstīs ir atkarīga no gadu skaita, ko valsts pavadījusi komandekonomikas režīmā un no vidusskolēnu skaita: šie divi rādītāji izskaidro ap 50% ekonomikas augsmes. Vissmagākā ekonomikas recesija ir bijusi tajās valstīs, kur komandekonomikas režīms ir bijis visilgākais. Polijā, Čehijā, Bulgārijā un citās CAE valstīs režīms ilga vidēji 43 gadus un tās uzrādīja labākus attīstības tempus nekā citas pārejas valstis.¹⁶¹

Ekonomikas depresiju autori skaidro kā dabisku transformācijas procesa sastāvdaļu, nevis kā tautsaimniecības reorganizācijas un striktu valdības politiku rezultātu. Ekonometriskā analīze parādīja, ka antiinflācijas politika un strukturālās reformas ir pozitīvi ietekmējušas pārejas valstu augsmi.

¹⁶⁰ Turpat, – 36.lpp.

¹⁶¹ Turpat, – 11.lpp.

4. Ekonomikas augsmi un attīstību ietekmējošie faktori ārvalstīs

Mūsdienās plaši tiek diskutēts par valstu nevienlīdzību (*inequality*) ekonomikas augsmes un attīstības kontekstā. Lai gan kopumā pasaules valstis ir kļuvušas bagātākas, pastāv ievērojamas atšķirības starp dažādu valstu labklājības rādītājiem. Svarīgākie nevienlīdzības cēloņi, kas rodas attīstības procesā, ir sekojoši:¹⁶²

- valsts ģeogrāfiskais stāvoklis,
- ražošanas specializācija. Bieži vien valstis, kurām ir vienāds ekonomiskās attīstības līmenis, laika gaitā kļūst atšķirīgas augsmes tempu ziņā. Vienām valstīm ir izdevīgāk ražot lauksaimniecības produkciju, citas iegūst no dabas resursiem valstī, citas specializējas pakalpojumu sfērā,
- valdības politika. Daudzu valstu nabadzības cēlonis ir korupcija un neapdomāta makroekonomiskā politika, pārāk augsti nodokļi, tarifi. Šie faktori atbaida ārvalstu kapitālu un veicina iekšzemes kapitāla aizplūšanu no valsts.

Dažādas institūcijas pēta, kā mazināt valstu nevienlīdzību (piemēram, Pasaules Banka, Apvienoto Nāciju Organizācija u.c.) un analizē dažādu politiku ietekmi uz nevienlīdzību. Ir noskaidrots, ka pastāv apgriezta sakarība starp ienākumu nevienlīdzību un ekonomikas augsmi. Arī iedzīvotāju izglītība korelē ar ekonomikas augsmi, un pētījumi rāda, ka labāka izglītība un lielāks valdības finansējums izglītībai mazina nevienlīdzību un veicina straujāku augsmi.

Svarīgākās ekonomistu atziņas par valsts iedzīvotāju ienākumu nevienlīdzību ir sekojošas:¹⁶³

- nevienlīdzība ietekmē nacionālo uzkrājumu līmeni. Piemēram, bagātākajam iedzīvotāju slānim ir augstāki uzkrājumi. Šādā gadījumā augsts ienākumu nevienlīdzības stāvoklis ir labvēlīgs ekonomikas augsmei, jo nodrošina augstāku uzkrājumu īpatsvaru un līdz ar to tiek nodrošināts augstāks investīciju īpatsvars ekonomikā. Šo nevienlīdzības pozitīvo ietekmi uz ekonomikas augsmi atspēko uzskats, ka bagātais iedzīvotāju slānis investē neproduktīvi: "...palielinot jahtu un automašīnu skaitu savā īpašumā".¹⁶⁴ Savukārt citi ekonomisti uzskata, ka ienākumu nevienlīdzība un investīcijas ir savstarpēji nesaistīti lielumi,
- nevienlīdzības palielināšanās negatīvi ietekmē izglītības līmeni. Izglītots cilvēkkapitāls ir viens no ekonomikas augsmes nosacījumiem, taču augsts nabadzības līmenis nozīmē zemu cilvēkkapitāla attīstību, līdz ar to nevienlīdzība bremzē ekonomikas augsmi.

¹⁶² Boyan Jovanovic. Growth theory. – NBER Working Paper No.7468. – Cambridge, January, 2000

¹⁶³ Gylfason T., Zoega G. Inequality and Economic Growth: Do Natural Resources Matter? – Paper prepared for a CESifo Conference on Growth and Inequality. – March, 2002

¹⁶⁴ Turpat, – 3.lpp.

Viens no augsmes pētījumu aspektiem ir globalizācija. Izšķir sekojošas globalizācijas dimensijas:¹⁶⁵

- ekonomiskā dimensija – preču, pakalpojumu, kapitāla un informācijas plūsmas,
- politiskā dimensija,
- sociālā dimensija – ideju, informācijas izplatīšanas un iedzīvotāju migrācija.

No vienas puses, ekonomisko globalizāciju raksturo investīciju plūsmas, ārējā tirdzniecība, tiešās ārvalstu investīcijas. Svarīgs rādītājs ir arī atalgojums ārvalstu nodarbinātajiem. No otras puses, ekonomikas globalizāciju raksturo kapitāla ierobežojumi un ārējās tirdzniecības politika – piemēram, importa un eksporta tarifi, kvotas. Ekonomists **A. Drērs** (*Axel Dreher*) uzskata, ka valsts ir mazāk iesaistīta globālajā tirgū, ja tai ir augsti ārējās tirdzniecības nodokļu ieņēmumi.¹⁶⁶

Analizējot globalizācijas ietekmi uz ekonomikas augsmi, A. Drērs savā pētījumā ekonometriski analizēja 123 dažāda ienākuma līmeņa valstis laikā no 1970. līdz 2000. gadam. Apsēkotās valstis tika iedalītas divās grupās – valstis, kas ir vairāk iesaistītas globālajos tirgos un mazāk globalizētas valstis. Analizējot katru piecu gadu intervālu, tika secināts, ka visstraujākais IKP pieaugums katrā laika intervālā ir attīstītajās valstīs, tātad valstīs, kas ir vairāk iesaistītas globālā tirgū. Bez tam augstākas augsmes tempi tika novēroti valstīs ar augstāku cilvēkkapitāla līmeni.¹⁶⁷

Neskatoties uz pierādīto globalizācijas pozitīvo ietekmi uz ekonomikas augsmi, A. Drērs uzskata, ka ir jāizvērtē atsevišķu dimensiju uzvedība globalizācijas procesā. Tā, piemēram, palika neatbildēts jautājums, vai visas trīs dimensijas – ekonomiskā, sociālā un politiskā – globalizācijas procesā pavada viena otru, vai arī viena otru pastiprina. Autora apkopotie statistikas dati rāda, ka tikai ekonomiskā integrācija pasaules tirgū ir saistīta ar augsmes tempu pieaugumu. Turpretī ne politiskā, ne sociālā integrācija šādu ietekmi uz ekonomikas augsmi acīmredzami nav radījusi.¹⁶⁸ Autors uzskata, ka neapšaubāmi – ekonomiskā integrācija pasaules tirgos sekmē valstu ekonomikas augsmi, jo ārējā tirdzniecība veicina valstu salīdzinošo priekšrocību izmantošanu. Atvērtība veicina valsts specializācijas pieaugumu un inovatīvo risinājumu ieviešanu, paaugstinot produktivitāti, savukārt tirdzniecības ierobežojumi augsmi neveicina. Autors atzīmē, ka saskaņā ar iegūtajiem rezultātiem, brīva (bez tarifu un netarifu ierobežojumiem) tirdzniecība veicina ekonomikas augsmi tikai augsti attīstītajās valstīs. Zemu ienākumu valstīs tirdzniecības barjeru mainīgais lielums izrādījās statistiski nenozīmīgs, taču tas varētu arī nenozīmēt, ka liberalizācija neveicina augsmi šajās valstīs. A. Drērs uzskata, ka, piemēram, Latvijas ekonomikas augsmes pieauguma tempi varētu būt nevis 4,94, bet gan 7,1 (augsmes tempu

¹⁶⁵ *Dreher A. Does Globalization affect growth? – University of Mannheim, – October 2002. – 4.p.*

¹⁶⁶ Turpat, – 4.lpp.

¹⁶⁷ Turpat, – 8.lpp.

¹⁶⁸ Turpat, – 8-10.lpp.

indekss no 1975. līdz 2000. gadam), ja tā būtu integrēta pasaules tirgū, taču ātrā iesaistīšanās globālajos procesos ir gandrīz neiespējama, un tam nepieciešami vairāki gadi.¹⁶⁹

Neskatoties uz to, cik bagāta vai nabadzīga ir valsts, ir 4 ekonomikas augsmes faktori:

- darbaspēka resursi,
- dabas resursi,
- kapitāls,
- tehnoloģijas.

Šo faktoru mijiedarbību izsaka ar ražošanas funkciju, kas parāda nacionālās ražošanas saikni ar resursu, kapitāla un tehnoloģiju līmeni. Ja tiek palielināts ražošanas faktoru apjoms preču un pakalpojumu izlaidē, augsmes ir ekstensīva. Savukārt augsmes ir intensīva, ja izlaide palielinās, izmantojot nemainīgu resursu daudzumu.

Parasti ekonomikas augsmi skata ilgtermiņa perspektīvā, taču runā arī par īsu, vidēju un ilgu laika periodu. Mūsdienās vienoti uzskata, ka visefektīvākā augsmes tiek panākta, stimulējot zinātniski-pētniecisko darbību un tehnoloģisko progresu P&A (*research and development*).¹⁷⁰ Citi uzsver augsti kvalificēta darbaspēka svarīgumu augsmes procesā.¹⁷¹ Pētījumi liecina, ka jaunattīstības valstu ekonomikas augsmes pamatfaktori ir darbaspēks un dabas resursi. Taču valstij attīstoties, paaugstinās tehnoloģiskā progresa nozīme ekonomikas augsmē. Augsti attīstīto un nabadzīgo valstu ekonomikas struktūra ievērojami atšķiras: zema ienākuma valstīs dominē lauksaimnieciskā ražošana, savukārt augsti attīstītās valstis orientējas uz zinātnietilpīgas produkcijas ražošanu. Pasaules ekonomiskā attīstība un augsmes nav vienāda. Piemēram, 2002. gadā zema ienākuma valstī Tadžikistānā NKP uz 1 iedzīvotāju ir 232 reizes mazāks, nekā bagātākajā pasaules valstī Luksemburgā (41770 USD).¹⁷² Savukārt augsti attīstīto valstu vidējais NKP uz 1 iedzīvotāju ir apmēram 8 reizes lielāks, nekā Latvijas rādītājs.¹⁷³ Šāda ienākumu nevienlīdzība ir skaidrojama ar to, ka tagadējās augsta ienākuma valstis uzsāka industrializācijas procesu (kas ir samērā ilgs) daudz agrāk nekā nabadzīgās valstis.

Augstākais IKP uz vienu iedzīvotāju pasaulē pēdējos gados ir bijis Luksemburgā, mazā un atvērta valstī. Tās straujo ekonomikas augsmi kopš 1980. gada izskaidro tautsaimniecības pārstrukturizācija no apstrādes rūpniecības (tērauda ražošana) uz pakalpojumu ražošanu un it sevišķi finanšu pakalpojumu sniegšanu. Galvenās dabiskās priekšrocības, kas noteica Luksemburgas iekļaušanās

¹⁶⁹ Turpat, – 14.lpp.

¹⁷⁰ Barro Robert J. Determinants of Economic growth: a cross-country empirical study. – NBER Working paper No.5698. – Cambridge, August, 1996

¹⁷¹ Romer Paul M. Human Capital and growth: theory and evidence. – NBER Working paper No. 3173. – Cambridge, November, 1989

¹⁷² Aprēķināts, izmantojot Wold Development indicators database./Internets. – <http://www.worldbank.org>, 2003. gada 14.marts.

¹⁷³ Aprēķināts, izmantojot Wold Development indicators database./Internets. – <http://www.worldbank.org>, 2003. gada 14.marts.

starptautiskajā finanšu sektorā, bija izglītots un daudz nacionāls darbaspēks un izdevīga ģeogrāfiskā atrašanās vieta Eiropas centrā. Pārstrukturēšanas rezultātā tērauda rūpniecības īpatsvars kopējā pievienotajā vērtībā samazinājās no 30% 1970. gadā līdz apmēram 5% 1998. gadā.¹⁷⁴ Jāpiebilst, ka pārejas fāze uzsākās ar krīzi smagajā rūpniecībā – tērauda pieprasījums strauji pazeminājās un to pastiprināja arvien pieaugoša „Āzijas tīģeru” konkurence. Tādējādi reizē ar tērauda rūpniecības restrukturizāciju Luksemburga uzsāka transformāciju uz pakalpojumu tautsaimniecību, orientētu uz Eiropas tirgu.

Nozīmīgs Luksemburgas augsmes faktors ir pakalpojumu un it sevišķi finanšu pakalpojumu augstais eksporta īpatsvars. Salīdzinoši, laikā no 1980. līdz 1999. gadam eirozonas neto eksports nav tik spēcīgi ietekmējis kopējo zonas ekonomikas augsmi, kā Luksemburgas augsmi veicinājis tās eksports. Ekonomikas augsmes tempus ietekmēja arī darbaspēka pieplūdums no ārvalstīm. Ārvalstu darbaspēka īpatsvars Luksemburgas tautsaimniecībā kopš 1970. gada ir pieaudzis apmēram trīs reizes.¹⁷⁵

Cita Luksemburgas augsmes īpatnība ir tā, ka uzsākot straujus augsmes tempus, šīs valsts ekonomiskās svārstības ievērojami zaudēja augstas korelācijas pakāpi ar ES ekonomiskajām svārstībām. Kopš 1980. gada Luksemburgas reālā IKP pieaugums krasi atšķīrās no ES vidējā – 1 augsmes cikls bija apmēram 3 gadi, savukārt ES tas bija apmēram 10 gadus ilgs.¹⁷⁶

Salīdzinājumā cita augsta ienākuma valsts – Grieķija, uzrāda pavisam atšķirīgu ekonomikas augsmes pieredzi. Visaugstākie augsmes tempi Grieķijā bija 1960-os gados – vidēji 7% gadā. Laika gaitā IKP pieauguma tempi pazeminājās, un bija vidēji 1,7% no 1985. līdz 1994. gadam. Tiek prognozēts, ka 1995.-2004. gados reālais IKP pieaugs apmēram 3,4% gadā.¹⁷⁷ Zināmā mērā lēno augsmi līdz 90-to gadu sākumam izskaidro valdības realizētā striktā kapitāla plūsmu uzraudzība, algu kontrole u.c. No piedāvājuma puses, Grieķijas tautsaimniecība ir pakalpojumu orientēta (73% no kopējās izlaides 1999. gadā), lauksaimniecības un rūpniecības īpatsvars kopējā izlaidē ir būtiski samazinājies.

Neskatoties uz augsta ienākumu valsts statusu, Grieķijas IKP uz vienu iedzīvotāju ir viens no zemākajiem Eiropas Savienībā, un tas izskaidrojams ar vājo augsmes konkurētspēju. Tomēr, kā liecina statistikas dati, Grieķijas izglītības rādītāji, investīcijas fiziskajā kapitālā jeb kopējā kapitāla veidošanai novirzīto līdzekļu īpatsvars IKP ir tuvi ES vidējiem rādītājiem. Grieķijas zemos augsmes tempus uz pārējo ES valstu fona izskaidro tās zemā integrētības pakāpe pasaules ekonomiskajā telpā, lielāka valdības kontrole pār ekonomiskajiem procesiem,

¹⁷⁴ Luxembourg: Selected Issues and Statistical Appendix. IMF staff country report No.00/67. – IMF, May 2000. – 6.p.

¹⁷⁵ Luxembourg: Selected Issues and Statistical Appendix. IMF staff country report No.00/67. – IMF, May 2000. – 6.p.

¹⁷⁶ Turpat, – 7.lpp.

¹⁷⁷ Selected Euro-area countries: The determinants of growth: The experience in the Southern European Economies of Greece and Portugal. – IMF country report No.02/91. – IMF, April 2002. – 4.p.; World Economic outlook, April 2003. Growth and Institutions. – IMF, 2003. – 172.p.

augsti inflācijas tempi un augstāks fiskālais deficīts. Neskatoties uz to, ka minētās atšķirības starp Grieķiju un ES valstīm pēdējā desmitgadē ir samazinājušās, izmaiņas nav nesušas ievērojamu tautsaimniecības augsmi.¹⁷⁸

Ievērojamā cianīgs piemērs ir nabadzīgā Indija. Reaģējot uz maksājumu bilances krīzi 1991. gadā, tika atcelta valsts kontrole un licencēšana rūpniecības sektorā, liberalizētas privāto un ārvalstu investīciju plūsmas un veikti citi pasākumi. Valdības īstenotās politikas rezultātā valsts piedzīvoja lielāko augsmi kopš 1950-to gadu sākuma.¹⁷⁹ Taču reformas deva īslaicīgu efektu, un Indijas ekonomikā 90-to gadu beigās bija vērojama produktivitātes samazināšanās, rūpniecības un lauksaimniecības ietekme uz IKP pieaugumu samazinājās. Palēninājās privātā patēriņa un investīciju dinamika, savukārt pieauga valdības patēriņš un investīcijas. Budžeta deficīts Indijā ir viens no augstākajiem jaunattīstības valstu vidū.¹⁸⁰ Ievērojama ietekme uz ekonomikas augsmi Indijā ir laika apstākļiem, un ārējā vide. Lauksaimnieciskā ražošana ir augsti jūtīga pret laika apstākļu izmaiņām, Indijas augsmi ir spēcīgi ietekmējušas Āzijas krīzes, pasaules ekonomikas recesija u.c.¹⁸¹

Kopumā zema ienākuma valstīm raksturīga atkarība no degvielas un izejvielu eksporta un atkarība no ārvalstu palīdzības. Zema ienākuma valstis var raksturot sekojoši:

- zems dzīves līmenis un zems IKP uz vienu iedzīvotāju,
- augsta nevienlīdzības pakāpe,
- neapmierinoši iedzīvotāju veselības rādītāji,
- augsti iedzīvotāju skaita pieauguma tempi,
- ievērojams lauksaimniecības īpatsvars IKP,
- augsts mirstības īpatsvars.

5. tabulas dati rāda, ka nabadzīgo valstu augsmi ierobežo ievērojams lauksaimnieciskās ražošanas īpatsvars, straujš iedzīvotāju skaita pieaugums un citi sociālekonomiskie rādītāji, kas būtiski atšķiras no attīstīto valstu rādītājiem.

Pasaulē pēdējo gadu laikā vērojama attīstīto valstu iedzīvotāju īpatsvara samazināšanās pasaules iedzīvotāju kopskaitā (6. tabula). Statistika rāda, ka 1975. gadā attīstītajās valstīs dzīvoja 18,4% no visiem pasaules iedzīvotājiem, bet jau 2001. gadā to īpatsvars bija 15,7% no visiem pasaules iedzīvotājiem. Tas tāpēc, ka attīstīto valstu iedzīvotāju skaita pieaugums ir lēnāks, nekā vidēju un zemu ienākumu valstīs.

Bez tam 30 gadu laikā zemu ienākumu valstu skaits ir dubultojies: saskaņā ar Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas datiem, pasaulē 1971. gadā bija 24 nabadzīgas valstis, bet līdz 2000. gadam to skaits sasniedza 49. Visstraujāk

¹⁷⁸ Selected Euro-area countries: The determinants of growth: The experience in the Southern European Economies of Greece and Portugal./IMF country report No.02/91. – IMF, April 2002. – 9.p.

¹⁷⁹ India: selected Issues and Statistical Appendix./IMF country report No.02/193, September 2002. – 6.p.

¹⁸⁰ Turpat – 4.lpp.

¹⁸¹ Turpat –14.lpp.

nabadzība ir progresējusi Āfrikā – 30 gadu laikā nabadzīgo valstu skaits ir dubultojies.¹⁸²

5. tabula

Pasaules valstu sociālekonomiskie rādītāji 2002. gadā

	Pasaule	Zemi ienākumi	Vidēji ienākumi	Augsti ienākumi
Iedzīvotāju skaits, mljrd.	6,2	2,5	2,7	0,96
Iedzīvotāju skaita pieaugums (%)	1,2	1,7	0,9	0,5
Mūža ilgums, gados	66,7	58,8	69,8	77,3
Dzimstība (dzimušo skaits uz 1 sievieti)	2,6	3,5	2,1	1,7
Mirstība (uz 1000 dzimušiem)	55,3	80,5	28,8	5,4
Mirstība līdz 5 g. vecumam (uz 1000 dzimušiem)	70,8	121,2**	34,6	7,1
Elektrības patēriņš uz 1 cilvēku (kWh)	2079,1*	297,8*	1315,9*	8199,9*
Lauksaimniecības īpatsvars pievienotā vērtībā, % no IKP	4,2*	23,4	9,9**	2,0*
Rūpniecības īpatsvars pievienotā vērtībā, % no IKP	29,9*	29,8	36,3**	29,0*
Pakalpojumu īpatsvars pievienotā vērtībā, % no IKP	65,8*	46,8	53,8**	68,9*
NKP uz 1 iedzīvotāju, USD	5 080,0	430,0	1 840,0	26 310,0

* 1998. gada dati

** 2001. gada dati

Avots: Pasaules Bankas statistikas datu bāze „The World Development Indicators database”. – Internets/ <http://www.worldbank.org>

6. tabula

Iedzīvotāju īpatsvars % no pasaules iedzīvotāju skaita

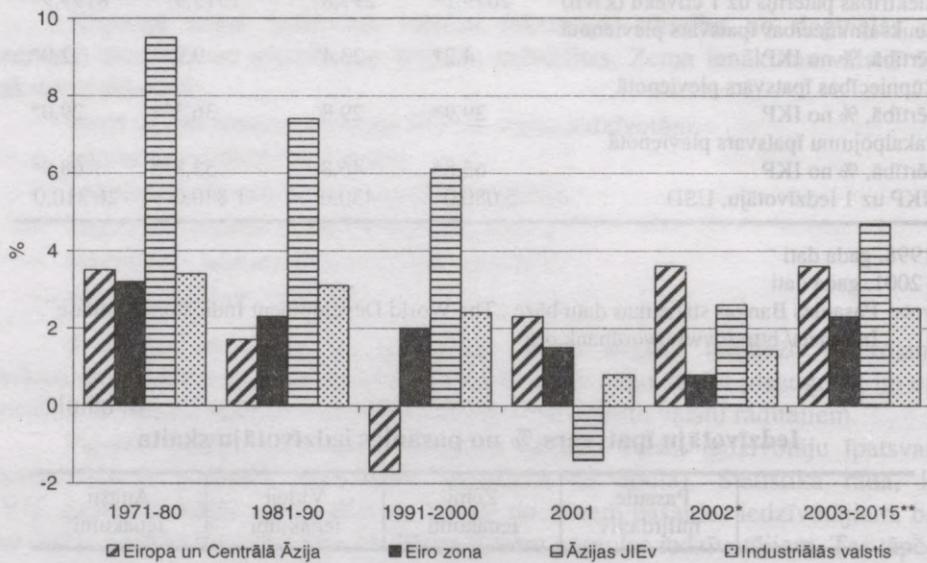
	Pasaule, mljrd. cilvēku	Zemi ienākumi	Vidēji ienākumi	Augsti ienākumi
1975	4,1	34,3	45,6	18,4
1997	5,8	39,7	44,8	16,1
2001	6,1	41,0	44,3	15,7
2015*	7,2	43,0	42,2	12,9

* Apvienoto Nāciju prognoze

Avots: Human Development Indicators. UN Human Development Report 2001, 2002; Pasaules Bankas statistikas datu bāze „The World Development Indicators database” / Internets, <http://www.worldbank.org>

¹⁸² Evolution of the Least Developed countries. -World Intellectual Property Organization./Internets. – <http://www.wipo.org/ldecs/en/statistics/evolution.htm>.

Ekonomikas augsme pasaulē 2001. gadā piedzīvoja lejupslīdi, lielākoties pateicoties informācijas un komunikāciju tehnoloģiju nozaru krīzei, un sasniedza zemākos pieauguma tempus, par ko liecina 16. attēls. Galvenais iemesls pasaules ekonomikas recesijai bija ekonomiskās aktivitātes samazinājums industriālajās valstīs (G-7), kā rezultātā palēninājās arī pasaules tirdzniecības tempi. Uzskatāms IKT krīzes piemērs ir ASV, kur kopš 1990. gada strauji pieauga investīcijas informācijas tehnoloģiju nozarē, un tas stimulēja ekonomiskās darbības paaugstināšanos. Līdz ar ekonomikas uzplaukumu privātie uzkrājumi samazinājās, savukārt privātā sektora parādsaistības pieauga un tekošā konta deficīts arī pieauga. Taču ar laiku nozares piedāvājums pārsniedza pieprasījumu, nozares kompāņu ekonomiskie rādītāji pasliktinājās, un tas atspoguļojās vērtspapīru tirgū kā vēlēšanās atbrīvoties no akcijām un kompāņu tirdzniecības vērtība kritās. Tas negatīvi ietekmēja arī citu valstu – investoru un tirdzniecības partneru – ekonomikas aktivitāti.¹⁸³ 2001. gada vispārējā pasaules ekonomikas recesija pierāda jaunās ekonomikas jutību pret dažādu ekonomisko faktoru izmaiņām.

16. attēls. IKP pieaugums pasaulē 1995. gada salīdzināmās cenās, %

* Pasaules Bankas aprēķins

** Pasaules Bankas prognoze

Avots: Global Economic prospects and the Developing countries 2003. WB, 2003. – 200.p.

Pasaules ekonomikas recesija negatīvi ietekmēja arī Āzijas un Latīņamerikas augsmi, jo samazinājās tirdzniecības un kapitāla kustības darbības. Sevišķi spēcīgi informāciju un komunikāciju tehnoloģiju krīze ietekmēja Austrumāzijas valstis. Elektronikas preču eksporta samazinājums (piemēram, Singapūrā un Taivānā elektronikas preču eksporta īpatsvars ir apmēram puse no kopējā eksporta) izraisīja

¹⁸³ Economic survey of Europe, 2002 Nr.1. United Nations, NY and Geneva, 2002. – 4.p.

strauju augsmes tempu samazinājumu.¹⁸⁴ Savukārt tādas lielas un relatīvi slēgtas valstis kā Ķīna un Indija starptautiskās tirdzniecības panīkums praktiski neietekmēja. Arī Rietumeiropā ekonomikas recesija izraisīja privātā patēriņa samazinājumu, uzņēmējdarbības aktivitātes kritumu, rūpniecības un arī pakalpojumu nozares lejupslīdi.¹⁸⁵

Lielākās attīstītās valstis ir daļēji atguvušās no recesijas un uzrādījušas augstāku pieaugumu, par ko liecina 7. tabula.

7. tabula

**IKP pieaugums pasaulē no 1971 līdz 2015. gadam,
1995. gada salīdzināmās cenās**

	IKP 2001. gadā, miljrd. USD	% katrā ienākumu grupā	1971-1980	1981-1990	1991-2000	2001	2002*	2003-2015**
Pasaule	30790	100,0	3,7	3,0	2,6	1,1	1,7	3,1
Augsti ienākumi tai skaitā:	24852	80,7	3,5	3,1	2,5	0,7	1,5	2,6
<i>Industriālās valstis</i>	24088	96,9	3,4	3,1	2,4	0,8	1,4	2,5
<i>Eiropa</i>	6090	24,5	3,2	2,3	2,0	1,5	0,8	2,3
<i>Āzijas JIEv</i>	531	2,1	9,5	7,4	6,1	-1,4	2,6	4,7
Zemi un vidēji ienākumi	5938	19,3	4,8	2,6	3,2	2,9	2,8	4,6
<i>Izņemot CAE un NVS</i>	5101	85,9	5,5	3,0	4,7	3,0	2,7	4,7
<i>tai skaitā</i>								
<i>Āzija</i>	2205	37,1	5,2	6,8	7,0	5,2	5,8	6,0
<i>tai skaitā Ķīna</i>	1150	19,4	6,2	9,3	10,1	7,3	7,8	...
<i>Latīņamerika un Karību bas.</i>	1182	19,9	5,9	1,1	3,3	0,4	-1,1	3,6
<i>Eiropa un Centrālā Āzija</i>	977	16,5	3,5	1,7	-1,7	2,3	3,6	3,6

* Pasaules Bankas aprēķins,

** Pasaules Bankas prognoze.

Avots: Global Economic Prospects and the Developing Countries 2003. World Bank, 2003. – 201.p.

Kā rāda statistika, vidējais Eiropa zonas IKP ir 4 reizes mazāks, nekā citu industriālo (G-7) valstu IKP. Zīmīgi, ka pasaules ekonomikas lejupslīdes laikā zemu un vidēju ienākumu valstu pieauguma tempi nav samazinājušies tik būtiski kā augsta ienākuma industriālās valstīs (8. tabula). Savukārt daudzas pārejas valstis pasaules ekonomikas recesija neskāra, bet tās panāca augsmi, pateicoties iekšējā pieprasījuma, eksporta un investīciju pieaugumam. Izņēmums ir Polija, Slovēnija

¹⁸⁴ Economic survey of Europe, 2002 Nr.1. United Nations, NY and Geneva, 2002. – 9.p.

¹⁸⁵ Economic survey of Europe, 2002 Nr.1. United Nations, NY and Geneva, 2002. – 10.p.

un Čehija, kur pieauguma tempi samazinājās. Polija atšķirībā no kaimiņvalstīm ir mazāk atkarīga no tirdzniecības, un galvenais augsmes bremzējošais iemesls bija investīciju un iekšējā pieprasījuma nepietiekamība.¹⁸⁶

8. tabula

**IKP pieaugums attīstītās, jaunattīstības un pārejas valstīs
no 1995. līdz 2002. gadam**

	1995	1999	2000	2001	2002
Attīstītās valstis	2,8	3,4	3,8	0,9	1,8
ASV	2,7	4,1	3,8	0,3	2,4
Eiro zona	2,2	2,8	3,5	1,4	0,8
Japāna	1,8	0,2	2,8	0,4	0,3
Jaunattīstības valstis	6,1	3,9	5,7	3,9	4,6
Centrāl- un Austrumeiropa	5,3	2,2	3,8	3,0	2,9
Bulgārija	-1,8	2,3	5,4	4,0	4,0
Čehija	5,9	0,5	3,3	3,1	2,0
Igaunija	4,3	-0,6	7,1	5,0	5,0
Ungārija	1,5	4,2	5,2	3,8	3,3
Latvija	-0,8	2,8	6,8	7,9	6,1
Lietuva	3,3	-3,9	3,8	5,9	5,9
Polija	6,8	4,1	4,0	1,0	1,3
Rumānija	7,3	-1,2	2,1	5,7	4,9
Slovākija	6,5	1,3	2,2	3,3	4,4
Slovēnija	4,9	5,2	4,6	3,0	2,9

Avots: World Economic outlook, April 2003. Growth and Institutions. IMF, 2003. – 171, 181.p.

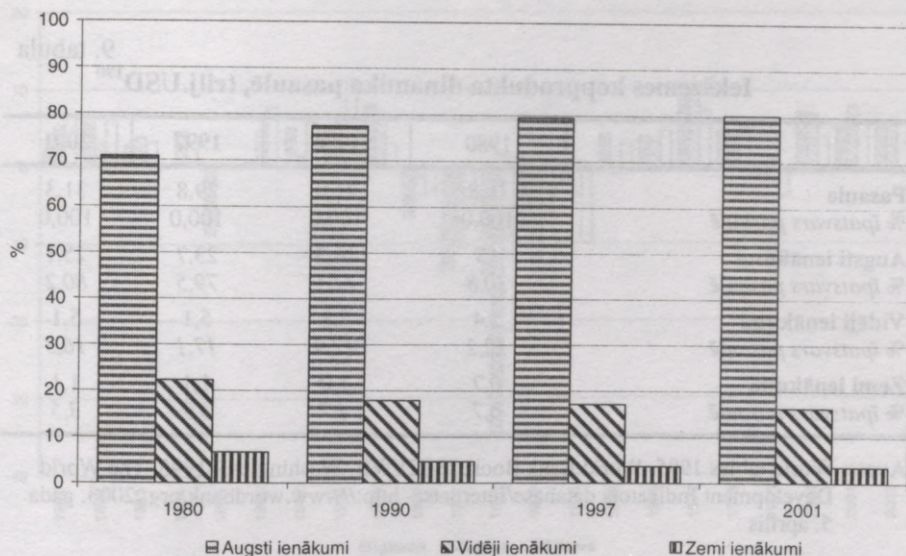
Attīstīto valstu vidū recesija ievērojami skāra Ķīnas provinci Taivānu, kur stabilus IKP pieauguma tempus (vidēji 5-6% kopš 1995. gada), 2001. gadā nomainīja 2,2% lejupslīde. Samērā zems bija arī IKP pieaugums Somijā (2000. gadā 5,6% un 2001. gadā 0,7%), Luksemburgā (2000. gadā 8,9%, 2001. gadā 1%), Honkongā (2000. gadā 10,2%, 2001. gadā 0,6%). Izraēlā 2001. gadā reālais IKP samazinājās par 0,9% (2000. gadā IKP pieaugums bija 7,4%), Singapūrā IKP samazinājās par 2,4% (2000. gadā IKP pieaugums bija 9,4%).¹⁸⁷ Pasaules ekonomikas krīze praktiski neskāra tādu attīstīto valstu augsmi kā Grieķija un Kipra, šajās valstīs IKP pieauguma tempi būtiski nemainījās.¹⁸⁸

Neapšaubāmi, jaunattīstības valstu straujie augsmes tempi ir pozitīva tendence, taču tie ir par mazu, lai samazinātu distanci starp nabadzīgām un attīstītām valstīm. Augsti attīstīto valstu augsmes notiek daudz straujāk, jo to IKP palielinājums pat par 1% gadā ir lielāks, nekā 4-5% pieaugums nabadzīgās valstīs. Līdz ar to ienākumu starpība starp attīstītām valstīm un jaunattīstības valstīm joprojām paliek ievērojama un vēl palielinās. (17. attēls)

¹⁸⁶ EBRD Annual Report 2002. Central Europe and Baltic states. – EBRD, 2002. – 25.p.

¹⁸⁷ World Economic outlook, April 2003. Growth and Institutions. IMF, 2003. – 172.p.

¹⁸⁸ World Economic outlook, April 2003. Growth and Institutions. IMF, 2003. – 177.p.

17. attēls. IKP dažādu ienākumu valstīs, % no pasaules IKP

Avots: Aprēķināts, izmantojot World tables 1995. World Bank book. IBRD/WB, Washington. – 1995, The World Development Indicators database /Internets. – <http://www.worldbank.org>, 2003. gada 5. aprīlis

Vidēju un zema ienākuma valstu IKP 1980. gadā bija 2,5 reizes mazāks, nekā attīstīto valstu IKP. 1990. gadā šī starpība palielinājās līdz 4,7 reizēm, un 2001. gadā jaunattīstības valstu IKP bija 6,2 reizes mazāks nekā attīstīto valstu IKP.¹⁸⁹ Acīmredzams, globalizācijas ietekme uz pasaules ekonomisko attīstību nav tikai pozitīva. Minēto apliecina arī pasaules augsme, izteikta relatīvos skaitļos (9. tabula).

Attīstīto valstu IKP 20 gados, no 1980. līdz 2001. gadam, ir pieaudzis 3 reizes, vidēja ienākuma valstu IKP – 2 reizes un zema ienākuma valstu IKP pieauga tikai par 53%.

¹⁸⁹ Aprēķins, izmantojot World tables 1995. World Bank book. IBRD/WB, Washington. – 1995, The World Development Indicators database/Internets. – <http://www.worldbank.org>

9. tabula

Iekšzemes kopprodukta dinamika pasaulē, trilj.USD¹⁹⁰

	1980	1990	1997	2001
Pasaule	10,8	21,0	29,8	31,3
<i>% īpatsvars pasaulē</i>	100,0	100,0	100,0	100,0
Augsti ienākumi	7,7	16,3	23,7	25,1
<i>% īpatsvars pasaulē</i>	70,8	77,5	79,5	80,2
Vidēji ienākumi	2,4	3,8	5,1	5,1
<i>% īpatsvars pasaulē</i>	22,2	17,9	17,1	16,3
Zemi ienākumi	0,7	1,0	1,1	1,1
<i>% īpatsvars pasaulē</i>	6,7	4,7	3,7	3,5

Avots: World tables 1995. World Bank Book. IBRD/WB, Washington.–1995, The World Development Indicators database/Internets.– <http://www.worldbank.org>, 2003. gada 5. aprīlis

5. Ekonomikas augsmes un attīstības tendences Latvijā

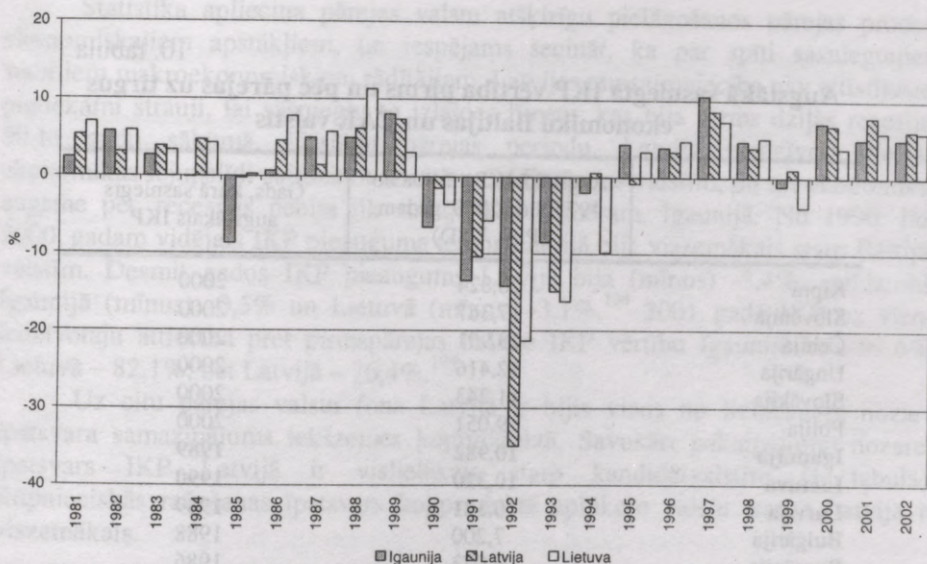
Latvijā ir izstrādāti vairāki ekonomiskās attīstības dokumenti (ilgtermiņa, vidēja termiņa attīstības plāni, inovāciju programma, rūpniecības attīstības pamatnostādnes u.c.). LR Ekonomikas ministrija ilgtermiņa attīstības plānā ir definējusi Latvijas augsmes prioritāro mērķi – atteikties no pašlaik funkcionējošā augsmes modeļa, kam raksturīga lēta darbaspēka izmantošana, ierobežoti dabas resursi un zema pievienotā vērtība, un pārorientēties uz zināšanu ietilpīgu ekonomiku.¹⁹¹ Lai arī endogēnā augsmē Latvijā ir noteikta kā nākotnes vienīgi iespējamais augsmes variants, ir nepieciešams kritiski izvērtēt esošos augsmes faktorus Latvijā un novērtēt, vai mūsdienu globalizācijas un pieaugošas konkurences apstākļos mazai valstij ir iespējams ātri transformēties uz augsto tehnoloģiju ražojošu ekonomiku.

5.1. Vispārējs Latvijas tautsaimniecības raksturojums

Uzsākot pāreju, ekonomikas recesija Latvijā ilga četrus gadus. Patreiz Latvijas ekonomika atrodas pieauguma fāzē, un IKP izmaiņas Latvijā kopš 1980. gada ir parādītas 18. attēlā.

¹⁹⁰ World tables 1995. World Bank book. IBRD/WB, Washington. – 1995, The World Development Indicators database/Internets. – <http://www.worldbank.org>

¹⁹¹ Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. Ziņojums par progresu Latvijas ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas īstenošanā. – Rīga, 2002. gada septembris

18. attēls. IKP pieaugums Baltijas valstīs
no 1981. līdz 2002. gadam salīdzināmās cenās, %

Avots: UNDP statistical data base./Internets – <http://www.undp.org>, 2002. gada 29. maijs; LR CSP statistikas dati

Dati liecina, ka visu trīs Baltijas valstu ekonomikas svārstības ir sinhronas ar nelielām nobīdēm. No 1980. līdz 1985. gadam IKP Latvijā palielinājās vidēji par 3-4%, ekonomika samērā vienmērīgi attīstījās līdz 1989. gadam, kad IKP pieauguma tempi bija visstraujākie (7,4%). Jau nākamajā gadā IKP samazinājās un vispārējā ekonomikas lejupslīde turpinājās līdz 1994. gadam. Augstākā IKP vērtība Latvijā bija sasniegta 1989. gadā (10. tabula) un pirms pārejas periodā Latvija bija viena no attīstītākajām republikām Padomju Savienībā.

Pēdējo gadu stabilie pieauguma tempi vēl nav nodrošinājuši tautsaimniecības pilnīgu atgūšanos no pārejas sākuma smagās recesijas – 12 gadu laikā IKP vēl joprojām nav sasniedzis 1990. gada līmeni. 1993. gads bija vissmagākais recesijas gads, kad reālais IKP bija 52,6% pret 1990. gada līmeni, un 2002. gadā – tikai 78,8%.¹⁹²

Salīdzinājumā ar kandidātvalstīm, Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju 2002. gadā bija 35% no ES vidējā, un tas ir viens no zemākajiem rādītājiem kandidātvalstu starpā. Zemāks rādītājs ir Rumānijā un Bulgārijā – 25%, un Turcijā – 23% no ES vidējā IKP uz vienu iedzīvotāju. Absolūtos skaitļos pēdējie pieejamie dati ir 2000. gada rādītāji (19. attēls).

Salīdzinoši ASV attiecība pret ES vidējo IKP uz vienu iedzīvotāju 2001. gadā bija 140%, Kanādā 123%, Luksemburgā 191%.¹⁹³

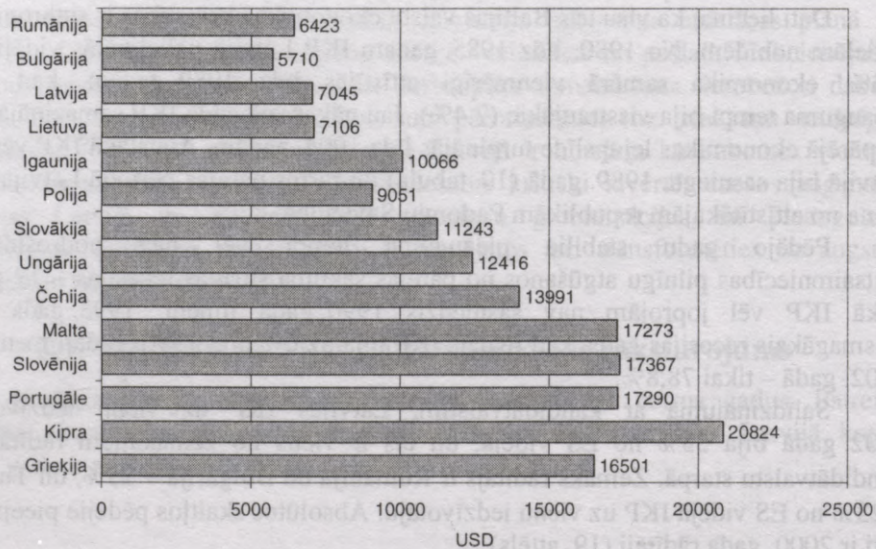
¹⁹² Latvijas makroekonomiskie rādītāji 2003. – Rīga : LR CSP, 2003. – 18.lpp.

¹⁹³ Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. – Rīga : LR CSP, 2002. – 238.lpp.

Augstākā sasniegtā IKP vērtība pirms un pēc pārejas uz tirgus ekonomiku Baltijas un CAE valstīs

	Augstākā IKP vērtība no 1975. līdz 2000. gadam (PPP, USD)	Gads, kurā sasniegts augstākais IKP
Kipra	20,824	2000
Slovēnija	17,367	2000
Čehija	13,991	2000
Ungārija	12,416	2000
Slovākija	11,243	2000
Polija	9,051	2000
Igaunija	10,982	1989
Lietuva	10,320	1990
Latvija	10,121	1989
Bulgārija	7,200	1988
Rumānija	9,073	1986

Avots: Economic Performance. – Human Development report. Statistical appendices. Table 13 / Internets. – <http://www.undp.org>, – 2003. gads

19. attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju PPP Latvijā, kandidātvalstīs un ES nabadzīgākajās valstīs 2000.gadā (PPP USD)

Avots: Human Development index. – Human Development report. Statistical appendices. Table 1./ Internets. – www.undp.org, – 2003. gada 13. februāris

Statistika apliecina pārejas valstu atšķirīgu pielāgošanos pārejas procesa ekonomiskajiem apstākļiem, un iespējams secināt, ka par spīti sasniegtajiem stabiliem makroekonomiskiem rādītājiem, Latvijas tautsaimniecība nav attīstījusies pietiekami strauji, lai sasniegtu to izlaides līmeni, kas bija pirms dziļās recesijas 90-to gadu sākumā. Uzsākot pārejas periodu, Latvija piedzīvoja lielāko ekonomikas lejupslīdi salīdzinot ar citām CAE pārejas valstīm, un arī ekonomikas augšme pēc recesijas nebija tik strauja kā, piemēram, Igaunijā. No 1990. līdz 2000. gadam vidējais IKP pieauguma temps Latvijā bija viszemākais starp Baltijas valstīm. Desmit gados IKP pieaugums Latvijā bija (mīnus) -3,4%, salīdzinoši Igaunijā (mīnus) -0,5% un Lietuvā (mīnus) -3,1%.¹⁹⁴ 2001. gadā IKP uz vienu iedzīvotāju attiecībā pret pirmspārejas lielāko IKP vērtību Igaunijā bija 92,6%, Lietuvā – 82,1%, bet Latvijā – 76,4%.¹⁹⁵

Uz citu pārejas valstu fona Latvijā ir bijis viens no lielākajiem nozaru īpatsvara samazinājums iekšzemes kopproduktā. Savukārt pakalpojumu nozares īpatsvars IKP Latvijā ir vislielākais starp kandidātvalstīm (11. tabula). Rūpnieciskās ražošanas īpatsvars kopproduktā aplūkoto valstu starpā Latvijā ir viszemākais.

11. tabula

Lauksaimniecības, rūpniecības un pakalpojumu nozaru īpatsvars IKP kandidātvalstīs 1990., 2000. un 2001. gados, % no IKP

Valsts	Lauksaimniecība % no IKP			Rūpniecība % no IKP			Pakalpojumi % no IKP		
	1990	2000	2001	1990	2000	2001	1990	2000	2001
Čehija	6,2	4,1	3,8	48,8	41,4	30,2	45,0	65,7	66,0
Igaunija	16,6	6,2	5,9	49,7	28,9	29,2	33,7	64,8	64,9
Latvija	21,9	4,5	4,5	46,2	25,4	24,9	31,9	70,1	70,6
Lietuva	27,1	7,9	7,1	30,9	32,5	34,9	42,1	59,7	58,0
Polija	8,3	3,7	3,6	50,1	34,9	37,3	41,6	61,4	59,1
Rumānija	20,3	12,5	15,0	50,0	34,1	34,6	29,8	53,4	50,4
Slovākija	7,4	4,1	4,5	59,1	31,0	31,8	33,5	64,9	63,8
Slovēnija	6,0	3,3	3,1	46,0	38,3	37,6	49,0	58,4	59,3
Ungārija	14,5	4,2	...	39,1	33,4	...	46,4	62,4	

Avots: World development indicators. / Internets – <http://www.worldbank.org>

Salīdzinot Latvijas rūpniecības un pakalpojumu sektorus ar citām pārejas valstīm, Latvijas reālā IKP recesija bija vissmagākā (aiz Lietuvas) kandidātvalstu starpā. Jāpiebilst, ka 12. tabulas dati nedaudz atšķiras no citu starptautisko organizāciju statistikas, kas rāda, ka Latvija ir vienīgā no Baltijas valstīm, kas pārdzīvoja visdziļāko ekonomisko kritumu.

IKP indeksi (1989. gads ir bāzes gads) Latvijā salīdzinot ar citām kandidātvalstīm ir attēlota 12. tabulā.

¹⁹⁴ World Development Indicators database./Internets, <http://www.worldbank.org>

¹⁹⁵ Aprēķināts pēc PB un UNDP statistikas datiem

12. tabula
**IKP/NMP indikatori Latvijā salīdzinājumā ar citām pārejas valstīm,
 1989=100**

	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2001	2002
Bulgārija	90,9	77,2	77,5	72,2	70,9	76,4	79,5	82,9
Čehija	98,8	86,9	88,9	98,2	96,4	100	103,3	105,8
Igaunija	91,9	71	63,7	69	79,2	84,3	88,6	93,6
Ungārija	96,5	82,4	84,4	86,8	95,1	104,3	108,2	111,7
Latvija	102,9	61,1	55,3	56,8	64,4	70,8	76,2	80,6
Lietuva	96,7	71,8	54,3	58,7	66,2	66	70	74,1
Polija	88,4	84,4	92,1	104,5	117,1	126,7	128	129,6
Rumānija	94,4	75	79,2	88,2	78,8	79,3	83,5	87,4
Slovākija	97,5	78	79	89	97,7	101,2	104,5	108,7
Slovēnija	91,9	79,1	85,7	92,4	100,3	110,4	113,6	117,3

Avots: Economic survey of Europe 2003, No.1. United Nations, NY, Geneva 2003

IKP no ieņēmumu puses rāda, ka laika gaitā ir samazinājies darba samaksas, ražošanas un importa nodokļu īpatsvars. No ieņēmumu puses, IKP struktūra ir attēlota 13. tabulā.

13. tabula
IKP struktūra no ieņēmumu puses, faktiskās cenās, %

	1998	1999	2000	2001	2002	2002./ 1998.
IKP	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	44,6
Darba samaksa	39,2	38,2	36,0	35,0	34,8	28,3
Uzņēmēju sociālie maksājumi	9,4	9,8	9,2	7,9	8,0	23,8
Ražošanas un importa nodokļi	15,2	14,3	13,1	12,7	12,3	16,5
Subsīdijas (-)	1,3	1,5	1,1	0,7	0,8	-6,6
Darbības bruto kopieņēmums	37,5	39,3	42,8	45,1	45,8	76,6

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas makroekonomiskie rādītāji 4/2002

Oficiālā statistika liecina, ka saimnieciskās darbības bruto jauktais kopieņēmums 4 gadu laikā ir pieaudzis par 76,6%, pretstatā tam subsīdiju apjoms ir samazinājies. Pieaugot ekonomiskajai aktivitātei, ražošanas un importa nodokļu īpatsvars ieņēmumos samazinājās. Attīstītajās valstīs darba samaksa ir vairāk nekā puse no IKP, bet kandidātvalstīs darba samaksas īpatsvars IKP ir līdzīgs Latvijas rādītājam.¹⁹⁶

No izlietojuma puses, 2002. gadā IKP pieauguma tempi bija lēnāki nekā iepriekšējos gados, kas izskaidrojams ar kopkapitāla zemo pieaugumu. Arvien

¹⁹⁶ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga : LR Ekonomikas Ministrija, 2003. gada jūnijs. – 22.lpp.

pieaug patēriņa izdevumi gan mājsaimniecību, gan valdības sektoros, kā arī pieaug valsts pārvaldes izdevumi (14. tabula).

14. tabula

IKP izlietojuma dinamika no 1996. līdz 2002. gadam, % pret iepriekšējo gadu

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
IKP	20,5	16,5	9,9	8,3	11,8	10,7	7,9
Mājsaimniecību un bezpeļņas organizāciju, kas apkalpo mājsaimniecības, galapatēriņa izdevumi	29,4	14,6	6,2	5,6	10,1	11,0	9,0
Valsts pārvaldes iestāžu galapatēriņa izdevumi	17,3	0,1	25,3	4,0	7,3	11,3	11,7
Kopējā kapitāla veidošana	32,2	44,7	31,8	5,4	12,1	19,9	0,9
Preču un pakalpojumu eksports	30,8	15,9	10,3	-7,2	16,1	7,8	10,4
Preču un pakalpojumu imports	44,1	16,7	19,5	-9,3	11,9	13,4	8,8

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas makroekonomiskie rādītāji Nr. 4/2002

Svarīgs augsmes priekšnoteikums ir **nacionālo uzkrājumu** īpatsvars ekonomikā. Tā ir IKP daļa, kas netiek izmantota tekošajam patēriņam un neto transferti un privātie ienākumi no ārvalstīm. Augstāki uzkrājumi nozīmē lielāku augsmes un attīstības potenciālu. Daudzās valstīs starpība starp privāto patēriņu un nacionālo uzkrājumu īpatsvaru ir atšķirīga, piemēram, Singapūrā nacionālo uzkrājumu īpatsvars ir lielāks nekā dažās attīstītajās valstīs – Dānijā, Somijā. (20. attēls).

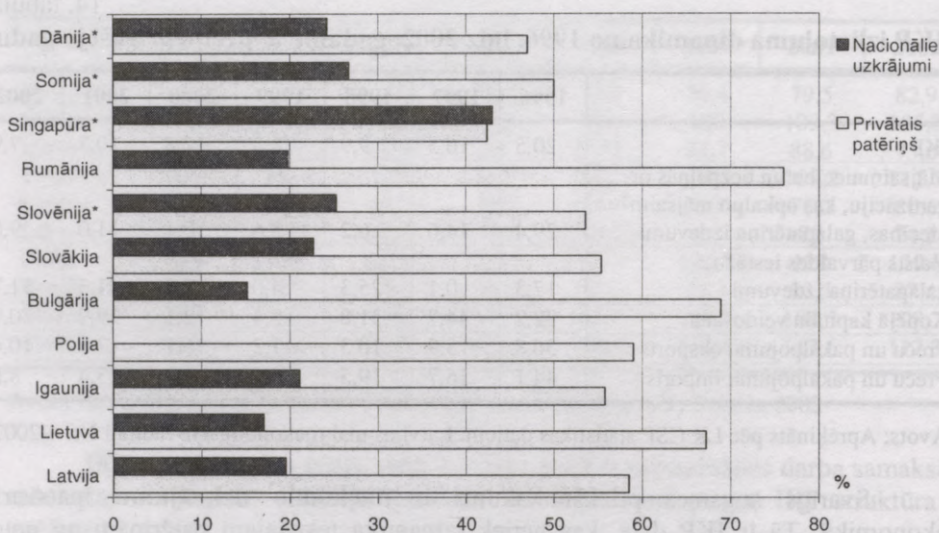
Latvijā privātais patēriņš, tāpat kā citās pārejas valstīs pārsniedz 50% no IKP, taču arī augsti attīstītās valstīs privātais patēriņš var būt augsts, piemēram (2001. gadā), Francijā (54,8%), Beļģijā (53,8%), Šveicē (50,4%), Lielbritānijā (65,4%).¹⁹⁷ Arī uzkrājumu un investīciju īpatsvars dažādās valstīs ir atšķirīgs: attīstītās valstīs pēdējo 20 gadu statistika rāda, ka uzkrājumu vidējais īpatsvars IKP ir bijis apmēram 21-22%, bet investīciju īpatsvars IKP – vidēji 22-23%. Eiropā investīciju īpatsvars IKP no 1997. līdz 2002. gadam ir bijis zemāks nekā uzkrājumu daļa ekonomikā.¹⁹⁸ Latvijā investīcijas tautsaimniecībā ievērojami pārsniedz uzkrājumus.

Valsts ekonomisko attīstību pamatā nosaka uzņēmējdarbības aktivitāte. Latvijā uz 2002. gadu bija 42534 ekonomiski aktīvi uzņēmumi, tai skaitā 76% mikro uzņēmumu, 20% mazo uzņēmumu un 4% vidējo uzņēmumu. Uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem ir svarīgs uzņēmējdarbības aktivitātes rādītājs. Latvijā uz 1000 iedzīvotājiem ir aptuveni 18 uzņēmumi, salīdzinājumā Igaunijā 27, ES –

¹⁹⁷ World development indicators/ Internets. – <http://www.worldbank.org>, 2002. gada 19. septembrī

¹⁹⁸ World Economic Outlook April 2003. Growth and institutions. – IMF, 2003. – Table 44, – 234.p.

40-60 uzņēmumi.¹⁹⁹ Nodarbinot ap 70% ekonomiski aktīvā darbaspēka, mazie un vidējie uzņēmumi Latvijā rada vairāk nekā 60% no iekšzemes kopprodukta.²⁰⁰

20. attēls. Privātais patēriņš un nacionālie uzkrājumi Latvijā un citās valstīs 2002. gadā, % no IKP

* 2001. gada dati

Avots: World Development indicators/ Internets. – www.worldbank.org

Pēc atrašanās vietas uzņēmējdarbība ir blīvi koncentrēta Rīgā, šeit kopš 1995. gada ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaita īpatsvars pieauga no 50% līdz 57%.²⁰¹ Lielākais ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits 2002. gadā ir reģistrēts vairum- un mazumtirdzniecības nozarē (42,5%) un nekustamā īpašuma nozarē (14,7%).²⁰² Savukārt būvniecības nozarē uzņēmumu skaits nedaudz samazinājies sakarā ar apvienošanu vai likvidāciju.²⁰³ CSP uzņēmumu apsekojums rāda, ka investēt darbības attīstībā ir spējuši tikai neliels skaits mazo un mikro uzņēmumu – rūpniecībā 23% mikro un 48% mazo uzņēmumu 2001. gadā. Savukārt apsektie lielie uzņēmumi ir 100% investējuši būvniecības un tirdzniecības nozarēs, 66%

¹⁹⁹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. LR Ekonomikas ministrija, 2003. gada jūnijs, – 128.lpp.

²⁰⁰ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. LR Ekonomikas ministrija, 2002. gada decembris, 2003. gada jūnijs.

²⁰¹ Mazo un vidējo uzņēmumu ilgtermiņa apsekojuma rezultāti 2002. – Rīga : LR CSP, 2003. – 9.lpp.

²⁰² Aprēķināts, izmantojot LR CSP statistisko informāciju: Latvijas reģioni skaitļos 2002. – Rīga : LR CSP, 2003. – 51.lpp.

²⁰³ Mazo un vidējo uzņēmumu ilgtermiņa apsekojuma rezultāti 2002. Rīga : LR CSP, 2003. – 9.lpp.

lielo uzņēmumu ir investējuši rūpniecībā.²⁰⁴ Investīciju kavējošais faktors maziem un vidējiem uzņēmumiem ir finansiālas grūtības, tai skaitā grūtības saņemt kredītu.

Svarīgs uzņēmējdarbības finansiālais rādītājs ir pamatlīdzekļi – zeme, ēkas, mašīnas un transporta līdzekļi, būves un cits īpašums, ko uzņēmums izmanto ilgākā laika posmā. Latvijas uzņēmējdarbības finanšu analīze liecina, ka 2002. gada bilancē pamatlīdzekļi veidoja 47% no visiem bilances aktīviem. Salīdzinājumā ar 2001. gadu, lielākais pamatlīdzekļu pieaugums 2002. gadā bija transporta un sakaru nozarē, apstrādes rūpniecībā un komercpakalpojumu nozarē. 2002. gadā lielākais īpatsvars pamatlīdzekļu kopējā vērtībā bija zemei, ēkām, būvēm un ilggadīgiem stādījumiem – 48%, bet tehnoloģisko iekārtu un mašīnu īpatsvars – 31%.²⁰⁵

Uzņēmējdarbības finansēšanai iespējams izmantot gan pašu kapitālu, gan aizņemtos līdzekļus. Statistika rāda, ka aizņemto līdzekļu apjoms tautsaimniecībā ir pieaudzis. Saistības pret kreditoriem 1998. gadā bija 49%, salīdzinoši 2002. gadā saistību īpatsvars bilances pasīvā bija 55%. Īstermiņa kredīti veido lielāko daļu no saistībām. 1998. gadā īstermiņa kredītu īpatsvars bija 68%, bet 2002. gadā 60% no visām saistībām. Uzņēmumu spēju dzēst parādu saistības rāda absolūtās likviditātes koeficients (īstermiņa vērtspapīru un naudas līdzekļu attiecība pret īstermiņa kredītiem). 1999. un 2002. gada absolūtās likviditātes koeficienti ir vienādi un rāda, ka uzņēmumi spētu dzēst tikai vienu piekto daļu no īstermiņa kredītiem. Ja īstermiņa saistības tiktu segtas ar apgrozāmiem līdzekļiem, to būtu problemātiski izdarīt, jo tautsaimniecībā ir ievērojams debitoru parādu īpatsvars (1999. gadā 49%, bet 2002. gadā 50% no visiem apgrozāmiem līdzekļiem).²⁰⁶ Statistika rāda, ka problēmas ar kredītu atmaksu varētu būt viesnīcu un restorānu nozarē, tirdzniecībā un zvejniecībā, kur maksāspējas koeficients (parādu attiecība pret pašu kapitālu, rādītāja kritiskā robeža ir 1) vairākkārt pārsniedz kritisko robežu. Piemēram, viesnīcu un restorānu nozarē kredītu attiecība pret pašu kapitālu ir ievērojami pieaugusi: 1999. gadā nozares maksāspējas koeficients bija 2,44, bet 2002. gadā 6,2.²⁰⁷

Latvijā tīrās peļņas attiecība pret neto apgrozījumu 1998. gadā bija 1,4%, 2001. gadā – 2,0% un 2002. gadā – 1,9%. No 2001. līdz 2002. gadam neto apgrozījums pieauga apmēram par 12%, bet peļņa – par 3%.²⁰⁸ Tas, ka peļņas īpatsvars neto apgrozījumā samazinās, liecina par izmaksu pieaugumu. Tautsaimniecības rentabilitātes rādītājs veidojas no atsevišķu nozaru darbības efektivitātes, un uzņēmējdarbības spēja radīt peļņu ir parādīta 21. attēlā.

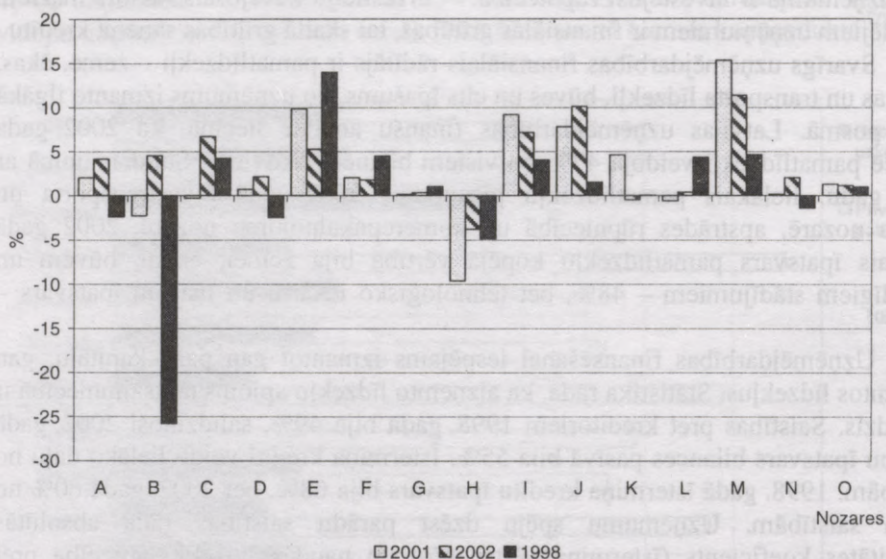
²⁰⁴ Mazo un vidējo uzņēmumu ilgtermiņa apsekojuma rezultāti 2002. Rīga : LR CSP, 2003. – 13.lpp.

²⁰⁵ Uzņēmējdarbības finansiālie rezultāti 2002. gadā./ LR CSP preses izlaidums 29.08.2003. – Rīga : LR CSP, 2003

²⁰⁶ Aprēķināts pēc LR SCP statistikas datiem: Uzņēmējdarbības finansiālie rezultāti 2002. gadā./ LR CSP preses izlaidums 29.08.2003. – Rīga : LR CSP, 2003

²⁰⁷ Uzņēmējdarbības finansiālie rezultāti 2002. gadā./ LR CSP preses izlaidums 29.08.2003. – Rīga : LR CSP, 2003

²⁰⁸ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

21. attēls. **Komerciālā rentabilitāte (peļņa vai zaudējumi pēc nodokļiem pret neto apgrozījumu) nozaru griezumā, 1998, 2001. un 2002. gados, %**

Avots: Uzņēmējdarbības finansiālie pamatrādītāji 1998, 2001 un 2002. gadā. – LR CSP statistikas biļetens. – Rīga, CSP

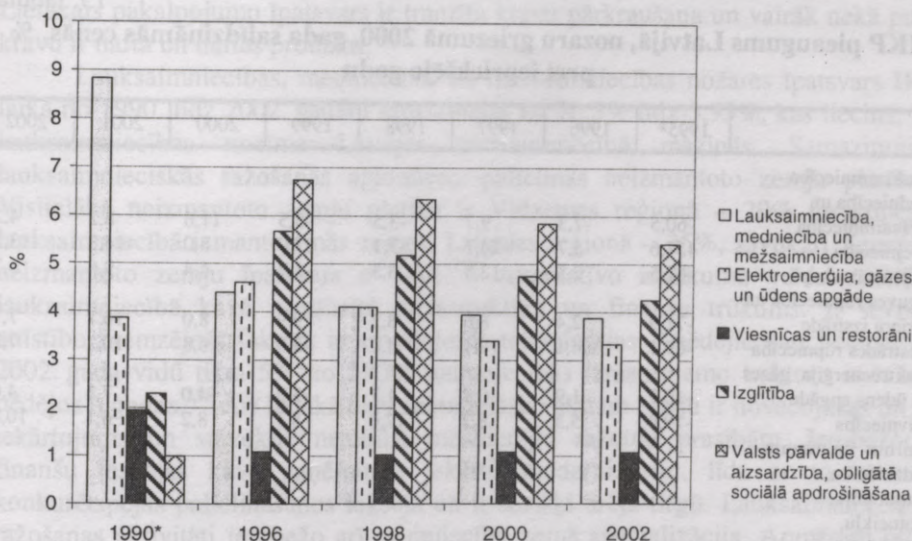
Makrolīmenī uzņēmējdarbības aktivitāte dažādās nozarēs ir ietekmējusi gan augsmi, gan arī Latvijas tautsaimniecības patreizējo struktūru. Nozaru griezumā pārejas laikā Latvijas ekonomika ir kļuvusi līdzīga attīstītu valstu ekonomikām, kur izteikti dominē pakalpojumu sektors. Taču atšķirībā no attīstītām valstīm, Latvijā šāda tautsaimniecības struktūra ir izveidojusies komandekonomikas sabrukuma rezultātā.

Dažas nozares, kas sasniegušas 1990. gada izlaides līmeni ir vairum- un mazumtirdzniecības nozare, transporta nozare, operācijas ar nekustamo īpašumu. (22. attēls)

Visai svārstīga situācija ir zvejniecības nozarē, kur ražošanas pieaugums mijas ar ievērojamu kritumu (15. tabula). Galvenais nozares produkcijas noieta tirgus ir Krievija un valstis ārpus ES. Zivsaimniecības nozarē (1995-1999) vērojams stabils un pēdējos gados straujš svaigu un atdesētu zivju produkcijas pieaugums. Svārstīga ir saldētu, kaltētu, sālītu un kūpinātu zivju produkcijas izlaide.²⁰⁹ Pēdējos gados zvejniecības nozares pieauguma tempi ir negatīvi. Iespējams, šī stagnācija turpināsies arī pēc integrācijas ES, kad tiks ieviesti jauni, stingrāki zvejošanas un zivju produkcijas ražošanas noteikumi. Ne mazāk svarīgi ir saglabāt iegūto tirgus nišu, jo jaunu standartu ieviešana ir kapitālietilpīgs process, un tas ietekmē produkcijas cenu un noieta apjomus uz esošiem tirgiem. Iespējams,

²⁰⁹ Zivju produkcijas ražošana 1995-1999. gadā, Latvijas Zivju fonda statistikas dati. /Internets – <http://www.fisheries.lv/Latvian/view.shtml?Latvian/stat/2000-Prod5-lat.html>, – 2003. gada 14. maijs.

ka bez valdības atbalsta zivsaimniecības nozare konkurētspējīgu produkciju ražot nespēs, un konkurēt nespējīgie mazie uzņēmumi būs spiesti izstāties no tirgus.

22. attēls. Nozaru īpatsvars IKP, 2000. gada salīdzināmās cenās

* 1990. g. dati doti 1995. gada salīdzināmās cenās

Avots: Aprēķināts pēc CSP statistikas datiem

Samērā stabilu pieaugumu uzrāda finansu, būvniecības, tirdzniecības nozares un darbības ar nekustamo īpašumu. Dzīvojamais fonds 11 gadu laikā ir pieaudzis nenozīmīgi – tā platība 1990. gadā bija 52,9 milj.m², bet 2001. gadā – 53,5 milj.m². Tā kā jaunu mājokļu celtniecības pieaugums ir zems, dzīvojamais fonds Latvijā ir vecs. Privātā sektora īpatsvars dzīvojamā fondā 2001. gadā bija 79%. No visām ekspluatācijā pieņemtām mājām 2001. gadā, 99% bija individuālās dzīvojamās mājas, būvētas par iedzīvotāju līdzekļiem. Savukārt ekspluatācijā nav nodota neviena māja (2001. gadā), būvēta par valsts un pašvaldību līdzekļiem.

Svarīgs tautsaimniecības attīstības faktors ir atkarība no energoresursu importa (importa avoti ir Krievija, Igaunija, Lietuva). Latvijā importē dabas gāzi, sašķidrināto gāzi, naftas produktus, akmeņogles. Vietējie energoresursi ir kūdra un koksne. Enerģijas patēriņa struktūrā lielākais ir naftas produktu īpatsvars – degviela un sašķidrinātā gāze, siltumenerģija, kuras ražošanā izmanto importētos resursus. Pastāvot esošai energoietilpīgai ražošanai un siltumapgādes jaudām, LR EM prognozē, ka tuvāko 5 gadu laikā energoresursu bilance nemainīsies.²¹⁰ Saražotās elektroenerģijas daudzums pēdējos gados palielinās, bet tā kā ražošanas jaudas atšķiras no pārejas perioda sākuma, tad 2001. gadā bija saražots 64% no 1990. gadā saražotās elektroenerģijas daudzuma. Rūpniecībā 2001. gadā patērēja

²¹⁰ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – Rīga : LR EM, 2002. gada decembris, – 83-84.lpp.

40%, lauksaimniecībā – 2%, transporta nozarē – 3%, iedzīvotāju vajadzībām – 24% no patērētās elektroenerģijas.²¹¹

15. tabula

**IKP pieaugums Latvijā, nozaru griezumā 2000. gada salīdzināmās cenās, %
pret iepriekšējo gadu**

	1995*	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	-60,5	-7,3	9,7	-3,5	-5,5	11,6	8,2	4,2
Zvejniecība	457,6	-5,7	-24,7	-3,1	27,9	8,0	-14,3	-13,2
Rūpniecība kopā	-62,5	2,5	12,5	3,5	-5,7	4,4	9,6	6,7
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	-71,9	2,4	8,6	8,2	9,9	8,0	16,7	7,7
Apstrādes rūpniecība	-69,1	4,1	17,1	4,0	-5,9	6,8	10,2	7,2
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	-10,7	-1,9	-0,7	1,7	-5,2	-4,0	7,3	4,6
Būvniecība	-79,4	5,3	8,2	17,0	8,1	8,2	6,1	10,8
Vairum- un mazum- tirdzniecība, automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu un sadzīves aparātūras un iekārtu remonts	74,8	0,8	13,9	19,9	10,4	9,4	10,6	12,7
Viesnīcas un restorāni	-60,8	5,4	0,9	6,2	7,9	7,1	13,7	-0,1
Transports, glabāšana un sakari	-1,1	13,6	7,4	-2,8	0,2	7,0	9,5	2,4
Finansu starpniecība	176,7	-8,0	4,0	-0,8	5,1	9,4	7,3	5,1
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība	67,7	6,8	9,3	8,0	17,8	13,4	13,9	5,7
Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana	369,8	6,8	5,9	0,8	1,4	-0,1	2,7	3,5
Izglītība	77,8	2,1	1,0	2,6	0,2	0,5	1,2	1,3

* 1995. gads attiecināts pret 1990-to, 1990. gada dati doti 1995. gada salīdzināmās cenās.

Avots: Aprēķināts pēc CSP statistikas datiem: Latvijas makroekonomiskie rādītāji 4/2002;
Statistikas gadagrāmata 2000.- Rīga : LR CSP

Transporta nozares pēdējo gadu pieaugumu nodrošina Latvijas ģeogrāfiskā atrašanās vieta. Saskaņā ar Latvijas muitas statistiku, 2001. gadā visvairāk tranzītam izmantotie transporta veidi, iebraucot Latvijā, bija dzelzceļš – 30%, jūra – 9% un autoceļi – 3% un pārējie transporta veidi (gaisa transports, pasta sūtījumi, fiksētie pārvadājumi, pārvietošana bez transporta līdzekļiem u.c.) – 58%. Savukārt

²¹¹ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas statistikas gadagrāmata 2002.- Rīga : LR CSP, 2002. – 158.lpp.

izbraucot no Latvijas, pārsvarā tika izmantots jūras transports – 54%, dzelzceļš – 31%, autoceļi – 10% un pārējie transporta veidi – 5%.²¹² Svarīga loma transporta nozarē ir ostām. Latvijā ir 10 ostas, lielākās – Ventspils, Liepājas un Rīgas. Lielākais pakalpojumu īpatsvars ir tranzīta kravu pārkraušana un vairāk nekā puse kravu ir nafta un naftas produkti.²¹³

Lauksaimniecības, medniecības un mežsaimniecības nozares īpatsvars IKP laikā no 1990. līdz 2002. gadam samazinājās no 20,3% līdz 3,95%, kas liecina, ka lauksaimniecības nozīme Latvijas tautsaimniecībā mazinās. Samazinoties lauksaimnieciskās ražošanas apjomiem, palielinās neizmantoto zemju platības. Vislielākā neizmantoto zemju platība ir Vidzemes reģionā – 29% no kopējās lauksaimniecībā izmantojamās zemes, Latgales reģionā – 25%, savukārt Zemgalē neizmantoto zemju īpatsvars ir 14%.²¹⁴ Alternatīvo ienākumu veidu attīstību lauksaimniecībā kavē neatīstītā infrastruktūra un finanšu trūkums. It sevišķi attīstību bremsējošs faktors ir novecojušās tehnoloģijas – pēdējie dati liecina, ka 2002. gada vidū tikai 5% no 57000 saimniecībās izmantojamo traktoru ir ražoti pēdējos 6 gados.²¹⁵ Arī lielākā daļa saimniecisko ēku un būvju ir novecojušas un to iekārtojums un stāvoklis neatbilst mūsdienīgu ražotņu prasībām. Ierobežotās finanšu iespējas kavē uzņēmumu iekārtu modernizāciju, līdz ar to bremsē konkurētspējas palielināšanos iekšējā un it sevišķi ārējā tirgū. Lauksaimnieciskās ražošanas aktivitāti ierobežo arī saimniecību zemā specializācija. Apmēram 60% no visām saimniecībām produkciju ražo tikai savām vajadzībām.²¹⁶ Lauksaimnieciskajā ražošanā dominē gaļas, piena un graudaugu ražošana. Turklāt nozaru konkurētspēja ir samērā nosacīta – piemēram, lai panāktu rentabilitāti piena produktu ražošanā, saimniecībā ir jābūt vismaz 60-80 govīm. Latvijā tādu ir simtā daļa no visām pienu ražojošām saimniecībām.²¹⁷ Finansiālu grūtību dēļ pilnvērtīgi nespēj attīstīties arī gaļu ražojošās saimniecības. Lai arī lauksaimniecības nozarei tiek maksātas subsīdijas, gaļas ražotāji nenodrošina iekšējo tirgu ar konkurētspējīgu produkciju. To apliecina arī ievērojamais lauksaimniecības produkcijas imports Latvijā.

Rūpniecības īpatsvars IKP 2002. gadā bija 16,8%, salīdzinājumā 1990. gadā – 34,2%.²¹⁸ Rūpniecības produkcijas izvēršanās svarīgs nosacījums ir tirgus niša, ko mūsdienu globalizācijas apstākļos ir samērā sarežģīti ne tikai iekarot, bet arī noturēt. Lai arī rūpnieciskās ražošanas izvēršana jaunattīstības valstīs ir sarežģīta, Austrumāzijas (arī Ķīnas) valstu pieredze pierāda, ka apstrādes rūpniecības izvēršanās ir bijusi pamats straujai ekonomikas augsmei. Kopumā pasaules

²¹² Tranzīts sadalījumā pa transporta veidiem no 01.01.2001 līdz 31.12.2001. Latvijas muitas statistika/Internets, – <http://www.vid.gov.lv/4statdat/docs/901-05.pdf>, – 2003. gada 2. jūnijā.

²¹³ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga : LR EM, 2002. gada decembris, – 76.lpp.

²¹⁴ Turpat, – 86.lpp.

²¹⁵ Turpat, – 86.lpp.

²¹⁶ Turpat, – 86.lpp.

²¹⁷ Turpat, – 87.lpp.

²¹⁸ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas makroekonomiskie rādītāji 2003, Latvijas statistikas gadagrāmata 1997. – Rīga : LR CSP

attīstības tendences rāda arvien pieaugošu zinātnietilpīgo ražotņu nozīmi valstu ekonomikas augsmes procesā. Latvijā no 1998. līdz 2002. gadam apstrādes rūpniecības ražošanas apjomi pieauga vidēji par 4,3%.²¹⁹ Desmit gadu laikā – no 1992. līdz 2002. gadam rūpniecības vidējais pieaugums Latvijā bija 1,4% gadā.²²⁰ Salīdzinoši Lietuvā un Igaunijā gada vidējais rūpniecības pieaugums no 1992. līdz 2002. gadam bija 3,4%, Čehijā – 0,9%, Bulgārijā – mīnus 2,1%, Polijā – 5,9%, Ķīnā – 11,3%, ASV – 4,3%, Somijā – 6,3%, Baltkrievijā – 2,6%.

Lai gūtu pilnīgāku priekšstatu par rūpniecisko ražošanu Latvijā, lietderīgi aplūkot reģionālo statistiku. Reģionālā griezumā Latvijas IKP pieaugums galvenokārt tiek nodrošināts, pateicoties ekonomiskajai darbībai Rīgā un Rīgas reģionā (16. tabula).

Lai arī pēdējo gadu IKP Latvijā pieaug ievērojamiem tempiem, atsevišķu reģionu lēnā ekonomikas augsmē nepārlicina par attīstību. Laikā no 1996. līdz 2000. gadam, rajonu IKP pieauguma tempi mijas ar samazinājumu, un izteiktas augsmes tendences vērojamas tikai, piemēram, Valmieras rajonā 29,1% pieaugums, Liepājas reģionā 65,3% pieaugums 1995. gada salīdzināmās cenās.²²¹ Uz vispārējā fona sevišķi izceļas Latgales reģiona ekonomikas aktivitātes izmaiņas (23. attēls).

IKP pieaugums, mērīts 2000. gada cenās 3 gadus pēc kārtas ir bijis negatīvs Rēzeknes un Daugavpils pilsētās.²²²

Kopumā lielāko īpatsvaru Latvijas IKP rada Rīgas un Valmieras rajoni, Rīgas, Daugavpils, Liepājas un Ventspils pilsētas (24. attēls). Taču disproporcijas reģionu attīstībā diez vai ir uzskatāmas par labvēlīgas ekonomiskās attīstības un vispārējās makroekonomiskās stabilitātes rādītāju.

Reģionu nozaru pievienotā vērtība rāda, ka lauksaimniecības, medniecības un to saistīto pakalpojumu lielākā daļa tiek ražota Zemgales reģionā, koksnes un koka izstrādājumu lielākā pievienotā vērtība tiek radīta Rīgas reģionā.

Nozares, kuras ir devušas lielāko kopējās PV daļu Latvijas reģionos, ir parādītas 17. tabulā.

Kā tika minēts, lielākā daļa pievienotās vērtības tiek radīta **Rīgā un Rīgas reģionā**. Nozaru attīstības tendences rāda, ka joprojām saglabājas Rīgas reģiona dominante lielākajā daļā nozaru – tai skaitā finanšu pakalpojumu nozarē, nekustamā īpašuma, viesnīcu un restorānu jomā. Sevišķi Rīgas reģionā pieaug būvniecības īpatsvars, palielinās vairum- un mazumtirdzniecības koncentrācija un transporta pakalpojumu īpatsvars.

²¹⁹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga : LR EM, 2003. gada jūnijs. – 75.lpp.

²²⁰ World Development Indicators/ Internets. – <http://www.worldbank.org>, 2003. gads

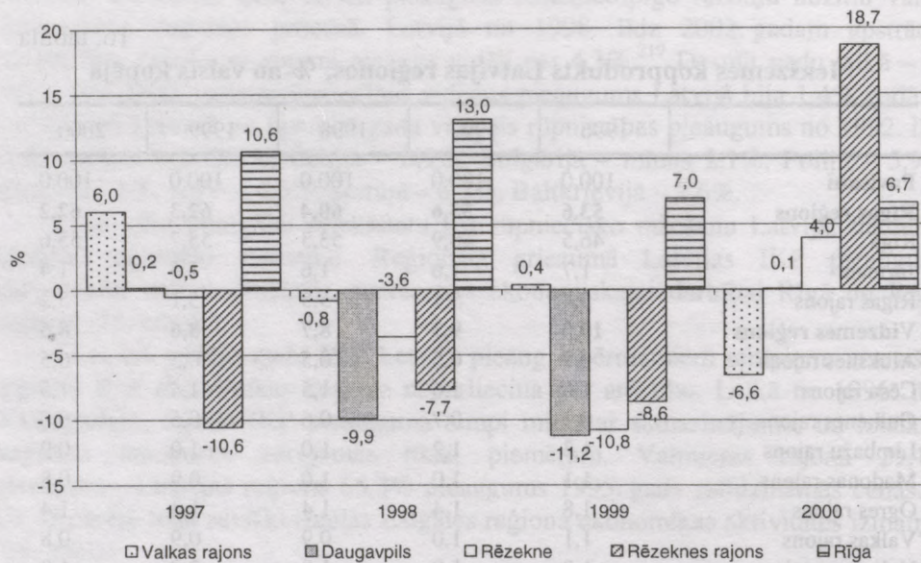
²²¹ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem. – Latvijas reģioni skaitļos 2000, 2001. – Rīga : LR CSP

²²² Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem. – Latvijas reģioni skaitļos 2002. – Rīga : LR CSP, 2002, – 53-56. lpp.

Iekšzemes kopprodukts Latvijas reģionos, % no valsts kopējā

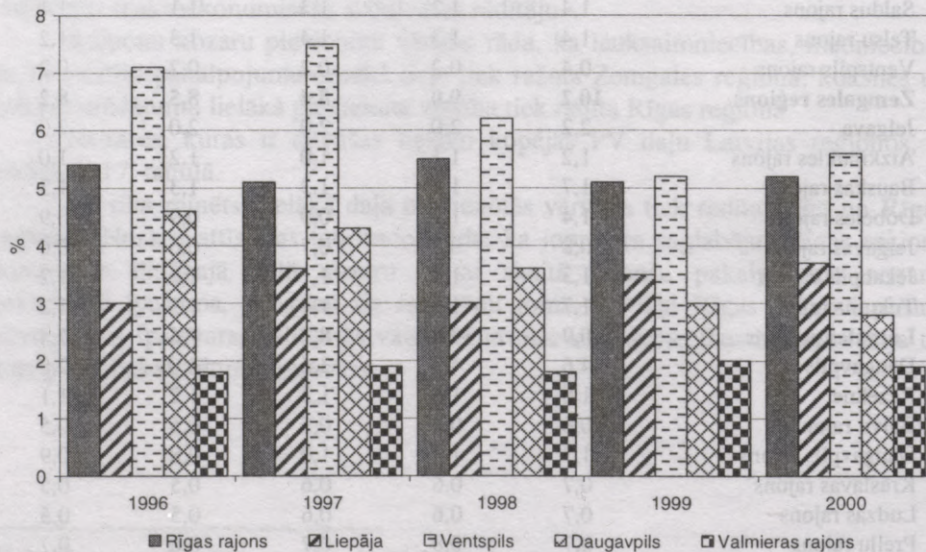
	1996	1997	1998	1999	2000
Pavisam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Rīgas reģions	53,6	55,6	60,4	62,3	62,2
Rīga	46,5	48,9	53,3	55,7	55,6
Jūrmala	1,7	1,6	1,6	1,5	1,4
Rīgas rajons	5,4	5,1	5,5	5,1	5,2
Vidzemes reģions	10,0	9,3	8,7	8,6	8,5
Alūksnes rajons	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5
Cēsu rajons	1,6	1,6	1,5	1,4	1,5
Gulbenes rajons	0,7	0,7	0,6	0,5	0,6
Limbažu rajons	1,3	1,2	1,0	1,0	0,9
Madonas rajons	1,1	1,0	1,0	0,9	0,8
Ogres rajons	1,8	1,4	1,4	1,4	1,4
Valkas rajons	1,1	1,0	0,9	0,9	0,8
Valmieras rajons	1,8	1,9	1,8	2,0	1,9
Kurzemes reģions	15,2	15,7	13,7	12,9	13,5
Liepāja	3,0	3,6	3,0	3,5	3,7
Ventspils	7,1	7,5	6,2	5,2	5,6
Kuldīgas rajons	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Liepājas rajons	1,1	0,9	0,8	0,8	0,8
Saldus rajons	1,4	1,2	1,3	1,1	1,1
Talsu rajons	1,4	1,3	1,4	1,3	1,2
Ventspils rajons	0,4	0,2	0,2	0,2	0,2
Zemgales reģions	10,2	9,0	8,4	8,5	8,2
Jelgava	2,2	2,0	2,0	2,0	2,0
Aizkraukles rajons	1,2	1,1	1,0	1,2	1,0
Bauskas rajons	1,7	1,4	1,3	1,3	1,3
Dobeles rajons	1,4	1,1	0,9	0,9	0,9
Jelgavas rajons	0,8	0,7	0,7	0,6	0,6
Jēkabpils rajons	1,3	1,2	1,1	1,2	1,2
Tukuma rajons	1,7	1,6	1,4	1,3	1,2
Latgales reģions	10,9	10,3	8,7	7,6	7,4
Daugavpils	4,6	4,3	3,6	3,0	2,8
Rēzekne	1,6	1,5	1,3	1,2	1,1
Balvu rajons	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5
Daugavpils rajons	1,3	1,4	1,0	0,8	0,9
Krāslavas rajons	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
Ludzas rajons	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
Preiļu rajons	0,7	0,8	0,7	0,6	0,7
Rēzeknes rajons	0,7	0,5	0,4	0,4	0,4

Avots: Latvijas reģioni skaitļos 2002. LR CSP statistikas gadagrāmata, Rīga, 2003. – 53-56.lpp

23. attēls. IKP pieaugums Latvijas rajonos un pilsētās, 2000. gada cenās, %

Avots: Latvijas reģioni skaitļos 2002.– LR CSP, Rīga

24. attēls. Lielākais IKP īpatsvars reģionos, % no kopējā IKP

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem; Latvijas reģioni skaitļos 2002.– Rīga, LR CSP

Latvijas reģioni ar lielāko īpatsvaru kopējā nozares pievienotā vērtībā

Nozare (NACE)	Pavisam	1996	1997	1998	1999	2000
		Reģioni				
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	100	Zemgales 33%	Zemgales 29%	Zemgales 31%	Zemgales 31%	Zemgales 34%
Zvejniecība	100	Rīgas 59%	Kurzemes 77%	Kurzemes 52%	Rīgas 68%	Rīgas 65%
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde	100	Zemgales 33%	Rīgas 32%	Zemgales 36%	Zemgales 33%	Zemgales 33%
Apstrādes rūpniecība	100	Rīgas 56%	Rīgas 60%	Rīgas 64%	Rīgas 59%	Rīgas 58%
Būvniecība	100	Rīgas 53%	Rīgas 53%	Rīgas 62%	Rīgas 63%	Rīgas 64%
Vairum- un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu un sadzīves aparatūras un iekārtu remonts	100	Rīgas 61%	Rīgas 64%	Rīgas 71%	Rīgas 73%	Rīgas 72%
Viesnīcas un restorāni	100	Rīgas 89%	Rīgas 86%	Rīgas 82%	Rīgas 78%	Rīgas 79%
Transports, glabāšana un sakari	100	Rīgas 44%	Rīgas 48%	Rīgas 53%	Rīgas 57%	Rīgas 56%
Finansu starpniecība	100	Rīgas 76%	Rīgas 76%	Rīgas 70%	Rīgas 74%	Rīgas 79%
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība	100	Rīgas 80%	Rīgas 84%	Rīgas 86%	Rīgas 86%	Rīgas 88%
Izglītība	100	Rīgas 51%	Rīgas 41%	Rīgas 44%	Rīgas 46%	Rīgas 45%

Avots: Aprēķināts pēc CSP statistikas datiem: Latvijas reģioni skaitļos 2002. – Rīga : LR CSP, 2003. – 62-66.lpp.

Vidzemes reģionā lielāko īpatsvaru pievienotā vērtībā uzrāda apstrādes rūpniecība (1996. gadā – 25%, 2000. gadā – 21,6%), pateicoties koksnes un koka izstrādājumu ražošanas apakšnozares, pārtikas produktu un dzērienu, un tekstilizstrādājumu ražošanai. Taču jāatzīmē, arvien pieaug vairum- un mazumtirdzniecības nozares izlaide: no 1996. līdz 2000. gadam tā ir pieaugusi par 45%. Tādējādi ar laiku gaidāms, ka Vidzemes reģionā lielāko pievienotās vērtības daļu radīs nevis ražojošā apstrādes rūpniecība, bet gan pakalpojumu nozare. Minēto apliecina arī fakts, ka laikā no 1996. līdz 1999. gadam pārtikas produktu un dzērienu ražošanas apjoms ir samazinājies par 17%, tekstilizstrādājumu ražošana – par 40%. Neapšaubāmi, pozitīvi vērtējams dažādu iekārtu (datoru, biroja tehnikas), celulozes un papīra izstrādājumu ražošanas pieaugums, bet to pieauguma tempi ir nelieli un neliecina par sevišķi strauju izvēršanās iespēju. Nemetālisko minerālu

izstrādājumu pievienotā vērtība no 1996. līdz 2000. gadam pieauga apmēram divas reizes.

Kurzemes reģionā lielākā pievienotā vērtība ir transporta, glabāšanas un sakaru nozarē. 2000. gadā transporta nozares īpatsvars kopējā pievienotā vērtībā bija 28%, apstrādes rūpniecības – 16% un tirdzniecības īpatsvars – 12%. Lielāko pievienoto vērtību apstrādes rūpniecībā 2000. gadā uzrādīja metālu ražošanas (35%), pārtikas produktu un dzērienu (23%) un koksnes un koka izstrādājumu (18%) nozares. Transportlīdzekļu nozares pievienotā vērtība 2000. gadā paaugstinājās par 65% salīdzinājumā ar 1996. gadu, bet elektrisko un optisko iekārtu ražošana samazinājās par 60%. Metālu un to izstrādājumu nozares pievienotā vērtība kopš 1996. gada ir pieaugusi no 8 milj. Ls līdz 29 milj. Ls. Kopumā nozaru tendences laikā no 1996. līdz 2000. gadam rāda, ka visstraujāk pieaug nekustamā īpašuma darījumu, finansu starpniecības un būvniecības nozares. Savukārt viszemākā pievienotā vērtība ir ieguves rūpniecības nozarē (kūdras, ogļu un brūnogļu ieguvē).

Latgale ir vienīgais reģions, kur 3 gadus pēc kārtas (1997.-1999.) ir samazinājusies kopējā ekonomiskā aktivitāte un arī pievienotā vērtība. Lielāko pievienoto vērtību Latgalē 2000. gadā uzrādīja: obligātā sociālā apdrošināšana – 9%, izglītība – 11%, sauszemes un cauruļvadu transports – 19%, apstrādes rūpniecība – 11%, lauksaimniecības nozare – 9%. Latgales reģiona apstrādes rūpniecībā lielāko pievienotās vērtības daļu 2000. gadā radīja sekojošas apakšnozares:²²³

- pārtikas produktu un dzērienu ražošana – 24%,
- koka izstrādājumu ražošana – 17%,
- iekārtu, mehānismu un darba mašīnu ražošana – 24%,
- transportlīdzekļu ražošana – 12%,
- tekstilizstrādājumu ražošana – 12%.

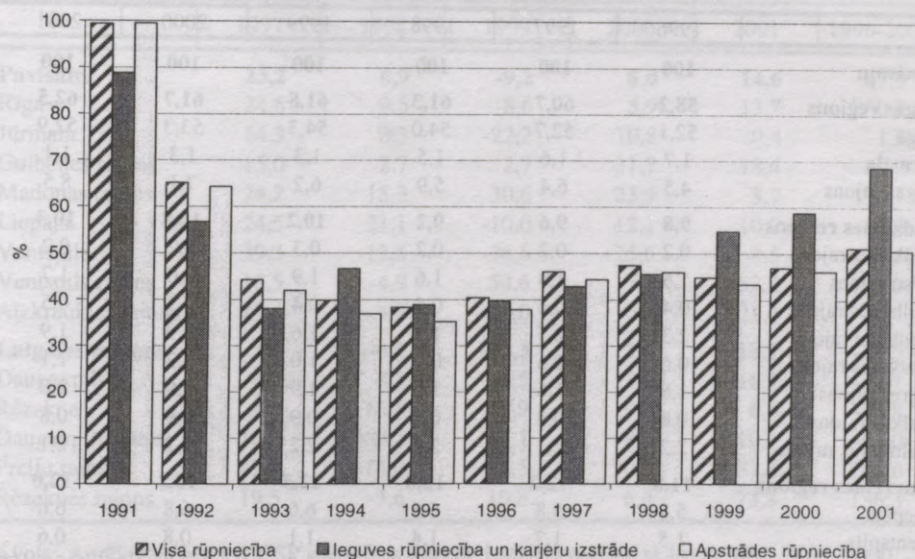
Kopumā Latgales reģionā vērojama ražojošo nozaru īpatsvara samazināšanās kopējā pievienotā vērtībā – apstrādes rūpniecības īpatsvars tajā četros gados (1996.-2000.) ir samazinājies par 47%.²²⁴ Samazinās arī lauksaimniecības, būvniecības, ieguves rūpniecības un karjeru izstrādes nozaru īpatsvars pievienotā vērtībā. 1996. gadā Latgales reģions veidoja 56% no iekārtu un mehānismu nozares kopējās pievienotās vērtības, bet 2000. gadā – 34%. Ķīmisko vielu, to izstrādājumu un šķiedru ražošanas nozares pievienotā vērtība Latgales reģionā ir bijusi negatīva 3 gadus pēc kārtas (1998.-2000.). Nevienā citā reģionā ķīmisko vielu nozarē nav bijusi tik ilga stagnācija ķīmiskajā rūpniecībā. Izņēmums ir Kurzemes reģions, kad 1996. gadā ķīmiskās rūpniecības starppatēriņš pārsniedza izlaidi. Nedaudz pieaug nemetālisko minerālu izstrādājumu ražošana, elektrisko un optisko iekārtu ražošana. Savukārt strauji pieaug izglītības, veselības

²²³ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem. – Latvijas reģioni skaitļos 2002. – Rīga : LR CSP, 2003. – 65.lpp.

²²⁴ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem. – Latvijas reģioni skaitļos 2001. – Rīga : LR CSP, 2002. – 67.lpp.

un sociālās aprūpes, valsts pārvaldes un aizsardzības un sociālās apdrošināšanas radītā pievienotā vērtība.

Rūpniecības izlaide Latvijā pārejas perioda sākuma posmā krasi samazinājās, jo tika zaudēts galvenais noieta tirgus. Lejupslīde turpinājās līdz 1995. gadam, pēc tam sākās nozares lēna augsme. Tā ilga līdz 1998. gadam, kad Krievijas krīzes rezultātā tika zaudēti apmēram 10% rūpniecības produkcijas noieta tirgus.²²⁵ (25. attēls)

25. attēls. Rūpniecības kopapjoma indeksi salīdzināmās cenās, 1990=100

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 1993, 1996, 2002. – Rīga : LR CSP

Lielākais rūpniecības izlaides samazinājums attiecas uz 1995. gadu. Visvairāk ekonomikas recesija skāra apstrādes rūpniecību – tās izlaide samazinājās vairāk par pusi un 1995. gadā bija 35,2% no 1990. gada līmeņa.

1995. gads bija pēdējais rūpniecības lejupslīdes gads, un vairāku nozaru izlaide sasniedza minimālo līmeni. Piemēram, 1995. gadā tekstilizstrādājumu ražošana bija 22,3%, nemetālisko minerālo produktu ražošana – 8,8%, elektrisko mašīnu un aparātu ražošana – 22% pret 1990. gada līmeni.²²⁶ Vienīgā nozare, kuras lejupslīde bija īslaicīga (divi gadi), bija koksnes un koka izstrādājumu nozare. Šajā nozarē arī pieauga nodarbināto skaits no 4,0% 1990. gadā līdz 9,1% 1995. gadā no rūpniecībā strādājošo kopskaita.²²⁷

Apkopojot rūpniecības rādītājus, iespējams izdarīt secinājumu, ka reģioni nav pievilcīgi kapitāla piesaistei galvenokārt vāji attīstītās infrastruktūras un kvalificēta darbaspēka trūkuma dēļ. Tā kā rūpniecības produkcijas ražošana ir

²²⁵ Nacionālās attīstības plāns. – Rīga: Īpašo uzdevumu ministrs sadarbībai ar starptautiskām finansu institūcijām.- 29.10.2001. – 89.lpp.

²²⁶ Latvijas statistikas gadagrāmata 1993, 1996, 2002. – Rīga : LR CSP

²²⁷ Aprēķināts pēc CSP statistikas datiem

darba un kapitālietilpīgs process, tad tās izlaides zemie pieauguma tempi reģionos ir izskaidrojami ar nepietiekamu kapitālieguldījumu apmēru. (18. tabula) Rūpniecības nozares izlaides lielākā daļa tiek uzrādīta Rīgā un Rīgas reģionā, bet citos reģionos rūpniecības izlaide pieaug lēni.

18. tabula

Rūpniecības izlaide reģionālā griezumā, faktiskās cenās, % no kopapjoma

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Pavisam	100	100	100	100	100	100
Rīgas reģions	58,2	60,7	61,3	61,8	61,7	62,5
Rīga	52,1	52,7	54,0	54,3	53,3	52,9
Jūrmala	1,7	1,6	1,5	1,3	1,3	1,1
Rīgas rajons	4,5	6,4	5,9	6,2	7,1	8,5
Vidzemes reģions	9,8	9,6	9,2	10,2	10,8	10,3
Alūksnes rajons	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2
Cēsu rajons	1,5	1,4	1,6	1,9	2,0	1,7
Gulbenes rajons	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
Limbažu rajons	2,3	2,5	1,8	1,6	1,9	1,9
Madonas rajons	0,6	0,6	0,7	1,0	1,2	1,1
Ogres rajons	1,8	1,6	1,6	1,9	1,9	2,0
Valkas rajons	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,8
Valmieras rajons	2,2	2,1	2,1	2,2	2,2	2,1
Kurzemes reģions	11,8	12,2	12,8	12,5	12,2	12,0
Liepāja	5,8	5,8	6,6	6,6	6,8	6,6
Ventspils	1,5	1,7	1,4	1,1	0,8	0,6
Kuldīgas rajons	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8	0,6
Liepājas rajons	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5
Saldus rajons	1,3	1,1	1,2	1,3	1,2	1,2
Talsu rajons	2,0	2,3	2,3	2,1	2,0	2,3
Ventspils rajons	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Zemgales reģions	8,9	8,1	8,4	9,2	9,4	9,1
Jelgava	2,6	2,1	2,2	2,5	2,6	2,5
Aizkraukles rajons	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6
Bauskas rajons	0,8	0,8	0,7	1,0	1,0	1,1
Dobeles rajons	1,4	1,1	1,2	1,4	1,5	1,3
Jelgavas rajons	0,4	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6
Jēkabpils rajons	0,8	0,9	1,0	0,8	0,7	0,7
Tukuma rajons	2,2	2,0	2,1	2,2	2,4	2,3
Latgales reģions	11,3	9,4	8,3	6,4	6,0	6,1
Daugavpils	6,5	5,1	4,9	3,5	3,0	3,0
Rēzekne	2,7	2,3	1,8	1,1	1,1	1,0
Balvu rajons	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Daugavpils rajons	0,6	0,6	0,2	0,2	0,2	0,2
Krāslavas rajons	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4
Ludzas rajons	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Preiļu rajons	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7
Rēzeknes rajons	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas reģioni skaitļos 2002. – Rīga: LR CSP, 2003. – 88.lpp.

Atsevišķos rajonos 5 gadu laikā (1996.-2001.) rūpniecības produkcijas apjoms visvairāk pieauga Liepājā, Preiļu, Madonas, Rēzeknes rajonos (19. tabula).

19. tabula

**Rūpniecības produkcijas kopapjoma pieaugums reģionos,
faktiskās cenās, %**

	1997	1998	1999	2000	2001	1996-2001
Pavisam	23,2	6,9	-9,2	8,0	14,6	47,9
Rīga	24,6	9,5	-8,6	5,9	13,7	50,2
Jūrmala	14,3	0,3	-22,2	10,8	-0,4	-1,5
Gulbenes rajons	15,0	2,7	2,7	31,7	18,4	89,0
Madonas rajons	24,2	15,3	30,6	25,9	8,7	156,1
Liepāja	24,5	21,1	-10,0	12,1	10,7	68,4
Ventspils	39,3	-12,6	-26,6	-25,6	-8,5	-39,1
Ventspils rajons	16,5	-4,9	54,6	-7,2	53,2	143,6
Aizkraukles rajons	13,4	4,7	-11,0	0,8	21,4	29,4
Latgales reģions	3,0	-6,1	-30,3	1,3	18,1	-19,3
Daugavpils	-4,2	3,1	-35,5	-8,7	16,7	-32,1
Rēzekne	4,6	-16,5	-44,9	9,5	6,6	-43,8
Daugavpils rajons	16,7	-68,2	-7,1	-8,0	10,1	-65,0
Preiļu rajons	42,8	13,0	4,5	30,8	37,6	203,6
Rēzeknes rajons	19,5	-3,6	10,8	6,4	73,8	136,3

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas reģioni skaitļos 2002, 2001, 2000. – Rīga : LR CSP

Rūpniecības nozari būtiski ietekmēja Krievijas krīze, un 1999. gadā tika reģistrēts vairāku nozaru izlaidis samazinājums. Sevišķs rūpniecības izlaidis samazinājums ir bijis Latgales reģionā, to ietekmēja Daugavpils reģiona un Rēzeknes pilsētas rūpniecības izlaidis samazināšanās. Tā, Latgales reģiona apstrādes rūpniecības izlaide 1999. gadā samazinājās par 33,7%. Daugavpils pilsētā apstrādes rūpniecības kopapjoms samazinājās par 39,5%, Rēzeknes pilsētā – par 47,4%.²²⁸ Savukārt Balvu, Krāslavas un Preiļu rajonos apstrādes rūpniecības izlaide nedaudz pieauga. Pēdējos gados Latgalē paaugstinās rūpniecības aktivitāte Preiļu, Krāslavas un Balvu rajonā. Savukārt Rēzeknē rūpniecības izlaidis īpatsvars kopējā Latgales izlaidē samazinās. Minētais pierāda faktu, ka Rēzeknes SEZ statuss sevišķi neietekmē ekonomisko aktivitāti reģionā. Svarīgākie speciālo brīvzonu izveidošanas argumenti Latvijā bija infrastruktūras uzlabošana un investīciju piesaiste, lai paaugstinātu ekonomisko aktivitāti atsevišķos reģionos – Liepājā un Rēzeknē. Rēzeknes ekonomiskā zona tika veidota ar mērķi aktivizēt

²²⁸ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem. - Latvijas reģioni skaitļos 2001.- Rīga : LR CSP, 2002. – 82-83.lpp

tirdzniecību, rūpniecību un satiksmi. Būtībā Rēzeknes SEZ uzdevums bija veicināt Latgales reģiona attīstību.²²⁹

Rīgas reģionā pieaug Rīgas rajona rūpniecības aktivitāte, līdz ar to iespējot Rīgas kopējo īpatsvaru reģionā (20. tabula). Rīgas reģionā lielākā rūpniecības lejupslīde izskaidrojama ar ieguves un apstrādes rūpniecības izlaides samazināšanos. Vidzemes reģionā pieaug rūpnieciskā ražošana Cēsu un Madonas rajonā. Kurzemes reģionā palielinās Liepājas rūpnieciskā aktivitāte, savukārt Ventpils rūpniecības produkcijas īpatsvars reģionā ir samazinājies.

Rezumējot, Latvijas ekonomikas augsme tiek panākta ar augstu kapitāla un darba ietilpīgu ražošanu. Ekonomikas struktūras līdzība ar attīstītām valstīm ir vērtējama drīzāk kā ekonomikas recesijas, nevis straujas augsmes sekas, jo aktīvi attīstījās tās nozares, kur nav nepieciešami būtiski kapitālieguldījumi. Neskatoties uz vispārējo optimismu attiecībā uz straujiem augsmes tempiem pēdējo gadu laikā, jāatzīmē, ka tas ir Rīgas un Rīgas reģiona ekonomiskās aktivitātes rezultāts.

Ekonomikas augsmes rezultātā iedzīvotāju labklājībai jāpieaug. Pārejas sākumā Latvijā tāpat kā pārējās postsociālisma valstīs bija viens no zemākajiem nevienlīdzības rādītājiem pasaulē. Uzsākot pāreju, nevienlīdzība visās pārejas valstīs pieauga, un dažādās valstīs nabadzība izvērsās atšķirīgi – Baltijas valstīs no 1987. līdz 1990. gadam Džini koeficients bija 0,24, bet 2001. gadā Latvijā tas bija jau 0,34.²³⁰ Vismazāk Džini koeficients desmit gados (1987. – 1998.) ir pieaudzis Baltkrievijā: no 0,23 līdz 0,26, Čehijā – no 0,19 pieauga līdz 0,25. Īpatnēji ir Horvātijas statistikas dati, kuri rāda, ka no 1987. līdz 1998. gadam nevienlīdzība Horvātijā samazinājās no 0,36 līdz 0,25.²³¹ Salīdzinājumā Dānijā 1997. gadā Džini koeficients bija 0,21 (vizzemākais starp ES valstīm), Portugālē – 0,38 (augstākais ES).²³² Pieaugošo nevienlīdzību pārejas valstīs izskaidro atalgojuma diferencēšana un nodarbinātības izmaiņas. Pirms pārejas strādājošie bija nodarbināti valsts sektorā. Sākoties pārejai, daļa strādājošo migrēja uz privāto sektoru, daļa nodarbināto ieguva bezdarbnieka statusu. Ir konstatēts, ka atalgojuma īpatsvars iedzīvotāju ienākumos sevišķi pazeminājās Krievijā (par 25%) un Latvijā (vairāk kā par 30%).²³³ Nevienlīdzības izvēršanos apstiprina arī tas, ka pēc pārejas (līdz 1996. gadam) iedzīvotāju ienākumos pieauga pensiju, ārpusatalgojuma un sociālo pabalstu īpatsvars.²³⁴ Bez tam mainījās ienākumu nevienlīdzība starp grupām –

²²⁹ Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likums. LR likums, pieņemts Saeimā, 1997. gada 21. oktobrī

²³⁰ Transition. The first ten years. Analysis and lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union. – WB 2002.- pp.9., Latvijas Statistikas gadagrāmata 2002. – LR CSP., Rīga 2002. – 67.lpp.

²³¹ Transition. The first ten years. Analysis and lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union. – WB 2002.- pp.9., Inequality in income or consumption. - Human Development report. Statistical appendices. Table 13. / Internets.- www.undp.org., - 2003. gada 13. februāris

²³² Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga : LRCSP, 2003. – 147.lpp.

²³³ Milanovic B. Explaining the increase in inequality during the transition. / IMF conference paper, February 1-3, 1999. – pp.19

²³⁴ Turpat, – 20.lpp.

vidējās ienākumu grupas īpatsvars pēc pārejas samazinājās, galvenokārt paplašinot zemās ienākumu grupas īpatsvaru.

20. tabula

Rūpniecības produkcijas apjoms faktiskās cenās, % no reģionu kopapjoma

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Rīgas reģions	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Rīga	89,4	86,8	88,0	88,0	86,4	84,6
Jūrmala	2,9	2,6	2,4	2,1	2,1	1,8
Rīgas rajons	7,6	10,6	9,6	10,0	11,5	13,5
Vidzemes reģions	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Alūksnes rajons	2,4	2,6	2,5	2,9	2,3	1,9
Cēsu rajons	15,2	14,7	17,6	18,7	18,6	16,6
Gulbenes rajons	4,2	4,0	4,0	4,1	4,7	5,1
Limbažu rajons	23,4	26,1	20,0	16,1	17,3	18,2
Madonas rajons	6,4	6,6	7,5	9,7	10,7	10,6
Ogres rajons	18,6	16,3	16,9	18,6	17,8	19,3
Valkas rajons	7,8	8,3	8,5	8,7	8,0	7,8
Valmieras rajons	22,0	21,5	23,0	21,2	20,7	20,6
Kurzemes reģions	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Liepāja	48,9	48,0	51,6	52,5	55,8	55,0
Ventspils	13,0	14,3	11,1	9,2	6,5	5,3
Kuldīgas rajons	4,8	4,6	5,3	6,7	6,5	4,9
Liepājas rajons	4,1	4,4	4,2	3,5	4,1	4,5
Saldus rajons	11,3	9,0	9,4	10,3	9,7	9,7
Talsu rajons	17,2	19,0	17,8	16,8	16,6	19,4
Ventspils rajons	0,7	0,7	0,6	1,0	0,9	1,2
Zemgales reģions	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Jelgava	29,2	26,4	26,4	27,2	27,4	27,7
Aizkraukles rajons	8,0	8,1	7,7	6,9	6,3	6,9
Bauskas rajons	9,3	9,6	8,7	11,2	10,9	11,6
Dobeles rajons	15,5	13,7	14,4	15,6	15,8	14,8
Jelgavas rajons	4,2	5,9	6,1	5,9	6,5	6,4
Jēkabpils rajons	8,7	11,6	11,6	9,1	7,4	7,6
Tukuma rajons	25,1	24,8	25,1	24,2	25,8	25,0
Latgales reģions	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Daugavpils	58,1	54,1	59,4	54,9	49,5	48,9
Rēzekne	24,2	24,6	21,8	17,3	18,7	16,8
Balvu rajons	2,4	3,1	3,4	5,1	5,4	4,6
Daugavpils rajons	5,7	6,4	2,2	2,9	2,6	2,5
Krāslavas rajons	2,5	3,0	3,2	5,0	6,4	5,9
Ludzas rajons	1,8	2,1	2,2	2,9	2,9	3,3
Preiļu rajons	3,2	4,5	5,4	8,1	10,4	12,1
Rēzeknes rajons	2,0	2,4	2,4	3,8	4,0	5,9

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas reģioni skaitļos 2002, 2001, 2000.–
Rīga : LR CSP

Latvijā ir liels zema ienākuma mājsaimniecību īpatsvars kopējā mājsaimniecību skaitā. Latvijā pēdējo gadu tendences rāda, ka ienākumu pieaugums 2000. gadā ir bijis tikai turīgākajās mājsaimniecībās, bet trūcīgākajā mājsaimniecību grupā samazinājās. Nabadzīgāko mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums vidēji uz vienu patērētāju bija apmēram 32 lati mēnesī, kas bija sešas reizes zemāks nekā turīgāko mājsaimniecību ienākums uz vienu patērētāju.²³⁵ Laukos iedzīvotāju noslāņošanās notiek straujāk nekā pilsētās, lielākais patēriņa un ienākumu īpatsvars koncentrējas mājsaimniecībās ar augstāku labklājības līmeni par vidējo. Nabadzības risks pēdējā laikā ir strauji pieaudzis Latgalē un nepilnajās ģimenēs.

Mājsaimniecībās ar viszemākajiem ienākumiem, 80% no to ienākumiem tiek patērēti dzīvokļa uzturēšanai, uzturam un apģērbam.²³⁶ 1990. gadā mājsaimniecību izdevumu īpatsvars dzīvokļu uzturēšanai bija apmēram 3%, bet 2000. – 17% no kopējiem izdevumiem. Visās mājsaimniecībās Latvijā uzturam un dzīvokļa uzturēšanai tiek izlietots vairāk nekā 55% no ģimenes budžeta, salīdzinoši ES valstīs – ap 38%.²³⁷

Augsts mājsaimniecību izdevumu īpatsvars pārtikai nozīmē zemu dzīves standartu. Attīstītajās valstīs pārtikas izdevumi veido vidēji 20 – 30% no patēriņa, salīdzinoši Latvijā – ap 38% 2000. gadā. Tādējādi, lai arī pēc ienākuma līmeņa Latvija ir pieskaitīta pie vidējā attīstības līmeņa valstīm, tās labklājības līmenis ir vērtējams kā zems. Nevienlīdzības rādītājs Džini koeficients kopš pārejas sākuma turpina pieaugt un liecina par nabadzības izvēršanos.

5.2. Darbaspēka attīstības tendences

Latvijā kopējais iedzīvotāju skaits samazinās. Saskaņā ar Apvienoto Nāciju attīstības programmas statistikas datiem, Latvijā no 2000. līdz 2015. gadam iedzīvotāju īpatsvars vecumstrukturā 65 gadi un vecāki, ievērojami pieaugs un no 14,8% sasnies 17,8% no kopējiem iedzīvotājiem. Arī vecumgrupā „15 gadi un jaunāki” ir prognozēts cilvēku īpatsvara samazinājums no 17,4% līdz 12,6% 2000.-2015. gados.

Līdzīga iedzīvotāju novecošanās tendence ir vērojama ne tikai Latvijā, bet arī Lietuvā un Igaunijā, un daudzās attīstītās valstīs. Zīmīgi, ka zemu ienākumu valstīs iedzīvotāju novecošanās nav tik strauja. No Baltijas valstīm Latvijā vecu cilvēku īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā ir vislielākais.²³⁸ No minētā iespējams izdarīt secinājumu, ka, pieaugot vecu cilvēku īpatsvaram un vienlaicīgi samazinoties jaunu cilvēku vecuma grupai, nākotnē jauniešu darbaspēka piedāvājums būs ierobežots.

²³⁵ Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga : LRCSP, 2003. – 147.lpp.

²³⁶ Turpat, – 151.lpp.

²³⁷ Turpat, – 115.lpp.

²³⁸ Human development indicators: Demographic trends / Internets. - <http://hdr.undp.org/reports/global/2002>

2003. gada sākumā Latvijā dzīvoja 2,3 miljoni iedzīvotāju jeb par 0,6 % mazāk nekā pirms gada. Iedzīvotāju skaits dabiskās kustības dēļ (mirušo skaitam pārsniedzot jaundzimušo skaitu) samazinājās par 12,5 tūkstošiem. Negatīvu iespaidu uz iedzīvotāju skaitu atstāja arī emigrācijas pārsvars pār imigrāciju.²³⁹ Katru gadu pieaug vecāku par darbaspējas vecumu cilvēku (virs 60 gadiem) skaits: 1995. gadā bija reģistrēti 19,0%, bet 2002. gadā – 21,9% no iedzīvotāju kopskaita.²⁴⁰

Nodarbinātības statistika rāda, ka Latvijā 2002. gada beigās un 2003. gada sākumā vairāk nekā puse (52%) bezdarbnieku bija vecumā no 30 līdz 49 gadiem. Lielākā daļa no visiem bezdarbniekiem ir vienkāršo profesiju pārstāvji, kuri veic nekvalificētus darbus karjeros, lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, rūpniecībā. Nodarbinātības līmenis Latvijā attēlots 21. tabulā.

21. tabula

Nodarbinātības un bezdarba līmenis Latvijā

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nodarbinātības līmenis (%)*	57,0	59,6	59,8	58,7	57,3	58,8	60,5
Bezdarba līmenis, no ekon. aktīviem iedzīvotājiem (%)	20,5	15,1	14,1	14,3	14,6	13,3	12,1
Reģistrētie bezdarbnieki (gada beigās, tūkst.)	90,8	84,9	111,4	109,5	93,3	91,6	89,7

* nodarbināto īpatsvars darbaspējas vecuma iedzīvotāju grupā (15-64 gadi)

Avots: Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. 2002. gada decembris, 2003. gada jūnijs.

1990. gadā bezdarbnieku īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā bija 0,5% un 21. tabulā redzamais nestrādājošo īpatsvars 1996. gadā ir bijis vislielākais pārejas periodā. Salīdzinājumā ar citām pārejas valstīm, Latvijā un citās Baltijas valstīs bezdarbs ir viens no augstākajiem postsociālisma valstu starpā. Visaugstākais bezdarba līmenis 2002. gadā ir reģistrēts Polijā, Slovākijā un Bulgārijā 18-19%, Baltijas valstīs 12,1-12,5%, zemākais bezdarba līmenis ir Ungārijā 5,8% un Rumānijā 8,8%.²⁴¹

Reģionālā griezumā Latvijas nodarbinātības tendences ir visai atšķirīgas – to pieaugums mijas ar samazinājumu. Pieejamie dati rāda, ka lielākais nodarbinātības samazinājums 2001. gadā pret 1996. gadu ir bijis Latgalē – mīnus 8,0% un Zemgalē – mīnus 7,2%. Savukārt Rīgas reģionā nodarbināto skaits piecu gadu laikā pieauga par 11,2% (22. tabula).

²³⁹ Demogrāfiskās situācijas izmaiņas Latvijā 2002. gadā.// LR CSP Preses izlaidums.- Rīga : LR CSP, 2003.

²⁴⁰ Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga : LR CSP, 2003. – 11.lpp.

²⁴¹ Eastern European analysis and outlook 2002. ICEG, 2002. – 12.p.

22. tabula

**Strādājošo iedzīvotāju skaits pamatdarbā Latvijas reģionos, gada beigās,
% no kopskaita**

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Pavisam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
tai skaitā reģionos:						
Rīgas	48,7	49,6	50,7	52,2	51,7	52,4
Vidzemes	12,5	12,3	12,1	12,0	12,1	12,0
Kurzemes	12,4	12,4	12,0	11,9	12,2	12,0
Zemgales	12,3	11,7	11,5	11,1	11,1	11,1
Latgales	14,1	13,9	13,6	12,8	12,9	12,6

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas reģioni skaitļos 2002, 2001, 2000.–
Rīga : LR CSP

Visaugstākais bezdarba līmenis 2003. gada sākumā bija šādos valsts rajonos: Rēzeknes rajonā – 26,2%, Balvu – 20,8%, Ludzas – 20,2%, Krāslavas – 19,2%, Preiļu – 18,6%, Daugavpils – 17,7%. Pieaudzis arī bezdarbnieku īpatsvars ar augstāko izglītību: 2003. gada 1. janvārī to skaits bija 6,5 tūkst. jeb 7,2% no visiem bezdarbniekiem.²⁴² Viszemākais bezdarba līmenis ir reģistrēts Rīgas reģionā, pateicoties augstajai uzņēmējdarbības aktivitātei. Savukārt joprojām visvairāk bezdarbnieku ir Latgalē (23. tabula).

23. tabula

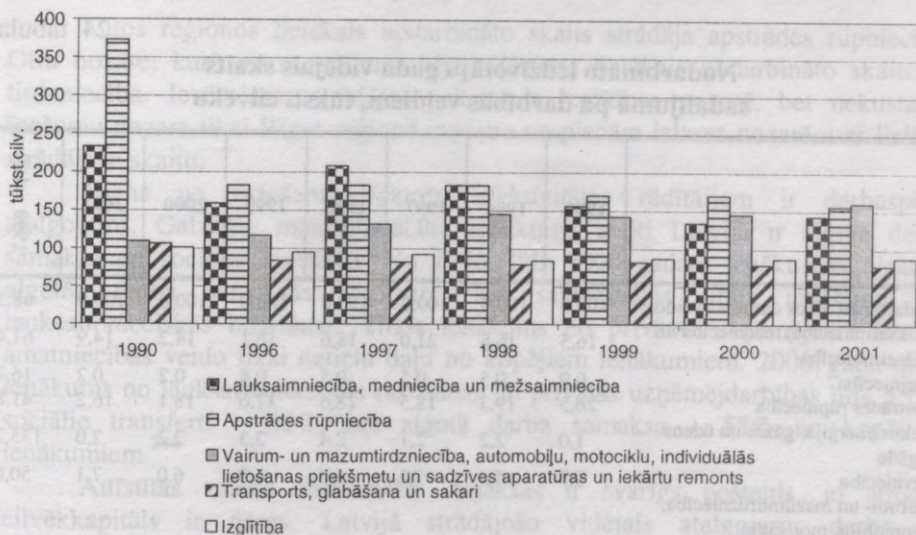
**Reģistrētā bezdarba līmenis Latvijas reģionos,
% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem**

	1996.	1997	1998	1999	2000	2001
Pavisam	7,0	7,5	7,6	9,7	8,5	7,8
tai skaitā reģionos:						
Rīgas	3,5	3,7	3,9	5,8	4,7	4,2
Vidzemes	7,4	8,6	8,5	10,0	8,3	8,1
Kurzemes	6,2	6,6	7,8	11,7	10,2	9,3
Zemgales	9,1	9,8	9,5	11,0	10,1	9,5
Latgales	15,5	16,2	15,7	17,8	16,8	15,5

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Latvijas reģioni skaitļos 2000, 2001. – Rīga : LR CSP

Nozaru griezumā pārejas periodā līdz ar ekonomikas recesiju Latvijā sevišķi samazinājies nodarbināto īpatsvars kapitālietilpīgās nozarēs – apstrādes rūpniecībā, būvniecībā, savukārt tirdzniecības un pakalpojumu uzņēmumos un valsts pārvaldes nozarē strādājošo skaits ir ievērojami pieaudzis (26. attēls).

²⁴² Bezdarba līmenis decembrī – 7,6%.// LR CSP Preses izlaidums. – Rīga, 2003

26. attēls. Nodarbināto iedzīvotāju skaits, sadalījumā pa darbības veidiem, tūkst. cilvēku

Avots: Statistikas gadagrāmata 2002, 2000, Latvijas makroekonomika skaitļos 2002, 2001. – Rīga : LRCSP

Nodarbināto skaits tādās nozarēs kā apstrādes rūpniecība, ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde, zvejniecība, lauksaimniecība, būvniecība, viesnīcu un restorānu nozare nav sasniedzis bāzes gada līmeni. Ja 1990. gadā apstrādes rūpniecībā strādāja 373 tūkst. strādājošo, tad 2001. gadā 156 tūkst. strādājošo jeb 41,8% no bāzes gada (24. tabula). Jāpiebilst, ka iedzīvotāju skaits no 1990. līdz 2001. gadam samazinājās par 11%, bet nodarbināto skaits – par 32%.²⁴³

Kā tika minēts iepriekš, ievērojams skaits bezdarbnieku ir vecumā no 30-49 gadiem, kā arī strādājošie, kas veic nekvalificētus darbus. Ar Nodarbinātības valsts dienesta norīkojumu uz profesionālo apmācību vai pārkvalificēšanos 2002. gadā bija nosūtīti divas reizes mazāk darbinieku nekā 2001. gadā. Ņemot vērā faktu, ka produktivitātes paaugstināšanās neparedz būtisku nodarbināto skaita pieaugumu, hipotētiski var paredzēt, ka pārorientējoties uz zinātņietilpīgu ražošanu, bezdarba līmenis paaugstināsies un nodarbinātības struktūra mainīsies.

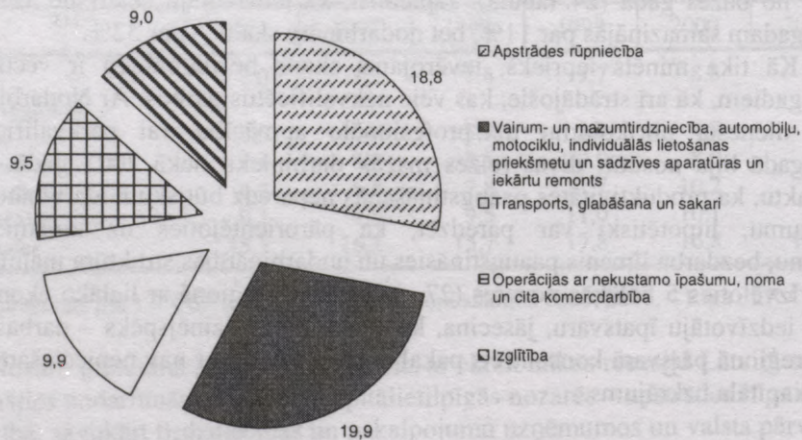
Izvēloties 5 lielākās nozares (27. attēls) katrā reģionā ar lielāko ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvaru, jāsecina, ka ekonomikas dzinējspēks – darbaspēks – Rīgas reģionā pārsvarā koncentrēts pakalpojumu sfērā, kur nav nepieciešams īpašs cilvēkkapitāla uzkrājums.

²⁴³ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Latvijas statistikas gadagrāmata 2002, 1999. – Rīga : LR CSP.

**Nodarbināto iedzīvotāju gada vidējais skaits
sadalījumā pa darbības veidiem, tūkst. cilvēku**

	1990	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1990 = 100
Nodarbināti visos darbības veidos	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	68,3
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	16,5	16,8	21,0	18,6	16,1	14,2	14,9	61,4
Zvejniecība	0,9	0,5	0,5	0,5	0,4	0,2	0,2	16,7
Apstrādes rūpniecība	26,5	19,3	18,5	18,6	17,6	18,1	16,2	41,8
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	1,0	2,2	2,1	2,4	2,3	2,2	2,0	135,7
Būvniecība	9,7	5,4	5,2	5,5	6,0	6,0	7,1	50,0
Vairum- un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu un sadzīves aparātūras un iekārtu remonts	7,7	12,3	13,3	14,7	14,7	15,4	16,6	146,8
Viesnīcas un restorāni	4,3	1,7	1,6	1,8	2,2	2,3	2,3	36,1
Transports, glabāšana un sakari	7,5	8,9	8,3	8,0	8,5	8,4	8,1	73,6
Finanšu starpniecība	0,5	1,5	1,1	1,2	1,2	1,3	1,5	200,0
Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana	1,5	6,3	5,9	6,8	7,6	7,5	7,1	323,8
Veselība un sociālā aprūpe	4,8	6,1	5,4	5,3	5,4	5,1	5,2	73,5

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Latvijas statistikas gadagrāmata 2002, 1999. – Rīga : LR CSP

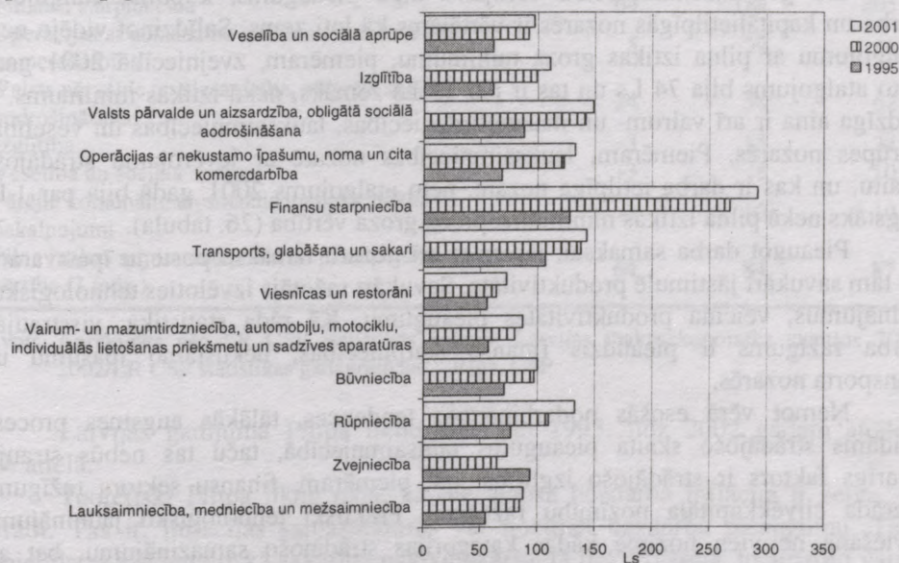
27. attēls. 5 nozares ar lielāko strādājošo skaitu Rīgas reģionā, % no reģionā strādājošo kopskaita

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Citos reģionos lielākais nodarbināto skaits strādāja apstrādes rūpniecībā. Otrā nozarē, kurā visos reģionos bija reģistrēts lielākais nodarbināto skaits, ir tirdzniecība. Ievērojams strādājošo skaits ir izglītības nozarē, bet nekustamo īpašumu nozarē tikai Rīgas reģionā ir viena no piecām izlases nozarēm ar lielāko strādājošo skaitu.

Viens no ražošanas faktoru efektivitātes rādītājiem ir darbaspēka atalgojums. Galvenie māsaimniecību ienākumu avoti Latvijā ir algotā darba samaksa un sociālie transferti. No 1996. līdz 2000. gadam ienākumos pieauga algotās darba samaksas īpatsvars, bet samazinājās tīrais ienākums no lauksaimnieciskās ražošanas. Tīrais ienākums no privātās uzņēmējdarbības un amatniecības veido tikai nelielu daļu no kopējiem ienākumiem. 2000. gadā tīrais ienākums no lauksaimnieciskās ražošanas un privātās uzņēmējdarbības bija 5,1%, sociālie transferti – 28%, bet algotā darba samaksa – 58% no kopējiem ienākumiem.²⁴⁴

Attīstītās valstīs darbaspēka izmaksas ir svarīgs postenis, jo attīstīts cilvēkkapitāls ir dārgs. Latvijā strādājošo vidējais atalgojums darba un kapitālietilpīgās nozarēs ir salīdzinoši zems (28. attēls).

28. attēls. Nodarbināto vidējā neto darba samaksa pa darbības veidiem, vidēji mēnesī, latos

Avots: Latvijas makroekonomika skaitļos 2001, 2002. Rīga : LR CSP

Statistika rāda, ka visaugstākais atalgojums ir reģistrēts finansu starpniecības nozarē, un tā ir vienīgā nozarē, kurā neto darba samaksa 2001. gadā bija 292 Ls.

²⁴⁴ Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga : LRCSP, 2003. – 58.lpp.

Reģionālā griezumā, visaugstākais darba bruto atalgojums ir Rīgas un Kurzemes reģionā. (25. tabula)

25. tabula

Strādājošo bruto darba samaksa pamatdarbā, vidēji mēnesī, Ls

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Pavisam	99	120	133	141	150	160	173
tai skaitā reģionos:							
Rīgas	111	136	151	160	170	181	197
Vidzemes	81	98	106	113	118	125	135
Kurzemes	102	123	132	135	139	148	155
Zemgales	78	93	105	112	119	125	138
Latgales	78	91	99	102	107	114	123

Avots: Latvijas reģioni skaitļos 2002, 2001. – Rīga : LR CSP

Lai gan tautsaimniecībā vērojams algu pieaugums, kopumā atalgojums darba un kapitālietilpīgās nozarēs ir vērtējams kā ļoti zems. Salīdzinot vidējo neto atalgojumu ar pilna iztikas groza minimumu, piemēram, zvejniecībā 2001. gadā neto atalgojums bija 74 Ls un tas ir par 13 Ls zemāks, nekā iztikas minimums.²⁴⁵ Līdzīga aina ir arī vairum- un mazumtirdzniecības, lauksaimniecības un veselības aprūpes nozarēs. Piemēram, lauksaimniecības nozarē ar ievērojamu strādājošo skaitu, un kas ir darba ietilpīga nozare, neto atalgojums 2001. gadā bija par 1 Ls augstāks nekā pilna iztikas minimuma preču groza vērtība (26. tabula).

Pieaugot darba samaksai, jāpieaug arī nozaru izmaksu posteņu īpatsvaram, un tam savukārt jāstimulē produktivitāte. Savukārt ražotājs izvēloties tehnoloģiskus risinājumus, veicina produktivitātes pieaugumu. Kā rāda statistika, visstraujāk darba ražīgums ir pieaudzis finansu starpniecības, nekustamo īpašumu un transporta nozarēs.

Nemot vērā esošās nodarbinātības tendences, tālākās augsmes procesā gaidāms strādājošo skaita pieaugums tautsaimniecībā, taču tas nebūs straujš. Svarīgs faktors ir strādājošo izglītība, un, piemēram, finansu sektora ražīgums pierāda cilvēkkapitāla nozīmību ražošanā. Praktiski tehnoloģisko jauninājumu ieviešana ne vien nozīmē kādas kategorijas strādājošo samazinājumu, bet arī izglītotu cilvēku piesaistīšanu. Savukārt finansu starpniecība pēdējos gados dod ap 5% no IKP un 2001. gadā nozarē strādāja ap 1,5% no strādājošo kopskaita. Kapitālietilpīgās nozarēs – rūpniecībā, strādāja 18,3% un rūpniecības īpatsvars IKP bija apmēram 16%. Tirdzniecības nozares īpatsvars IKP bija apmēram 16-17%, un nodarbināto īpatsvars 16,6%.²⁴⁶

Teorētiski pastāv sakarība starp bezdarbu un inflāciju valstī – O. Filips, pētot inflāciju, bezdarbu un darba algu Lielbritānijā, atklāja, ka, samazinoties

²⁴⁵ Latvijas makroekonomika skaitļos 2002/LR CSP statistikas gadagrāmata. – Rīga, 2002

²⁴⁶ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas pēdējo gadu, 2001-2002. gada datiem. IKP dots 2000. gada salīdzināmās cenās.

bezdarbam, algas un cenas pieaug. Taču izteikta sakarība starp inflāciju un bezdarbu nav konstatēta, jo to ietekmē gan pieprasījuma izmaiņas, gan piedāvājuma šoki, pie tam inflācijai jābūt mērenai un prognozējamai.²⁴⁷

26. tabula

Starpība starp strādājošo vidējo neto atalgojumu un pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtību, latos

	1995	2000	2001
Pavisam	9	25	28
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	-9	1	1
Zvejniecība	30	-19	-13
Rūpniecība	13	26	46
Būvniecība	7	13	13
Vairum- un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu un sadzīves aparatūras un iekārtu remonts	-7	-4	0
Viesnīcas un restorāni	-8	-20	-14
Transports, glabāšana un sakari	43	54	56
Finansu starpniecība	64	184	205
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība	5	39	46
Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana	24	58	62
Izglītība	-3	15	24
Veselība un sociālā aprūpe	-3	8	10
Pārējie komunālie un sociālie un individuālie pakalpojumi	-3	10	10
Pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība (1 iedz.)	64	84	87

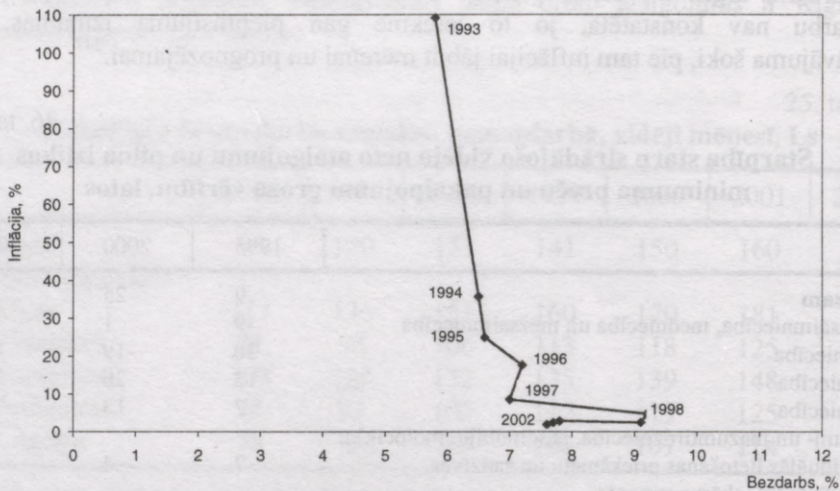
Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas makroekonomika skaitļos 2001. 2002/LR CSP statistikas gadagrāmata. – Rīga, CSP

Latvijas gadījumā Filipa līkne laikā no 1993. līdz 2002. gadam attēlota 29. attēlā.

Teorētiski Filipa līkne rāda, ka pie augsta bezdarba inflācija ir zema, un otrādi. Tas ir, inflācijas samazinājums var nozīmēt bezdarba pieaugumu. Taču jāpiebilst, ka šī teorētiskā sakarība nav vienkārša, tā tiek kritizēta, jo attīstīto valstu pieredze rāda, ka vienkārša, tieša un izteikta saikne starp bezdarbu un inflāciju nepastāv. Šī saikne ir sarežģīta, pie kam pastāv atšķirības starp īsu un ilgu laika periodu, un uzskata, ka ilgtermiņa bezdarbs nav atkarīgs no inflācijas izmaiņām. Bez tam katras valdības pielietotie makroekonomiskie instrumenti atšķirīgi ietekmē valstu ekonomisko attīstību.²⁴⁸

²⁴⁷ Самуэльсон П., Нордхаус Д. Экономика. Шестнадцатое издание. - Москва 2000. – стр.527-529.

²⁴⁸ Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. - Москва 1997. – стр.31

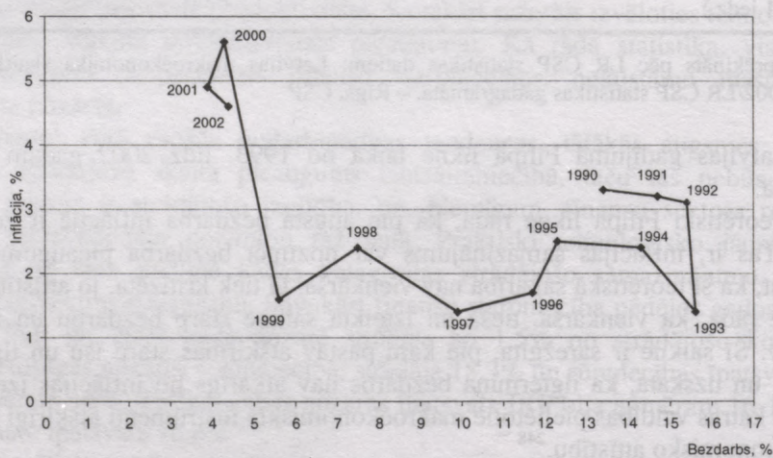

29. attēls. Sakarība starp inflāciju un bezdarbu (1993-2002): Filipa līknes veids Latvijā

Avots: Economic Survey of Europe 2003. No.1. United Nations, NY, Geneva, 2003. – 229-230.p.

Latvijas gadījumā pirmie pieci gadi (1992-1996) atbilst Filipa līknes definīcijai, bet ir pārāgri vilkt paralēles starp bezdarbu un inflāciju augstākminēto iemeslu dēļ.

Straujš augsmes piemērs ir Īrijas tautsaimniecība, un Filipa līkne Īrijā ir attēlota 30. attēlā.

30. attēls. Sakarība starp inflāciju un bezdarbu (1990-2002): Filipa līknes veids Īrijā

Avots: Economic Survey of Europe 2003. No.1. United Nations, NY, Geneva, 2003. – pp.222-223

Īrijas gadījumā Filipa līkne ir izteiktāka, bet vispārējā tendence rāda, ka acīmredzamas sakarības starp inflāciju un bezdarbu tomēr nav. Tā piemēram, četros gados (1990-1993), makroekonomisko politiku rezultātā notika inflācijas samazināšanās un pieauga bezdarbs, taču pamatā korelācija nav spilgti izteikta.

Arī darbaspēka tendences rāda, ka Latvijas tautsaimniecība darbojas pēc vecā augsmes modeļa principa, kur kapitālieguldījumi ir svarīgākais augsmes dzinējs un lielākā daļa ekonomiski aktīvo iedzīvotāju ir nodarbināti darba un kapitālietilpīgās nozarēs. Nodarbinātības dati liecina par tās reģionālo nesabalansētību. Oficiālais bezdarba līmenis reģionos ir ļoti augsts, it sevišķi Latgales reģionā, un lai to ietekmētu, nepieciešami būtiski kapitālieguldījumi reģiona attīstībā.

5.3. Dabas resursi

Dažādās valstīs šī ražošanas faktora nozīme ir atšķirīga. Nabadzīgās valstīs, kurās dominē lauksaimnieciskā ražošana, dabas resursu faktors ir ļoti būtisks. Taču ekonomiskās attīstības vēsture liecina, ka dažas nabadzīgas valstis arī ar ierobežotu dabas resursu pieejamību spēj sasniegt ievērojamu ekonomikas augsmi. Piemēram, arābu valstis principiāli orientējas uz naftas eksportu. „Āzijas tīģeri” nav bagāti ar dabas resursiem, taču šīs valstis veiksmīgi attīstījās uz cilvēkkapitāla bāzes.

Ekonomisti ir izpētījuši, kā ģeogrāfiskā atrašanās vieta ietekmē valsts ekonomikas augsmi.²⁴⁹ Tropisko reģionu valstis attiecībā pret mērena klimata valstīm ir lēnākas savā attīstībā, pateicoties slimību nastai un ierobežotām lauksaimnieciskās ražošanas iespējām. Piemērotas ātrai augsmei ir valstis, kas atrodas okeānu un jūru piekrastēs, jo tās ir izdevīgas navigācijai un pārvadājumiem.

Pētījumā „*Geography and economic development*”, ir konstatēts, ka dažas piekrastes zonas valstis – Rietumeiropas, Ziemeļaustrumu Āzijas (Ķīnas piekraste, Japāna, Koreja), kā arī ASV un Kanādas piekrastes zonas ir bagātākās ekonomiskās zonas pasaulē. Minētās ekonomiskās zonas var raksturot kā kapitālpreču produkcijas līderus globālajā tirdzniecībā un pasaules finanšu centrus. Šīs ekonomiskās zonas dod ievērojamu ienākuma daļu pasaules tirgū. Pētījuma autori nosacīti pieņēma, ka reģionu platība, kas atrodas 100 km attālumā no piekrastes, ir apmēram 3% no pasaules apdzīvojamo vietu platības un iedzīvotāju skaits tajos ir apmēram 15% no pasaules iedzīvotāju kopskaita. Aplūkoto teritoriju saražotais IKP pēc PPP ir 32% no pasaules mēroga.²⁵⁰ Šādi rezultāti tika iegūti, pamatojoties uz statistikas datiem laika periodā no 1960. līdz 1995. gadam.

Bez tam pētījumā konstatēts, ka no 150 novērotajām valstīm, kontinenta valstis pārsvarā ir zema ienākuma valstis, izņemot Rietum- un Centrāleiropas valstis (Austrija, Čehija, Ungārija, Slovākija, Šveice), kuras saistītas ar Eiropas tirgu.²⁵¹ No pētījumā apsektajām 35 kontinenta valstīm sešas pieder Rietum- un

²⁴⁹ Gallup J. L., Sachs J. D. *Geography and economic development*. – Working Paper No. 1, Center for International Development at Harvard University. – March 1999

²⁵⁰ Turpat, – 2.lpp.

²⁵¹ Turpat, – 3.lpp.

Centrāleiropas reģionam. Pārējo 29 valstu starpā visbagātākā izrādījās Botsvāna (pateicoties dimanta atradnēm), savukārt otrā bagātākā izrādījās Baltkrievija.²⁵²

Neskatoties uz šāda pētījuma rezultātiem, ģeogrāfiskā atrašanās vieta nebūv nav noteicošais augsmes faktors, jo, piemēram, dažas valstis ir veiksmīgi funkcionējušas slēgtā komandekonomikas režīmā. Atrašanās vieta spēj veicināt augsmi netieši – transporta izmaksas, vērtīgu dabas resursu atradnes un arī tirdzniecības politika var būt ļoti svarīgs augsmes faktors.

Pasaules Bankas publikācijā “*From resource to knowledge economy*” ir minēts fakts, ka svarīgākā Latīņamerikas valstu kļūda savā augsmes vēsturē ir nepietiekama savu dabisko priekšrocību – atrašanās vietas, dabas resursu, nacionālās kultūras u.c. – izmantošana. Neapšaubāmi, dabas resursiem bagātas valstis spēj uzrādīt strauju ekonomikas augsmi. Tā, vēsturiski par Austrālijas, ASV augsmes galveno dzinēju tiek uzskatīta ieguves rūpniecība, Somijā un Zviedrijā šis augsmes dzinējs ir bijis mežsaimniecība. Šīs attīstītās valstis eksportē dabas resursu apstrādes produkciju kopā ar zinātnietilpīgu produkciju. Uzskata, ka uz dabas resursu bāzes veiksmīgi var tikt būvētas zinātnietilpīgas nozares. Piemēram, Skandināvijas mežrūpniecība ir raksturojama kā zinātnietilpīga, un tas arī izskaidro šo valstu konkurētspēju līdzās tām valstīm, kurām raksturīgs lēts darbaspēks – pateicoties tehnoloģijām un izglītotam cilvēkkapitālam iespējams būtiski palielināt dabas resursu ražīgumu.

Latvijas Republika atrodas Eiropas ziemeļaustrumos un ir maza valsts. Tās teritorija ir 64589 km², no tās 96% ir sauszeme un 4% iekšējie ūdeņi. Latvijā dominē tādi derīgie izrakteņi kā kaļķakmens, smiltis, un grants, ģipšakmens, dolomīts, mālu iegulas, grants, kūdra. Svarīga loma Latvijai ekonomikā ir mežiem. Tie aizņem 44,3% no kopējās LR teritorijas, un 2002. gada sākumā 1233 ha no kopējās mežu platības bija fizisko personu īpašumā.²⁵³ Mežiem bagātākais ir Vidzemes reģions, kur to teritorija ir apmēram 50,6%, mazāki mežu resursi ir Kurzemes reģionā – ap 25% no kopējās valsts mežu teritorijas. Rīgā un Latgales reģionā mežu teritorijas īpatsvars ir ap 17% no valsts kopējās mežu teritorijas katrā.

Kopš 1995. gada ir strauji pieaudzis mežistrādes apjomu īpatsvars gan absolūtos skaitļos, gan valstij nepiederošo mežu īpašuma kategorijā (27. tabula).

Tā kā meži ir Latvijas svarīgākais dabas resursu faktors, lietderīgi ir aplūkot koksnes eksporta un importa īpatsvaru kopējā eksportējamās produkcijas vērtībā, un ārējo tirdzniecību partnervalstu griezumā.

Sadalījumā pa valstīm 2002. gadā koksnes produkcijas importētājas no Latvijas bija Lielbritānija – 34,9%, Zviedrija – 19,7%, Vācija – 12,0%, Dānija – 4,3% no kopējās produkcijas (apaļkoki, zāģmateriāli, saplāksnis).²⁵⁴

²⁵² Turpat, – 3-4.lpp.

²⁵³ Valsts zemes dienesta dati. Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. – Rīga: IER CSP, 2002. – 130.lpp.

²⁵⁴ Koksnes un tās izstrādājumu eksports no Latvijas sadalījumā pa valstīm./Internets. – <http://www.zm.gov.lv>

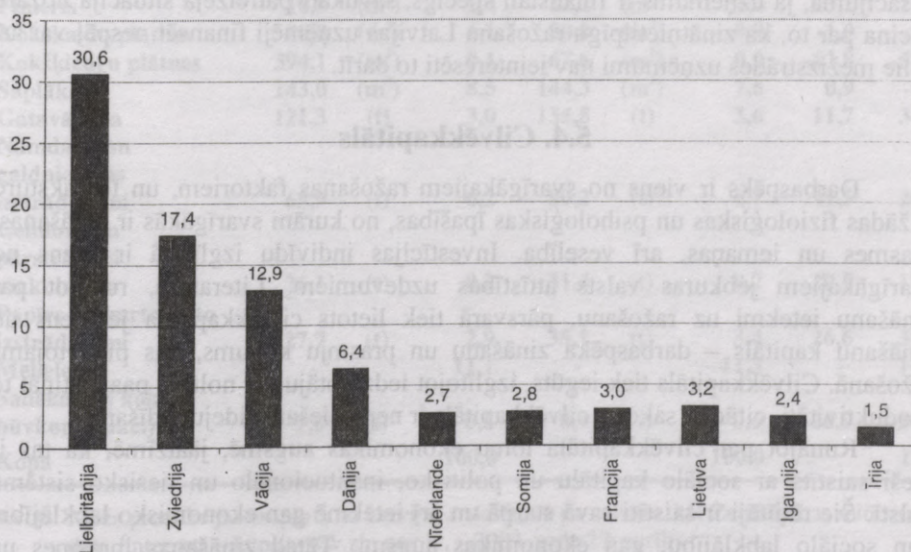
Savukārt kopējais meža nozares produkcijas eksports 2002. gadā valstu griezumā ir parādīts 30. attēlā. Mēbeļu eksports uz ārvalstīm 2002. gadā bija 5,8% no kopējās eksporta vērtības, salīdzinoši 1995. gadā – 2,9%.²⁵⁵

27. tabula

Mežu platība, ciršu krāja un mežu atjaunošana Latvijā

	1995	2000	2001
Mežu platība, tūkst. ha	2881	2868	2861
tai skaitā valsts meži, %	56,4	50,0	50,2
Mežistrādes apjomi (ciršu krāja), tūkst.m ³	6886	11000	10351
tai skaitā:			
valsts mežos, %	76,9	33,9	36,7
pārējos mežos, %	23,1	66,1	63,3
Mežu atjaunošana, ha	5855	25293	15164
tai skaitā:			
valsts mežos, %	93,0	56,9	56,8
pārējos mežos, %	7,0	43,1	43,2

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. – Rīga: LR CSP, 2002. – 130, 149.lpp.

30. attēls. Meža nozares produkcijas eksports no Latvijas, sadalījumā pa valstīm 2002. gadā, % no kopējuma

Avots: Meža produkcijas eksports no Latvijas sadalījumā pa valstīm./Internets.– <http://www.zm.gov.lv>, – 2003. gada 27. aprīlis

²⁵⁵ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

2002. gadā 3 lielākie meža nozares produkcijas importētāji Latvijā bija Krievija, Somija un Vācija. Vislielākais koksnes importa avots ir bijusi Krievija, un tas var tik izskaidrots ar koksnes salīdzinoši zemajām cenām Krievijas tirgū. Apaļkoku importa īpatsvars kopējā koksnes importā 2002. gadā bija 23,8% un zāgmateriālu īpatsvars – 26,9%. Mēbeļu imports kopējā meža nozares produkcijā ir 12,7%.²⁵⁶ Īss ieskats meža nozares eksporta grupās dots 28. tabulā.

Patreiz Latvijā darbojas ap 300 mežizstrādes un ap 2000 kokapstrādes uzņēmumu.²⁵⁷ Pēc neto apgrozījuma, lielākie meža nozares uzņēmumi 2002. gadā bija *A/S Latvijas Finieris* – 70,5 milj. Ls, *SIA Nells* – 45,03 milj. Ls, *SIA Stora Enso Mežs* – 39,79 milj. Ls.²⁵⁸ Daudzas lielās kokzāgētavas Latvijā pieder ārzemju uzņēmumiem. Lai arī tajās tiek nodarbināts vietējais darbspēks, Latvijā tiek ražota mežizstrādes produkcija ar zemu pievienoto vērtību.

Kā rāda attīstītu valstu pieredze, valstī ir iespējama augstme uz dabas resursu nozaru bāzes, pateicoties inovatīviem risinājumiem ražošanā. Latvijas dati rāda, ka svarīgākā dabas resursu pozīcija eksportā ir meža nozares produkcija. Taču līdz šim koksnes apstrāde ir darba un kapitālietilpīgs process. Pie tam koksnes eksporta galvenie tirgi ir ES, un importa tirgū līderis ir Krievija. Lai paaugstinātu darba ražīgumu meža nozarē, būtu nepieciešams pārorientēt ražošanu no izejvielu eksporta uz gatavās produkcijas eksportu. Šāds ražošanas pavērsiens ir gaidāms pie nosacījuma, ja uzņēmums ir finansiāli spēcīgs, savukārt patreizējā situācija nozarē liecina par to, ka zinātnietilpīgu ražošanu Latvijas uzņēmēji finansēt nespēj vai arī lielie mežizstrādes uzņēmumi nav ieinteresēti to darīt.

5.4. Cilvēkkapitāls

Darbspēks ir viens no svarīgākajiem ražošanas faktoriem, un to raksturo dažādas fizioloģiskas un psiholoģiskas īpašības, no kurām svarīgākās ir zināšanas, prasmes un iemaņas, arī veselība. Investīcijas indivīdu izglītībā ir viens no svarīgākajiem jebkuras valsts attīstības uzdevumiem. Literatūrā, runājot par zināšanu ietekmi uz ražošanu, pārsvarā tiek lietots cilvēkkapitāla jēdziens un zināšanu kapitāls – darbaspēka zināšanu un prasmju kopums, kas pielietojams ražošanā. Cilvēkkapitāls tiek iegūts, izglītojot iedzīvotājus ar nolūku paaugstināt to produktivitāti, citādi sakot – cilvēkkapitāls ir nepieciešams ideju radīšanai.

Runājot par cilvēkkapitāla lomu ekonomikas augsmē, jāatzīmē, ka tas ir cieši saistīts ar sociālo kapitālu un politisko, institucionālo un tiesisko sistēmu valstī. Šie rādītāji ir saistīti savā starpā un arī ietekmē gan ekonomisko labklājību, gan sociālo labklājību, gan ekonomikas augsmi. Tātad zināšanas, prasmes un iemaņas ir indivīdam piederošas īpašības un ietekmē ne tikai individuālo, bet arī ekonomisko labklājību.

²⁵⁶ Koksnes un tās izstrādājumu imports uz Latviju sadalījumā pa valstīm./ Internets.- <http://www.zm.gov.lv>

²⁵⁷ Cunsks A. Vai valsts liks bankrotēt simtiem mežizstrādes uzņēmumu?// Diena, 2003. gada 10. augusts

²⁵⁸ Lielākie meža nozares uzņēmumi pēc neto apgrozījuma 2002. un 2001.gadā./ Internets, <http://www.nozare.lv>, – 2003. gada 13. oktobris

Ekonometriskie modeļi, kuri ietver cilvēkkapitāla parametru, attiecas uz jauno augsmes pētījumu teoriju.

28. tabula

Meža nozares produkcijas eksports no Latvijas

Produkcija	2001		2002		2002/2001	
	tūkst. (mērv.)	% (Ls)	tūkst. (mērv.)	% (Ls)	% (mērv.)	% (Ls)
Sērkokociņi	-	0,3	-	0,3	-	14,6
Koksne un tās izstrādājumi	-	84,9	-	84,1	-	10,7
Kurināmā koksne:	964,6 (t)	3,3	1 409,4 (t)	4,7	46,1	61,3
Malka (apaļkoki)	90,1 (t)	0,3	183,5 (t)	0,6	103,7	91,4
Šķelda, skaidas; citi koksnes atlikumi	874,5 (t)	2,9	1 226,0 (t)	4,2	40,2	57,9
Kokogles	7,1 (t)	0,3	8,4 (t)	0,3	18,3	15,0
Apāļkoki:	3 990,1 (m ³)	13,0	4 224,7 (m ³)	12,9	5,9	11,5
Skuju koku	2 071,9 (m ³)	7,4	1 994,8 (m ³)	6,4	-3,7	-4,0
Lapu koku	1 918,2 (m ³)	5,6	2 229,9 (m ³)	6,6	16,3	32,2
Zāgmateriāli:	2 854,9 (m ³)	44,5	2 857,2 (m ³)	41,2	0,1	3,5
Skuju koku	2 361,4 (m ³)	38,0	2 289,6 (m ³)	34,2	-3,0	0,5
Lapu koku	493,6 (m ³)	6,5	567,6 (m ³)	7,0	15,0	21,1
Finieris	10,8 (m ³)	1,4	12,2 (m ³)	1,4	13,1	13,1
Kokskaidu plātnes	80,8 (m ³)	1,1	80,0 (m ³)	0,9	-1,0	-8,0
Kokšķiedru plātnes	394,1 (m ²)	0,1	67,6 (m ²)	0,0	-82,8	-57,3
Saplāksnis	143,0 (m ³)	8,5	144,3 (m ³)	7,6	0,9	-0,3
Gatavā tara	121,3 (t)	3,0	135,5 (t)	3,6	11,7	34,0
Namdaru un galdniecības izstrādājumi	65,9 (t)	6,2	80,2 (t)	6,7	21,5	20,9
Celuloze un pārstrādāta makulatūra	26,1 (t)	0,2	31,4 (t)	0,2	20,5	17,5
Papīrs un kartons, to izstrādājumi	27,7 (t)	2,9	35,1 (t)	3,4	26,6	30,7
Mēbeles	-	11,1	-	11,3	-	14,2
Saliekamās koka būvkonstrukcijas	7,0 (t)	0,5	8,9 (t)	0,6	26,9	30,3
Kopā		100,0		100,0		11,8

Avots: Meža produkcijas eksports no Latvijas sadalījumā pa valstīm. LR Zemkopības ministrijas dati. /Internets.– <http://www.zm.gov.lv>, – 2003. gada 27. aprīlis

Roberts Barro (*Robert Barro*) uzskata, ka valdība ir tieši ieinteresēta dažādu līmeņu izglītības finansēšanā. Valdības politika ir tā, kas nosaka cilvēkkapitāla akumulāciju valstī. Ekonomists uzskata, ka augstāka cilvēkkapitāla attiecība pret fizisko kapitālu valstī veicina ekonomikas augsmi vismaz divējādi. Pirmkārt, augstāks cilvēkkapitāla īpatsvars atvieglo pārņemt tehnoloģijas no attīstītām valstīm. Otrkārt, kā piemēru Barro min pēckara ekonomiku, kurā ir fiziskā kapitāla trūkums, un apgalvo, ka cilvēkkapitāla pārsvars pār fizisko kapitālu ļauj izvērsties ekonomikas augsmei straujāk, pakāpeniski tam pielāgojot

nepieciešamos apjomos fizisko kapitālu.²⁵⁹ Tāpat savā pētījumā Barro atzīmē, ka izglītības kvantitatīvais faktors (vidējās un augstākās izglītības iegūšanas ilgums gados) ir bijis pozitīvi saistīts ar ekonomikas augsmi vīriešu grupā. Sieviešu grupas statistiskie apsekojumi izrādījās nenozīmīgi. Tādējādi tieši cilvēkkapitāls, saskaņā ar jauno augsmes teoriju, ir galvenais ekonomikas dzinējs un iedzīvotāju labklājības avots. Fiziskajam kapitālam augsmes procesā ir papildus loma.²⁶⁰

Savukārt **Pols Romers** (*Paul Romer*) uzskata, ka pastāv kompromiss starp šodienas patēriņu un zināšanām, kas varētu radīt lielāku patēriņu nākotnē. Romers atzīmē arī, ka zināšanas nenolietojas un ir ilggadīgs kapitāls.²⁶¹ Taču zems atalgojums zinātnes sektorā nesamazina cilvēkkapitāla kopējo piedāvājumu, bet veicina tā aizplūšanu no zinātnes.²⁶²

Izglītības ietekme uz ekonomiku izpaužas gan tiešā, gan netiešā veidā. Tiešs izglītības rezultāts ir strādājošā darba ražīguma paaugstināšanās, un augsti izglītots darbspēks tiek attiecīgi atalgots. Vienu no netiešajiem efektiem apraksta Brains Dālins (*Brian G. Dahlin*), atsaucoties uz Katrīnas Maiklovas (*Katharina Michaelowa*) pētījumu: gadījumā, ja lauksaimnieks izmanto kādas jaunas zemkopības metodes, viņš, iespējams, paaugstinās to lauksaimnieku ieņēmumus, kuri šīs metodes veiksmīgi imitēs. Šādi vienkāršotā veidā ir aprakstīts tā saucamais „darbs dara darītāju” (*learning-by-doing*) modelis.²⁶³

Vairumā gadījumu ekonomistu veiktie empīriskie pētījumi liecina par pozitīvu korelāciju starp cilvēkkapitālu un ekonomikas augsmi, taču izņēmuma gadījumos ekonomiskajos modeļos cilvēkkapitāla ietekme bija novērtēta par augstu.²⁶⁴

Rezumējot, jaunās augsmes teorija uzsver, ka cilvēkkapitāls ir vissvarīgākais ražošanas faktors no visiem, jo tas stimulē inovāciju un augstu tehnoloģiju radīšanu. Tādējādi katras valsts ekonomikas augme ir atkarīga no darba resursu kvalitātes. Zināšanas ir viens no darba ražīguma celšanas avotiem. Kā zināms, darba ražīgumu iespējams paaugstināt²⁶⁵:

- 1) padziļinot fiziskā kapitāla daudzumu ražošanā (mašīnas, iekārtas, infrastruktūra u.c.),
- 2) padziļinot zināšanas, vai paaugstinot darbaspēka kvalitāti,
- 3) veicinot jaunu ražošanas nozaru attīstību, uzlabojot visus ražošanas faktoros ar jaunu tehnoloģiju palīdzību, un nodrošinot ražošanā pieaugošu atdevi.

²⁵⁹ Barro R. Education in the Twenty-first Century.// Hoover Institution Press Publication. – 2002. – No.501. – 17.p.

²⁶⁰ Turpat, – 17.lpp.

²⁶¹ Salvadori N. The theory of Economic growth. – Italy: University of Pisa, 2001. – 19-20.p.

²⁶² Dahlin B. The Impact of education on Economic growth. – Duke University, 2002. – 26.p.

²⁶³ Turpat, – 5.lpp.

²⁶⁴ Turpat, – 27.lpp.

²⁶⁵ European economic growth: The impact of new technologies.// EIB Cahiers Papers. – 2001. Volume 6. No. 1/2001

Ekonomikas attīstību nosaka arī nodarbinātība un bezdarba pieaugums, nodarbināto īpatsvars nozaru griezumā, darbaspēka migrācija un to ietekmējošie faktori. Attīstoties tehnoloģiskajam progresam, tika radīts pastiprināts pieprasījums pēc augsti izglītota darbaspēka, kas spēj nodrošināt ekonomikas attīstību.

Literatūrā runā par ekonomiskiem ieguvumiem un zaudējumiem, ko dod izglītība. Ekonomiskais ieguvums ir zemāks gadījums, ja.²⁶⁶

- strādājošā izglītības kvalitāte ir zema vai neatbilstoša tirgus pieprasījumam. Šādā gadījumā investīcijas cilvēkkapitālā ir maz efektīvas un arī samazina dotā cilvēkkapitāla atdevi kādā mērogā (piemēram, ražošanas);
- zemas ekonomikas augsmes gadījumā pieprasījums pēc cilvēkkapitāla ir zems. Šādos nosacījumos cilvēkkapitāla atdeve ir mazāk produktīva, jo tas var tikt nodarbināts neatbilstošā sfērā vai arī strādājošā cilvēkkapitāla atalgojums ir nozīmēts zemāk nekā tas maksā;
- strādājošo darba atalgojums ir līdzīgs, neskatoties uz atšķirīgas kvalitātes izglītību (piemēram, strādājošie ar augstāko izglītību saņem tikpat cik strādājošie ar pamatizglītību). Šādas atalgojuma politikas rezultāts ir ienākumu nevienlīdzības samazināšana, un tā tika realizēta centrālās plānošanas ekonomikās.

Investīcijas izglītībā ir svarīgas, jo cilvēkkapitāls nosaka gan darba ražīgumu, gan valsts spēju ražot jaunas tehnoloģijas un izmantot jau esošās. Turpmāk uzmanība tiks pievērsta pamatā tādiem rādītājiem kā izglītības finansējums, studējošo skaits, tai skaitā studentu sadalījums studiju virzienos un nodarbinātība. Bez tam lietderīgi salīdzinājumam dot arī ārvalstu izglītības finansējuma piemērus.

Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģija paredz pāreju uz jauno ekonomiku un nozaru tādu attīstību, lai tās radītu augstu pievienoto vērtību. Tātad viens no galvenajiem augsmi noteicošajiem faktoriem būs zinātnietilpīgu produktu ražošana. Kā rāda statistika, Latvijā augstākā pievienotā vērtība bija izglītības nozarē – 67,1% no preču un pakalpojumu izlaides 2001. gadā. Kapitālietilpīgās nozares uzrāda zemāku pievienotās vērtības īpatsvaru – piemēram rūpniecībā tās īpatsvars preču un pakalpojumu izlaidē 2001. gadā bija 32,3%. Jāpiebilst, ka izglītības pievienotās vērtības īpatsvars preču un pakalpojumu izlaidē samazinās: augstākais pievienotās vērtības īpatsvars izglītības nozarē bija 1997. gadā – 71,5%.²⁶⁷

Analizējot izglītības finansējumu, ir konstatēts, ka dažādās valstīs izglītības finansējuma īpatsvars IKP būtiski atšķiras. Izglītības finansējuma apmērs Kiprā laikā no 1996. līdz 2001. gadam svārstījās ap 5,6% no IKP.²⁶⁸ Savukārt OECD pētījuma statistiskie dati rāda (1995.-1998.), ka vidēji izglītībai OECD valstīs veltī 5,7% no IKP. Pētījumā norādīts, ka visaugstākais izglītības finansējuma īpatsvars

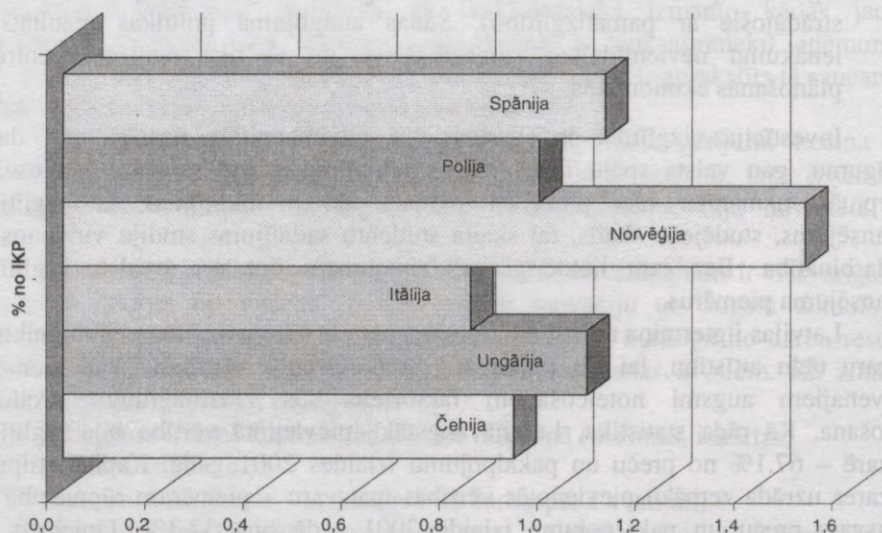
²⁶⁶ Soubbotina T.P., Sheram K.A. Beyond Economic growth. Meeting the Challenges of Global Development. – World Bank, 2000

²⁶⁷ Latvijas makroekonomika skaitļos 2002/LR CSP statistikas gadagrāmata. – Rīga : LR CSP, 2002

²⁶⁸ Kipras statistikas pārvaldes datu bāze. / Internets. – www.pio.gov.cy/dsr

IKP ir Dānijā (7,2%) Korejā (7,0%), arī Islandē, Norvēģijā un Zviedrijā (vidēji 6,7%). Apmēram trešdaļa OECD valstu tērē izglītībai mazāk par 5% no IKP – Čehijā, Nīderlandē (4,6%) un Turcijā (3,5%). Ungārijā 1998. gadā izglītības iestāžu finansējuma īpatsvars IKP bija 5,0%, ASV – 6,4%.²⁶⁹

Statistika rāda, ka vairākumā OECD valstu 90-to gadu pirmajā pusē izdevumi izglītībai (finansējums) pieauga ātrāk nekā IKP, savukārt otrajā pusē tie samazinājās. Jāpiezīmē, ka augstais finansējuma pieaugums nenozīmē tā pieaugumu visos izglītības līmeņos. Pārsvārā OECD valstīs vairāk tiek finansēta pamatizglītība un vidējā izglītība. Savukārt augstākās izglītības finansējums ir mazāks. Tā, Grieķijā 1998. gadā augstākās izglītības finansējuma īpatsvars IKP bija 1,2%, Korejā – 2,5% un Vācijā – 1,0%. Apsekoto valstu augstākās izglītības finansējums rāda, ka vismazāk līdzekļu augstākai izglītībai (% no IKP) atvēlēja Itālija – 0,8%, Slovākija – 0,8% un Čehija – 0,9% (31. attēls). Visvairāk līdzekļu no IKP augstākās izglītības finansējumam 1999. gadā iztērēja Kanāda un Koreja, attiecīgi 2,5% un 2,4%.²⁷⁰

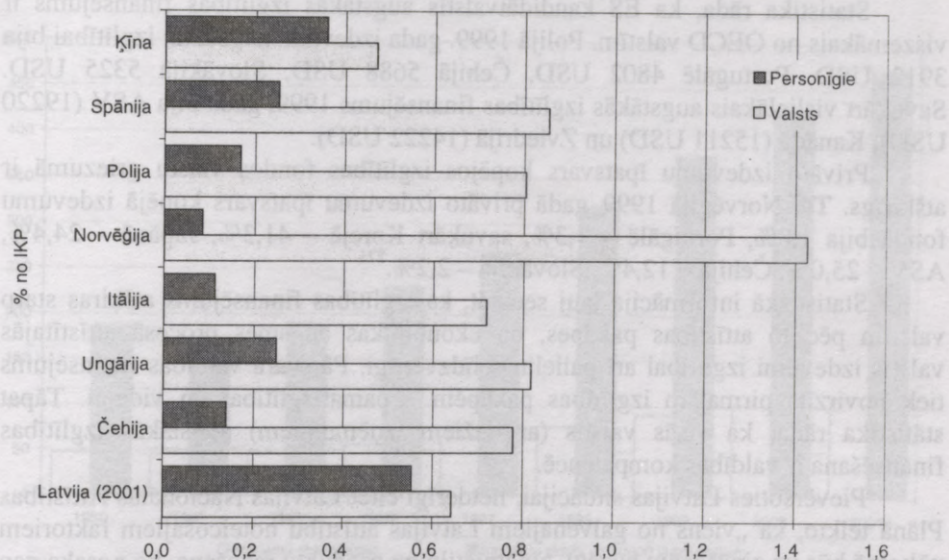
31. attēls. Augstākās izglītības finansējums 1999. gadā, % no IKP

Avots: Education at a Glance. OECD indicators. – OECD Centre for Educational Research and Innovation, 2002. – 81.p.

Gandrīz visu OECD valstu statistika rāda, ka valdības izdevumi pārsniedz privātos izdevumus izglītībai (32. attēls). Taču Korejā augstākās izglītības galvenais finansējuma avots ir privātie līdzekļi. Vismazāk privāto investīciju augstākajā izglītībā 1999. gadā bija Norvēģijā: tikai 0,1% no kopējās augstākās izglītības finansējuma daļas IKP.

²⁶⁹ Education at a Glance. OECD indicators. – OECD Centre for Educational Research and Innovation, 2002. – 12, 81. p.

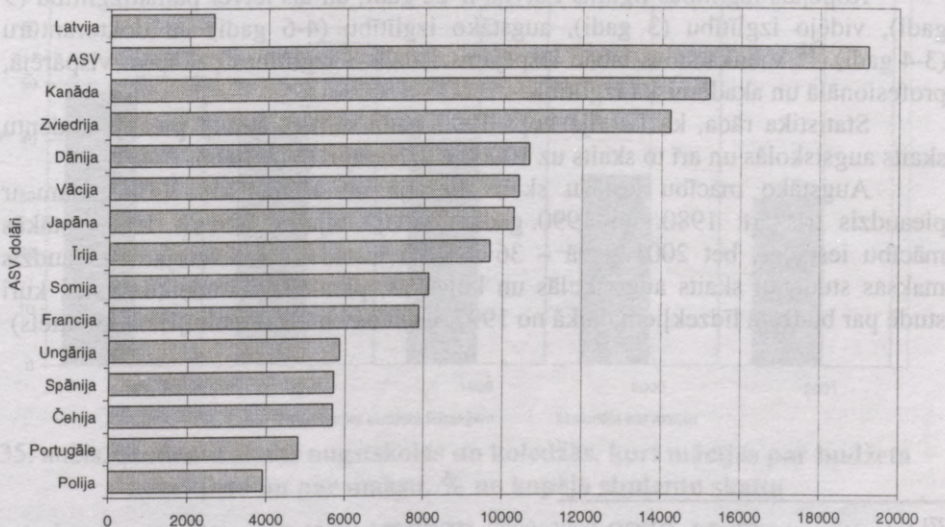
²⁷⁰ Education at a Glance. OECD indicators. – OECD Centre for Educational Research and Innovation, 2002, 2001.

32. attēls. Valsts un privātie izdevumi augstākai izglītībai 1999. gadā, % no IKP

Avots: Education at a Glance. OECD indicators.– OECD Centre for Educational Research and Innovation, 2001. – 81.p.; OECD statistikas datu bāze / Internets. – <http://www.oecd.org>.

Augstākās izglītības finansējums uz 1 studējošo 1999. gadā, mērot ASV dolāros pēc to pirkspējas paritātes ir parādīts nākamajā, 33. attēlā.

33. attēls. Augstākās izglītības finansējums uz vienu studējošo 1999. gadā, ASV dolāros (PPP)

Avots: Education at a Glance. OECD indicators.– OECD Centre for Educational Research and Innovation, 2001.– 68.p.

Statistika rāda, ka ES kandidātvalstīs augstākās izglītības finansējums ir viszemākais no OECD valstīm. Polijā 1999. gada izdevumi augstākai izglītībai bija 3912 USD, Portugālē 4802 USD, Čehijā 5688 USD, Slovākijā 5325 USD. Savukārt vislielākais augstākās izglītības finansējums 1999. gadā bija ASV (19220 USD), Kanādā (15211 USD) un Zviedrijā (14222 USD).

Privāto izdevumu īpatsvars kopējos izglītības fondos valstu griezumā ir atšķirīgs. Tā, Norvēģijā 1999. gadā privāto izdevumu īpatsvars kopējā izdevumu fondā bija 1,8%, Portugālē – 1,3%, savukārt Korejā – 41,3%, Japānā – 24,4%, ASV – 25,0%, Čehijā – 12,4%, Slovākijā – 2,2%.²⁷¹

Statistiskā informācija ļauj secināt, ka izglītības finansējums atšķiras starp valstīm pēc to attīstības pakāpes, un ekonomikas augsmes procesā attīstītajās valstīs izdevumi izglītībai arī palielinās līdzvērtīgi. Pārsvārā valdības finansējums tiek novirzīts pirmajām izglītības pakāpēm – pamatizglītībai un vidējai. Tāpat statistika rāda, ka visās valstīs (ar dažiem izņēmumiem) augstākās izglītības finansēšana ir valdības kompetencē.

Pievēršoties Latvijas situācijai, lietderīgi citēt Latvijas Nacionālās Attīstības Plānā teikto, ka „viens no galvenajiem Latvijas attīstību noteicošajiem faktoriem nākotnē būs uz zināšanām bāzētu, zinātņietilpīgu produktu ražošana, ko nosaka gan pasaulē pieaugošais pieprasījums pēc šāda veida produktiem...”. Šāda ekonomikas pārorientācija nav iespējama bez atbilstoša darbaspēka un galvenais – bez ekonomikas gatavības pāriet citā attīstības fāzē. Savukārt Latvijā lielais darba un kapitālietilpīgo nozaru īpatsvars rāda, ka ekonomika pagaidām iztieks ar fiziskā kapitāla klātbūtni. Ne mazāk svarīgas ir nozaru attīstības tendences, tās vēl joprojām ir nestabilas – ja attīstītās valstīs kāda nozare dinamiski attīstās vai stagnē, tad Latvijas situācijā vairums nozaru pieauguma tempi ir svārstīgi.

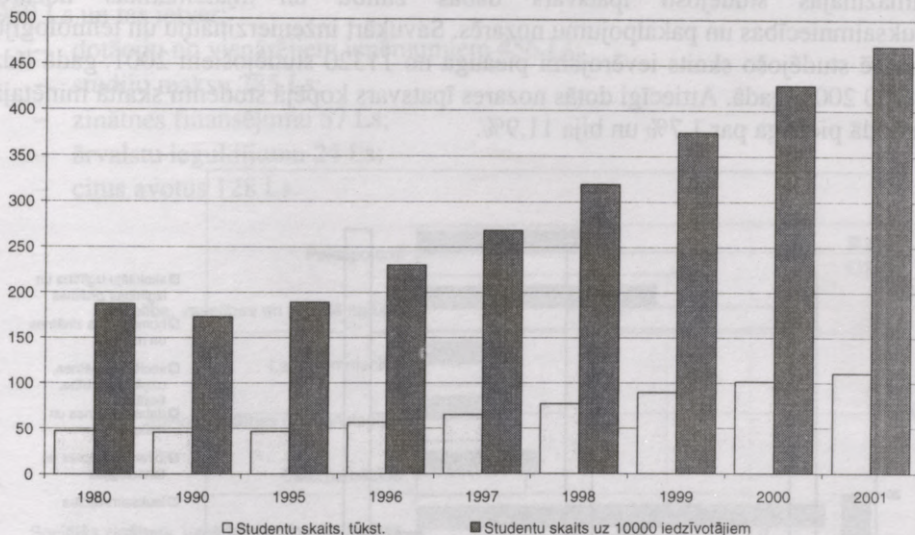
Kopējais izglītības ilgums Latvijā ir 22 gadi, un tas ietver pamatizglītību (9 gadi), vidējo izglītību (3 gadi), augstāko izglītību (4-6 gadi) un doktorantūru (3-4 gadi).²⁷² Vienkāršības labad iespējams iedalīt 3 izglītības pakāpes: vispārējā, profesionālā un akadēmiskā izglītība.

Statistika rāda, ka Latvijā kopš 1990. gada samērā strauji pieaug studentu skaits augstskolās un arī to skaits uz 10000 iedzīvotāju. (34. attēls).

Augstāko mācību iestāžu skaits Latvijā no 1990. līdz 2001. gadam ir pieaudzis trīskārt: 1980. un 1990. gados Latvijā bija reģistrētas 10 augstākās mācību iestādes, bet 2001. gadā – 36 mācību iestādes. Ir ievērojami pieaudzis maksas studentu skaits augstskolās un koledžās, paralēli to studentu skaits, kuri studē par budžeta līdzekļiem, laikā no 1997. gada nav būtiski mainījies. (35. attēls)

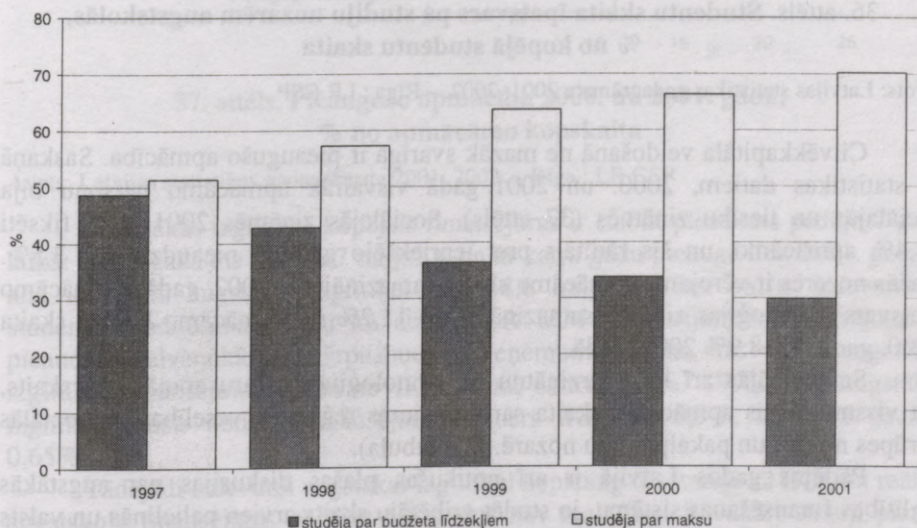
²⁷¹ Education at a Glance. OECD indicators.-- OECD Centre for Educational Research and Innovation, 2001

²⁷² Izglītības iestādes Latvijā 2001./2002. mācību gada sākumā.: Statistikas biļetens . – Rīga : LR CSP, 2002. – 9.lpp.

34. attēls. Augstāko mācību iestāžu skaits Latvijā un studentu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem

Avots: Statistikas gadagrāmata 1993, 1998, 2000, 2002. – Rīga : LR CSP

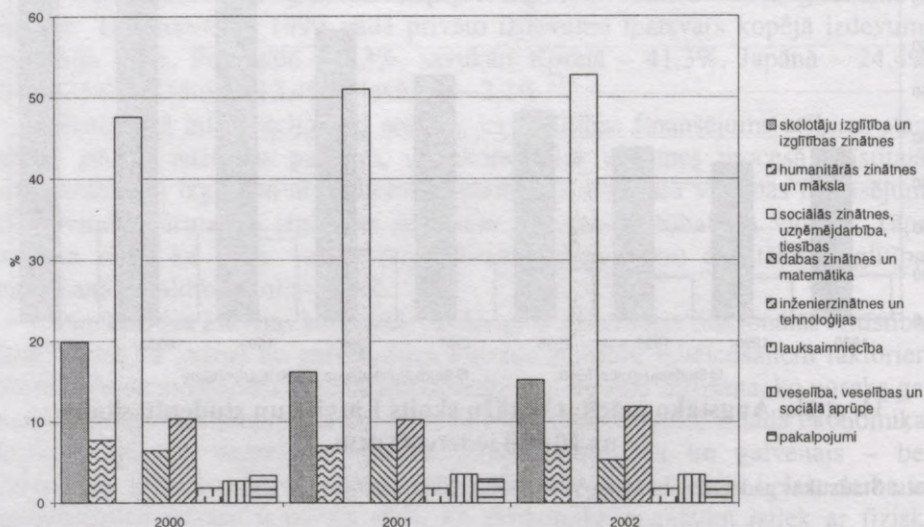

35. attēls. Studentu skaits augstskolās un koledžās, kuri mācījās par budžeta līdzekļiem un par maksu, % no kopējā studentu skaita

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 1993, 1995, 2000, 2002. – Rīga : LR CSP

Latvijā vislielākais studējošo skaits ir sociālajās zinātnēs: 2000. gadā sociālās zinātnēs studentu īpatsvars bija 47,6% no studentu kopējā skaita, un divu turpmāko gadu laikā tas pieauga līdz 52,7% (36. attēls). 2002/2003. gadā

samazinājās studējošo īpatsvars dabas zinību un matemātikas nozarē, lauksaimniecības un pakalpojumu nozarēs. Savukārt inženierzinātņu un tehnoloģiju nozarē studējošo skaits ievērojami pieauga no 11320 studējošiem 2001. gadā līdz 14100 2002. gadā. Attiecīgi dotās nozares īpatsvars kopējā studentu skaitā minētajā periodā pieauga par 1,7% un bija 11,9%.

36. attēls. Studentu skaita īpatsvars pa studiju nozarēm augstskolās, % no kopējā studentu skaita

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 2001, 2002. – Rīga: LR CSP

Cilvēkkapitāla veidošanā ne mazāk svarīga ir pieaugušo apmācība. Saskaņā ar statistikas datiem, 2000. un 2001. gadā visvairāk apmācāmo personu bija sociālajās un tiesību zinātnēs (37. attēls). Sociālajās zinātnēs 2001. gadā fiksēti 24,4% apmācāmo, un šis rādītājs pret iepriekšējo gadu ir pieaudzis par 3,5%. Dažās nozarēs ir vērojams apmācāmo skaita samazinājums 2002. gadā. Apmācāmo īpatsvars pedagoģijas zinātnē samazinājās no 11,2% no apmācāmo kopējā skaita 2000. gadā līdz 8,9% 2002. gadā.

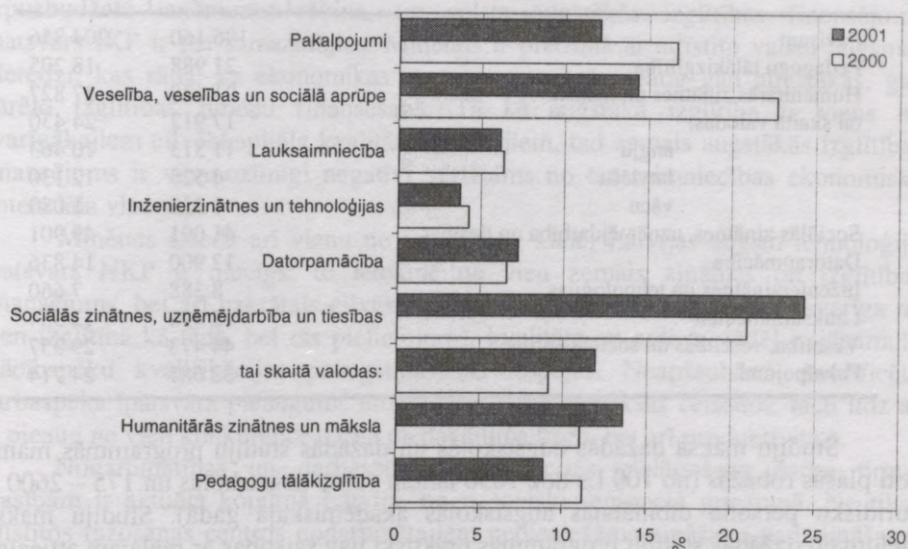
Samazinājās arī inženierzinātņu un tehnoloģijas nozaru apmācāmo skaits, bet visstraujākais apmācāmo skaita samazinājums reģistrēts veselības un sociālās aprūpes nozarē un pakalpojumu nozarē. (29. tabula).

Pēdējos gados Latvijā ir arī notikušas plašas diskusijas par augstākās izglītības finansēšanas sistēmu, jo studēt gribētāju skaits arvien palielinās un valsts budžeta iespējas palielināt finansējumu ir ierobežotas.

LR Izglītības un zinātnes ministrijas statistikas dati rāda, ka izglītības finansējuma īpatsvars IKP 2001. gadā bija 7,2%. P&A finansējums augstskolu sektorā 2001. gadā bija 9,3 milj. Ls, tai skaitā augstskolās 3,7 milj. Ls un augstskolu institūtos 5,6 milj. Ls. No kopējās summas 59,1 milj. Ls (86%) ir valsts augstskolu finansējums un 9,5 milj. Ls (14%) – juridisko personu dibināto

augstskolu finansējums. Vidējais finansējums uz vienu studentu 2001. gadā bija 950 Ls un tas ietver:²⁷³

- dotāciju no vispārējiem ieņēmumiem 456 Ls;
- studiju maksu 285 Ls;
- zinātnes finansējumu 57 Ls;
- ārvalstu ieguldījumu 24 Ls;
- citus avotus 128 Ls.

37. attēls. Pieaugušo apmācība 2000. un 2001. gadā, % no apmācāmo kopskaita

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 2001, 2002. – Rīga : LR CSP

Augstākās izglītības kopējais finansējums ir stabili pieaudzis pēdējo 7 gadu laikā: 1995. gadā tas bija 26,7 milj. Ls, un ar katru gadu pieauga līdz 2001. gadam, kad izdevumi augstākai izglītībai bija 68,6 milj. Ls, bez valsts izdevumiem studentu kreditēšanai. Taču kā atzīmē LR IZM ministrija, šis finansējums ir pieaudzis galvenokārt uz ārpusbudžeta ieņēmumu rēķina, un valsts augstākās izglītības finansējuma īpatsvars IKP ir pat samazinājies. 1995. gadā augstākās izglītības valsts budžeta finansējuma apmērs IKP bija 0,9%, un 2001. gadā – 0,65%.²⁷⁴

Tādējādi izdevumi augstākai izglītībai nepieaug tik strauji kā IKP, un reālais augstskolu finansējums pēdējos 4-5 gadus nav mainījies. Savukārt strauji pieaug ieņēmumi no studiju maksas: ja 1995. gadā augstskolu ieņēmumi no ārpusbudžeta avotiem veidoja 20,6% no kopfinansējuma, tad 2001. gadā tie jau pārsniedza valsts budžeta finansējumu un bija 55% no kopējā finansējuma. Tā kā pieauga

²⁷³ LR Izglītības un zinātnes ministrijas statistikas dati par augstākās izglītības finansējumu / Internets. –<http://www.izm.gov.lv>, – 2003. gada 23. aprīlis

²⁷⁴ Turpat, – <http://www.izm.gov.lv>

ārpusbudžeta finansējums, kopējais augstākais izglītības īpatsvars IKP kopš 1997. gada ir palielinājies no 1,2% līdz 1,4%.²⁷⁵

29. tabula

**Pieaugušo iedzīvotāju apmācība 2000. un 2001. gadā,
apmācāmo personu skaits**

	2000	2001
Pavisam	196 160	204 856
Pedagogu tālākizglītība	21 988	18 205
Humanitārās zinātnes un māksla	21 620	27 827
tai skaitā valodas:	17 912	24 430
angļu	11 313	10 463
latviešu	4 525	12 130
vācu	1 333	1 080
Sociālās zinātnes, uzņēmējdarbība un tiesības	41 091	49 901
Datorapmācība	12 900	14 836
Inženierzinātnes un tehnoloģijas	8 388	7 660
Lauksaimniecība	12 428	12 554
Veselība, veselības un sociālā aprūpe	44 473	29 357
Pakalpojumi	32 681	24 714

Studiju maksa dažādās augstskolās un dažādās studiju programmās mainās ļoti plašās robežās (no 100 Ls līdz 1650 latiem valsts augstskolās un 175 – 2600 Ls juridisko personu dibinātajās augstskolās akadēmiskajā gadā). Studiju maksas lielumam dažādās studiju programmās praktiski nav saistības ar reālajām attiecīgās programmas izmaksām un studiju programmas līmeni (pamatstudijas, maģistra vai doktora studiju programmas). LR IZM izdara secinājumu, ka studiju maksu pamatā nosaka studēt gribētāju skaits attiecīgajā studiju programmā un iedzīvotāju maksātspēja. Jāpiezīmē arī fakts, ka studiju maksa Rīgas augstskolās vairumā gadījumu ir lielāka nekā tādās pašās studiju programmās augstskolās ārpus Rīgas. Studiju maksa 2002. gadā pret iepriekšējo gadu ir palielinājusies vidēji par 50-70 latiem.²⁷⁶

Cilvēkkapitāla kvalitāte Latvijā ir samērā augsta, bet tautsaimniecībā šis potenciāls pienācīgi netiek izmantots, to nosaka kapitālietilpīgā ražošana. Bez tam, apkopotā informācija liecina, ka ekonomikā 2001. gadā nodarbināto īpatsvars ar augstāko izglītību tautsaimniecībā bija 21,4%, vairākumam nodarbināto ir vidējā izglītība.²⁷⁷ Jāpiemin arī svarīga Latvijas cilvēkkapitāla īpatnība: lielākā daļa darbaspēka potenciāla ir skolota padomju izglītības sistēmā, kur bija augstāka darba samaksa par fizisko darbu, un darbu varēja uzsākt pēc īsāka mācību laika.²⁷⁸

²⁷⁵ Turpat, – <http://www.izm.gov.lv>

²⁷⁶ Turpat, – <http://www.izm.gov.lv>

²⁷⁷ Latvijas makroekonomika skaitļos 2002, 2001. – Statistikas gadagrāmata. – Rīga : LR CSP

²⁷⁸ Eglīte P., Ivbulis B. Latvijas cilvēkkapitāls: atjaunošanās izredzes un nosacījumi. // LZA Ekonomikas institūta gadagrāmata '99. – Rīga, 2000. – 9. lpp.

Patreiz Latvijā no visiem augstāko izglītību ieguvušiem iedzīvotājiem 60% ir pārsnieguši 40 gadu vecumu, bet 18,4% – 60 gadu vecumu.²⁷⁹ Tāpēc pozitīvi vērtējams studējošo skaita pieaugums augstskolās. Vienlaicīgi ir nepieciešama mācību kvalitātes uzlabošana un pietiekami labi atalgotas darba vietas, pretējā gadījumā notiks smadzeņu aizplūde, un tas nozīmētu vietējā darbaspēka strauju novecošanu un kvalitātes pazemināšanos.

Augstākās izglītības finansējums Latvijā ir pieaudzis galvenokārt uz ārpusbudžeta ieņēmumu rēķina, un valsts augstākās izglītības finansējuma īpatsvars IKP ir pat samazinājies. Minētais ir pretrunā ar attīstīto valstu augsmes pieredzi, kas rāda, ka ekonomikas augsmes procesā pieaug gan augstākās, gan pārējo izglītības līmeņu finansēšana. Tā kā augstākā izglītība ir viens no svarīgākajiem cilvēkkapitāla kvalitātes kritērijiem, tad zemais augstākās izglītības finansējums ir viennozīmīgi negatīvi vērtējams no tautsaimniecības ekonomiskā potenciāla viedokļa.

Minētais atsedz arī vienu no iemesliem, kādēļ Latvijas augsto tehnoloģiju īpatsvars NKP ir niecīgs: to ietekmē ne vien zemais zinātnes un izglītības finansējums, bet arī uzkrātais cilvēkkapitāls – šajā nozīmē izglītība. Ir svarīga ne vien izglītība kā tāda, bet tās pielietojums, kvalitāte un atdeve, tādēļ ir jāstimulē mācībspēku kvalifikācijas paaugstināšanas iespējas. Neapšaubāmi, kvalificēta darbaspēka īpatsvara pieaugums nozīmē arī darba samaksas celšanos, taču līdz ar to pieaug ne vien konkurence darba piedāvājuma tirgū, bet arī produktivitāte.

Nodarbinātības un darbaspēka kvalifikācijas pielāgošana darba tirgus prasībām ir aktuāla kopumā Latvijā, un it sevišķi reģionālā griezumā. Ne tikai attīstītos ražošanas centros nodarbinātajiem nepieciešama zināšanu padziļināšana, lai saglabātu darbu jaunu nozaru attīstības rezultātā. Arī laukos lauksaimniecības modernizācijas gadījumā lielam lauku iedzīvotāju skaitam, iespējams, būs jāmeklē citi nodarbinātības veidi, tādējādi esošais bezdarba līmenis laukos pieaugs vēl vairāk. Svarīgi ir ne tikai sekmēt visu līmeņu mācību iestāžu beidzēju iesaisti darba tirgū un cilvēkkapitāla tālāku uzkrāšanu, bet arī veicināt bezdarbnieku atgriešanos darba tirgū.

Konkurētspējīgs atalgojums ir arī noteicošais faktors, kas regulē jaunā darbaspēka darbošanās vietas izvēli, un novērš smadzeņu aizplūdi no valsts. Finansējot zinātni un izglītību, iespējams uzlabot cilvēkkapitāla kvalitāti un līdz ar to ātrāk panākt ekonomikas transformāciju uz „jauno” augsni.

5.5. Tehnoloģiskā attīstība

Tehnoloģijas ir augsti mobils ražošanas faktors. Tehnoloģiju jēdziens tiek traktēts kā zinātnisku un tehnisku zināšanu kopums, ko var izmantot preču un pakalpojumu ražošanā. 20. gadsimta otrajā pusē pasaules darba un kapitāla tirgus papildināja arī tehnoloģiskā tirgus niša. Zinātniski tehniskais progress valstu starpā attīstās nevienmērīgi, bet to augstā mobilitāte (apmaiņa tehnoloģijām) izgludina

²⁷⁹ LR Izglītības un zinātnes ministrijas statistikas dati./Internets.- <http://www.izm.gov.lv>. – 2003. gada 23. aprīlis

valstu atšķirības tehnoloģiskās attīstības ziņā. Tehnoloģija kā prece ir dārga, tās pārņemšana ietver nozīmīgas izmaksas.

- Izšķir sekojošas tehnoloģijas (tehnoloģiju dzīvotspējas stadijas):²⁸⁰
- unikālas, jeb tādi izgudrojumi un zinātniski tehniskas izstrādes, kas ir aizsargātas ar patentiem, saturošas *know-how*. Tām raksturīgs uz doto brīdi visaugstākais tehniskais raksturojums, un tādas tehnoloģijas parasti izmanto tikai nozaru monopoli;
 - progresīvas jeb tādas uzlabotas tehnoloģijas, kuru ražīgums salīdzinājumā ar konkurentu analogām tehnoloģijām ir augstāks. Progresīvās tehnoloģijas netiek aizsargātas ar patentiem, tām nav spilgti izteiktu *know-how*, taču progresīvo tehnoloģiju pietiek, lai ražojot iegūtu papildu peļņu. Progresīvās tehnoloģijas var tikt radītas ne tikai zinātnieku un inženieru darbības rezultātā, bet arī uz iepriekš unikālo tehnoloģiju bāzes, kuras uz konkrēto brīdi ir zaudējušas savu aktualitāti (pārstāj būt unikālas);
 - tradicionālas, jeb parastās tehnoloģijas. Tās nodrošina viduvējus ražošanas rādītājus, kādi ir vairākiem nozares ražotāju. Šīs tehnoloģijas nenodrošina to pircējam ievērojamu tehniski ekonomisku pārsvaru un produkcijas kvalitāti salīdzinājumā ar analogiskas produkcijas ražotājiem. Ražotājs, iepērkot tradicionālo tehnoloģiju, parasti necer uz īpaši lielu peļņas palielināšanu. Tradicionālo tehnoloģiju priekšrocība ir to salīdzinoši zemā cena un iespēja iegādāties ražošanā jau pārbaudītas iekārtas. Parastās tehnoloģijas rodas, novecojot progresīvajām tehnoloģijām;
 - morāli novecojušas tehnoloģijas ir tādas, kas nav aktuālas un nenodrošina lētas un konkurētspējīgas produkcijas ražošanu.

Tehnoloģijas pasaules tirgū tiek aizsargātas ar licencēm, patentiem, *copyright*, preču zīmēm. Ar *know-how* saprot tehnisku pieredzi, ražošanas noslēpumus, informāciju, kurai ir komerciāla vērtība. *Know-how* ietver arī tehnisku dokumentāciju – formulas, rasējumus, shēmas, nepatentētus izgudrojumus, instrukcijas. Praktiski nereti tiek pārdota patenta licence, un vienlaicīgi nodota arī *know-how* – tehniskas palīdzības sniegšana un ražošanas organizēšana. Atšķirībā no patentētiem izgudrojumiem, *know-how* nav tiesiski aizsargāts, tas var ietvert produkcijas paraugus, mašīnas, rezerves daļas, instrumentus u.c.

Lielākā daļa attīstīto valstu labprātāk pārdod tehnoloģiskās iekārtas un pielietojamās zināšanas ārvalstu uzņēmumiem, nevis iekšējiem. Motīvi, kāpēc tehnoloģijas tiek pārdotas ārējiem tirgiem, ir dažādi:²⁸¹

- jaunas tehnoloģijas nodošana ārzemēm ir veids, kā integrēties ārvalstu preču tirgos,
- multinacionālās kompānijas labprāt pārdod tehnoloģijas savām ārvalstu filiālēm, jo šādi tās patur monopoltiesības uz doto tehnoloģiju izmantošanu, un tiek izslēgta ražošanas noslēpumu noplūde, tādējādi tiek minimizēts risks pircēju pārvērst par nopietnu konkurentu,

²⁸⁰ Дадалко В. А. Мировая экономика. – Минск, 2001

²⁸¹ Turpat

- tehnoloģiju realizācija uz ārzemēm bieži ir saistīta ar papildus izejvielu, iekārtu un pusfabrikātu piegādi. Tehnoloģiju pārdevējs iegūst iespēju paplašināt eksporta produkcijas izlaidi. Šāda izdevība, kuru iegūst uzņēmums, realizējot tehnoloģijas uz ārzemēm, ir nosaukta par eskorta efektu (*escort-effect*).

Savukārt motīvi, kas mudina pircēju iegādāties jaunas tehnoloģijas, ir sekojoši:²⁸²

- importējot jaunas tehnoloģijas, pircējs ietaupa līdzekļus un laiku, ko vajadzētu patērēt, lai izstrādātu analogiskas iekārtas patstāvīgi. Parasti zinātniskie, pētnieciskie un konstruktoru darbi ir laika ietilpīgi un ne vienmēr dod gaidītos rezultātus. Tādēļ vieglāk ir nopirkt, nekā izgatavot pašam,
- iegādājoties jaunas tehnoloģijas, pircējam ir iespēja visīsākā laikā atjaunot nozarē tās tehnoloģijas, kas ir novecojušas,
- importa tehnoloģiju iegāde ir saistīta ar izdevību apgūt produkcijas ražošanu ar salīdzinoši nelieliem izdevumiem, jo parasti tiek pārdotas ražošanā jau pārbaudītas iekārtas, un bez tam pircējs vienmēr var griezties pie licenzētāja pēc palīdzības,
- jaunas tehnoloģijas ir konkurētspējīgas, līdz ar to ražotājs gūst iespēju izvērst eksporta produkcijas paplašināšanu.

Tehnoloģiju tirgū aģentu loma pieder attīstītajām valstīm, pateicoties to augstajai ekonomiskajai attīstībai.

Tehnoloģiju un augsmes pozitīvo korelāciju arī skaidro endogēnās augsmes teorija. Praktiski jaunā ekonomika tiek definēta kā ekonomika, kura spēj gūt labumu, balstoties uz divām svarīgākajām pasaules ekonomiku tendencēm: uzņēmējdarbības globalizāciju un revolūciju informācijas un komunikāciju tehnoloģiju jomā.²⁸³ Taču ekonomiskās augsmes pētnieki vairs nav tik optimistiski attiecībā uz tehnoloģiskās attīstības ietekmi uz augsmi, un skeptiski uzskata, ka jaunas tehnoloģijas nav iespējams ražot nabadzīgās valstīs. Tāpat tiek uzskatīts, ka tehnoloģiskā attīstība nav sekmējusi ne jaunattīstības, ne pārejas perioda valstu ekonomikas augsmi.²⁸⁴

Ar tehnoloģijām literatūrā arī saprot informācijas tehnoloģijas (IT). IT – informācijas tehnoloģijas – ir gan piedāvājuma puses, gan pieprasījuma puses produkti. No ražošanas puses IT ietver datoru un datorprogrammu (*hardware and software*), telekomunikāciju aprīkojumu un mikroelektronikas ražojošās nozares. Savukārt pieprasījuma (pielietojuma) puses IT nozīmē to pielietojumu visās ekonomikas jomās – finansu, informācijas pakalpojumu, rūpniecības nozarēs un

²⁸² Turpat

²⁸³ Kolodko G.W. The "New Economy" and the old problems. – Tiger Working paper series No. 24. – Warsaw, August 2002

²⁸⁴ Piatkowski M. The "New Economy" and economic growth in Transition economies. – UNU World Institute for Development Economics Reserach Discussion Paper No.2002/62. – Helsinki, July 2002

citur.²⁸⁵ Pielietojot IT ražošanā, tiek uzlabota ne vien produktivitāte, bet arī produkta kvalitāte.

Bieži vien jaunās ekonomikas teorijā augsmes faktoru kontekstā ar tehnoloģijām saprot arī Interneta izvēršanos. G. Kolodko saka, ka, ja simts gadus atpakaļ sabiedrība tika iedalīta lasīt- un rakstītpratējos un neizglītotajos, tad patreiz sabiedrības iedalījums var tikt noteikts ar iespēju piekļūt Internetam un bez tā.²⁸⁶

Uzskata, ka informācijas tehnoloģiju straujā attīstība radīja jaunu nozaru struktūru:²⁸⁷

- smagā rūpniecība (*high volume*) jeb darba un kapitāla ietilpīga ražošana,
- augstās tehnoloģijas (*high tech*) – ražošana, balstīta uz ātri pielāgojamām un sarežģītām tehnoloģijām. Šī nozare saistīta ar zemu darba un kapitāla ietilpību, piemēram, mikroprocesoru un dažādu ierīču ražošana,
- mīkstās tehnoloģijas (*soft tech*) – programmatūras ražošana, sistēmu integrācija.

Mīksto tehnoloģiju īpatnība ir tā, ka to radīšanai pamatā nepieciešams intelektuālais kapitāls. Neapšaubāmi, tās valstis, kurās cilvēkkapitāls ir augsti attīstīts, un tās valstis, kurās ir nodrošināti labvēlīgi apstākļi cilvēkkapitāla uzkrāšanai, varētu pārlēkt pāri nepieciešamībai radīt savas augstās tehnoloģijas, bet kļūt par mīksto tehnoloģiju ražotāju centriem.²⁸⁸

Bez tam literatūrā tiek uzsvērta zinātnes un pētnieciskās darbības P&A (*research and development*) lielā loma, un tā ir saistīta ar inovāciju radīšanu – tehnoloģiju attīstības pamats ir zinātne.

Lai gūtu priekšstatu par zinātņi un tās finansēšanu Latvijā, ir jāaplūko datus par P&A ārvalstīs.

Kā liecina 30. tabulas dati, augsti attīstīto valstu statistiskie parametri būtiski atšķiras no vidējā, un it sevišķi no zema ienākuma valstu grupu parametriem. Augsto tehnoloģiju eksports ietver produkciju ar augstu P&A īpatsvaru, t.i., tādu zinātnietilpīgu nozaru produkciju kā datori, lidaparāti, ķīmijas rūpniecības produkcija, elektroniskie aparāti. Dotā informācija liek secināt, ka transformācijai līdz augsta ienākuma līmenim īsā laika periodā vidēja ienākuma valstīm, tai skaitā arī Latvijai, ir nepieciešama īpaši strauja ekonomikas augsmē.

Latvijas informācijas un komunikāciju tehnoloģiju (IKT) pieejamība, salīdzinot ar kaimiņvalstīm – Lietuvu un Igauniju, ES kandidātvalstīm un attīstītām valstīm, – ir attēlota 31. tabulā.

Statistika liecina, ka Latvija un arī kandidātvalstis 2000. gadā, salīdzinot ar attīstītajām Vāciju un Japānu, atpalika visu IKT pieejamības ziņā, izņemot rādītāju

²⁸⁵ Hanna N., Guy K., Arnold E. The Diffusion of Information Technology. Experience of Industrial Countries and lessons for Developing countries. – WB Discussion paper No.281, – WB 1995, xi.p.

²⁸⁶ Kolodko G.W. The “New Economy” and the old problems. – Tiger Working paper series No. 24. – Warsaw, August 2002

²⁸⁷ Кузминов Я.И., Яковлев А.А. Новая экономика – новое общество – новое государство. Москва : ГУ ВШЭ. – 2002, стр.6

²⁸⁸ Кузминов Я.И., Яковлев А.А. Новая экономика – новое общество – новое государство. Москва : ГУ ВШЭ. – 2002, стр.6

„TV uz 1000 iedzīvotājiem”. PB informācija arī rāda, ka no kopējiem iedzīvotājiem Interneta lietotāju īpatsvars 2000. gadā Latvijā bija 6,5% (2001. – 7,4%), Lietuvā – 6,4%, Igaunijā – 27,9%, Polijā – 7,2% un Vācijā – 29,2%. Cipari liek secināt to, ka Interneta lietotāju skaits Latvijā pretēji Nacionālā Attīstības plānā teiktajam, iespējams, nav sasniedzis kritisko masu. Balstoties uz salīdzinošo rādītāju – iedzīvotāju skaitu, attīstīto valstu un pirmkārt Igaunijas pieredze rāda, ka dotā sfēra ir dinamiska un Latvijas 7% nav maksimālā robeža.

30. tabula

Tehnoloģiju un infrastruktūras salīdzinošie rādītāji pasaulē dažādu ienākumu grupās, 2000. gadā

	Pasaule	Augsti ienākumi	Vidēji ienākumi	Zemi ienākumi
Iedzīvotāju skaits, mljrd.	6,1	0,95	2,6	2,5
Urbanizācija, % no kopējā iedzīvotāju skaita	46,8	77,4	50,9	30,6
Tālruņu skaits uz 1000 iedzīvotājiem (fiksētās līn. un mobilie tālr.)	286,3	1130,7	217,5	28,7
Personālo datoru skaits uz 1000 iedzīvotājiem	78,3	385,0	29,3	5,1
Interneta lietotāju skaits, milj.	366,5	288,8	68,2	9,5
Augsto tehnoloģiju eksports (% no rūpniecības preču eksporta)	20,0	22,8	13,0	6,2*

* dati par 1997. gadu

Avots: Pasaules Bankas statistikas datu bāze „The World Development Indicators database”
<http://www.worldbank.org>

31. tabula

Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju pieejamība Latvijā un citās valstīs, 2000. gadā

	Latvija	Lietuva	Igaunija	Japāna	Vācija	Polija	Ungārija	Bulgārija
Iedzīvotāju skaits, milj.*	2,3	3,5	1,4	127,1	82,2	38,7	10,2	8,1
- uz 1000 iedzīvotājiem:								
Telefonlīnijas	303	321	363	586	611	282	372	350
Mobilie tālruņi	166	142	387	526	586	174	302	90
Ikdienas laikraksti	247	30	176	578	305	108	46	257
Televizori	789	422	591	725	586	400	437	449
Radio	695	524	1096	956	948	523	684	543
Personālie datori	140,3	64,9	152,9	315,2	336	68,9	85,3	43,9

* dati par 2001. gadu

Avots: Pasaules Bankas statistikas datu bāze „The World Development Indicators database”
<http://www.worldbank.org>

LR IZM norāda, ka Latvijas likumdošana nosaka, ka zinātnieki ir tikai tās personas, kurām ir zinātniskais grāds, un min plašāku zinātnes statistikas starptautisko metodoloģiju, kura nosaka, ka augstskolu **zinātniski tehniskajā personālā P&A** ir iekļauti zinātnieki, tehniskais personāls un zinātniski apkalpojošais personāls.

Savukārt **zinātnieki** tiek definēti kā profesionālas personas, kas nodarbojas ar jaunu zināšanu iegūšanu, zināšanu pielietošanu jaunu produkcijas veidu, procesu un metožu radīšanā vai to pilnveidošanā. Latvijā šajā grupā tiek iekļauti gan zinātnieki ar grādu, gan personas bez grāda, kas veic zinātnisko darbību augstskolā.

Tehniskais personāls ir personas, kurām ir nepieciešamās tehniskās zināšanas un pieredze vienā vai vairākās jomās un kuri zinātnieku vadībā piedalās zinātniskajā darbībā, veicot tehniskos uzdevumus (inženieri, tehniķi, laboranti, tehnologi, operatori u.tml.).

Zinātni apkalpojošais personāls ir personas, kas veic palīgfunkcijas zinātniski tehnisko darbu izpildē (plānu, ekonomisko, zinātniski tehniskās informācijas struktūrvienību darbinieki, speciālo un zinātniski tehnisko bibliotēku darbinieki, patentu dienesta speciālisti, arhivāri, kā arī augstas kvalifikācijas strādnieki, kuri veic zinātniskās aparatūras un ierīču montāžu, regulēšanu, apkopi un remontu u.c.).²⁸⁹

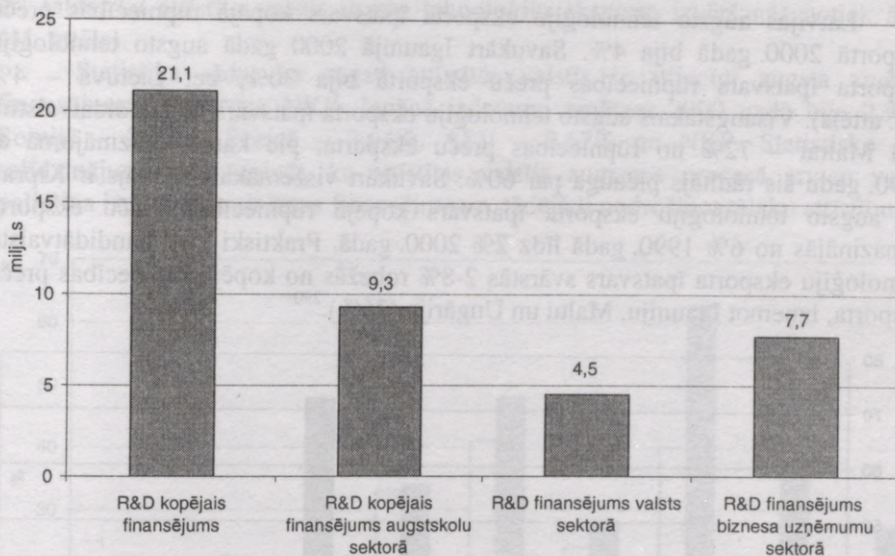
90-to gadu sākumā pēc komandekonomikas sabrukuma Latvija mantoja ievērojamu zinātnisko potenciālu. Taču pārsvarā galvenās prioritāri attīstītās nozares bija saistītas ar PSRS militārās rūpniecības vajadzībām, un zinātnē nodarbināto skaits vairākkārt samazinājās.

Zinātnes kopējais finansējums Latvijā, saskaņā ar LR IZM datiem, 2001. gadā bija 21,1 milj. Ls, no kura budžeta izdevumu apjoms – 8,6 milj. Ls. P&A finansējuma īpatsvars IKP uz 2001. gadu bija 0,44%, un zinātniskā personāla skaits bija 5476 nodarbināto. Zinātnes finansējums sektoru iedalījumā ir parādīts 38. attēlā.

Lielākais zinātnieku skaits bija nodarbināts augstskolās, un pozitīvi ir vērtējams P&A augstais personāla skaits biznesa uzņēmumu sektorā (39. attēls). Valsts sektorā 2001. gadā bija 1091 P&A speciālists, tai skaitā ar zinātnisko grādu 924 strādājošie.

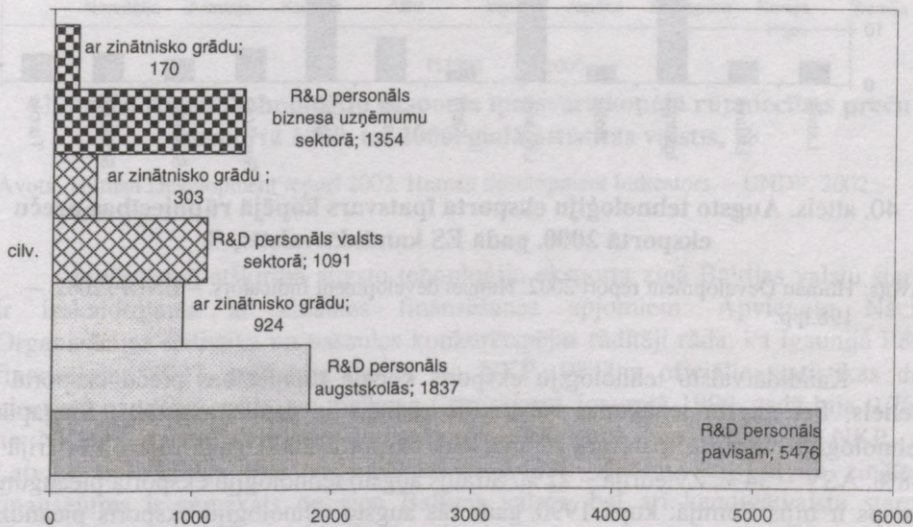
Sadalījumā pa vecuma grupām, no visiem zinātnē nodarbinātajiem 2001. gadā 35% bija zinātnieki vecumā no 50-59 gadiem, 26% vecumā no 40-49 gadiem, 23% vecumā no 60 gadiem un vairāk. Savukārt vecuma grupā līdz 30 gadiem augstskolās strādāja 4% un vecumā no 30-39 gadiem – 12% no zinātnē nodarbinātajiem.

²⁸⁹ LR IZM statistikas dati par augstskolu zinātnisko darbību./Internets – <http://www.izm.gov.lv>

38. attēls. P&A finansējums dažādos sektoros Latvijā, 2001.gadā, miljonos latu

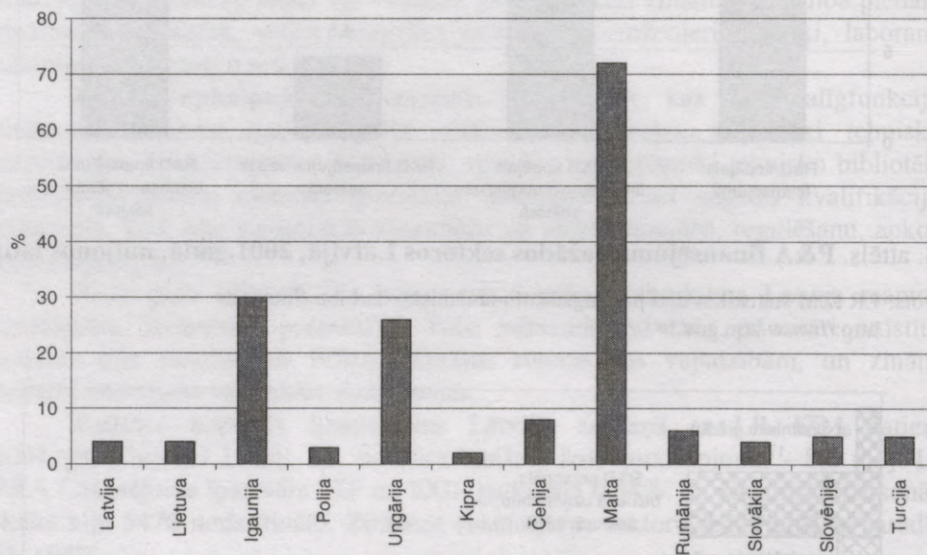
Avots: LR IZM statistikas dati par augstskolu zinātnisko darbību./Internets
<http://www.izm.gov.lv>

39. attēls. P&A personāla sadalījums Latvijā dažādos sektoros 2001. gadā

Avots: LR IZM statistikas dati par augstskolu zinātnisko darbību./Internets,-
<http://www.izm.gov.lv>

Latvijas augsto tehnoloģiju eksporta īpatsvars kopējā rūpniecības preču eksportā 2000. gadā bija 4%. Savukārt Igaunijā 2000. gadā augsto tehnoloģiju eksporta īpatsvars rūpniecības preču eksportā bija 30%, bet Lietuvā – 4% (40. attēls). Visaugstākais augsto tehnoloģiju eksporta īpatsvars no kandidātvalstīm bija Maltai – 72% no rūpniecības preču eksporta, pie kam salīdzinājumā ar 1990. gadu šis rādītājs pieauga par 60%. Savukārt viszemākais rādītājs ir Kiprai, tās augsto tehnoloģiju eksporta īpatsvars kopējā rūpniecības preču eksportā samazinājās no 6% 1990. gadā līdz 2% 2000. gadā. Praktiski visu kandidātvalstu tehnoloģiju eksporta īpatsvars svārstās 2-8% robežās no kopējā rūpniecības preču eksporta, izņemot Igauniju, Maltu un Ungāriju (26%).²⁹⁰

40. attēls. Augsto tehnoloģiju eksporta īpatsvars kopējā rūpniecības preču eksportā 2000. gadā ES kandidātvalstīs, %

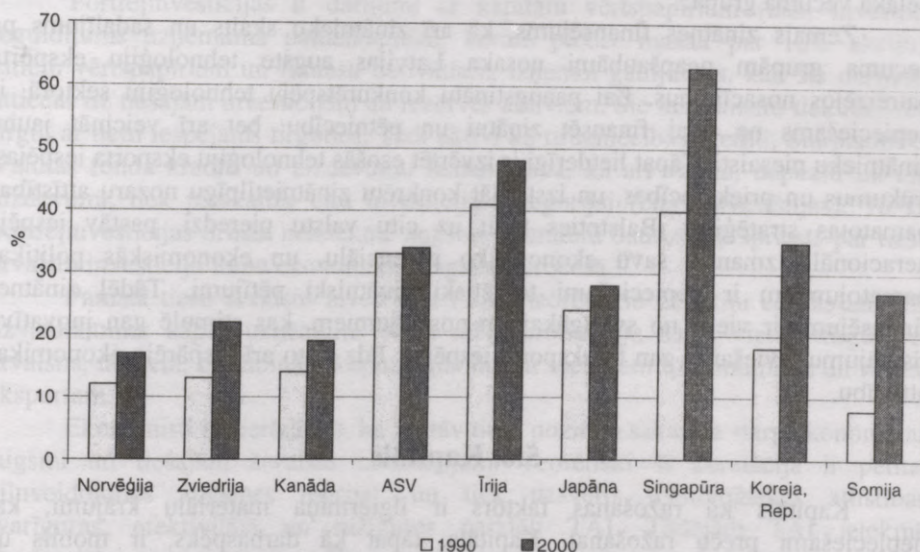
Avots: Human Development report 2002. Human development Indicators. – UNDP, 2002. – 198.lpp.

Kandidātvalstu tehnoloģiju eksports kopējā rūpniecības preču eksportā ir neliels, bet augsta ienākuma valstīs šis rādītājs ir daudz augstāks. Singapūrā tehnoloģiju eksporta īpatsvars rūpniecības eksportā 2000. gadā bija 63%, Īrijā – 48%, ASV – 34%, Zviedrijā – 22%. Straujš augsto tehnoloģiju eksporta pieauguma temps ir bijis Somijā: kopš 1990. gada tās augsto tehnoloģiju eksports pieaudzis vairāk nekā 3 reizes un 2000. gadā bija 28% no kopējā rūpniecības preču eksporta. Statistika rāda, ka tehnoloģiju eksports vairākumā valstu, gan attīstītās, gan jaunattīstības valstīs ar dažiem izņēmumiem, laika gaitā pieaug. Tas liek secināt par pozitīvu globalizācijas ietekmi uz ekonomiskajiem procesiem. Taču jāatzīmē

²⁹⁰ Human Development indicators 2002./ Internets. – <http://hdr.undp.org/reports/global/2002>

arī fakts, ka attīstīto valstu augsto tehnoloģiju eksporta izvērsšanās notiek ātrāk (41. attēls).

Statistika rāda, ka augsti attīstītās valstīs ir attiecīgi augsta zinātnes finansējuma proporcija NKP. Japānā izdevumi zinātnei 2000. gadā bija 2,98%, Somijā – 3,37%, Šveicē – 2,64%, ASV – 2,67% no NKP. Statistisko datu salīdzinājumi ļauj secināt, ka attīstītās valstis augsmes procesā arvien vairāk palielina izdevumus zinātnes finansējumam, tādējādi nodrošinot tālāku attīstību.

41. attēls. Augsto tehnoloģiju eksporta īpatsvars kopējā rūpniecības preču eksportā 1990. un 2000. gadā attīstītās valstīs, %

Avots: Human Development report 2002. Human development Indicators. – UNDP, 2002. – 198. lpp.

Ievērojamā atšķirība augsto tehnoloģiju eksporta ziņā Baltijas valstu starpā ir izskaidrojama ar zinātnes finansēšanas apjomiem. Apvienoto Nāciju Organizācijas statistika un pasaules konkurētspējas rādītāji rāda, ka Igaunijā P&A finansējums 1997. gadā bija 0,57% no NKP. Pēdējie oficiālie statistikas dati pieejami par 1999. gadu, un zinātnes finansējums Igaunijā 1999. gadā bija 0,76% no NKP.²⁹¹ Lietuvā zinātnes finansējums 1997. gadā bija 0,70% no NKP, un Latvijā šis rādītājs bija viszemākais – 0,43%. Zīmīgi, ka Latvijā zinātnes finansējums ir zemākais ne vien Baltijas valstu, bet arī kandidātvalstu starpā. Neskatoties uz valdības deklarētajām ilgtermiņa augsmes un endogēnās augsmes prioritātēm, acīmredzama ir zinātnes finansējuma nepietiekamība.

Kā atzīmē LR Izglītības un zinātnes ministrija, arī P&A finansējums no valsts budžeta līdzekļiem attiecībā pret IKP pēdējo piecu gadu laikā ir bijis viens no zemākajiem rādītājiem ES kandidātvalstu vidū, un šim rādītājam ir izteikta tendence samazināties. Doktora grādu ieguvušo skaits Latvijā ir niecīgs, salīdzinot

²⁹¹ Selected R&D indicators./Internets. – www.unesco.org

ne tikai ar ES valstīm, bet arī ar Latvijas kaimiņvalstīm Lietuvu un Igauniju. Dažās augstskolās, gadiem ilgi nav sagatavots neviens zinātņu doktors. Zinātnes apjoms augstskolās un it sevišķi universitātēs ir nepietiekošs gan finansējuma, gan zinātniskā personāla ziņā. 2002./2003. akadēmiskajā gadā visās augstskolās kopā strādā tikai 143 pētnieki un vadošie pētnieki, 40% no augstskolu profesoriem nesaņem grantu finansējumu.²⁹² Bez tam Latvijā ir vērojama lēna zinātnieku „atjaunošanās”, par ko liecina ievērojamais zinātnieku 58% īpatsvars 50 gadu un lielāka vecuma grupā.²⁹³

Zemais zinātnes finansējums, kā arī zinātnieku skaits un sadalījums pa vecuma grupām neapšaubāmi nosaka Latvijas augsto tehnoloģiju eksporta patreizējos nosacījumus. Lai paaugstinātu konkurētspēju tehnoloģiju sektorā, ir nepieciešams ne tikai finansēt zinātņi un pētniecību, bet arī veicināt jaunu zinātnieku piesaisti. Tāpat lietderīgi ir izvērtēt esošās tehnoloģiju eksporta iespējas, trūkumus un priekšrocības, un izstrādāt konkrētu zinātnietilpīgu nozaru attīstības pamatotas stratēģijas. Balstoties tikai uz citu valstu pieredzi, pastāv iespēja neracionāli izmantot savu ekonomisko potenciālu, un ekonomiskās politikas pamatojumiem ir nepieciešami teorētiski zinātniski pētījumi. Tādēļ zinātnes finansējums ir viens no svarīgākajiem nosacījumiem, kas stimulē gan inovatīvo risinājumu ieviešanu, gan to eksporta iespējas, līdz ar to arī vispārējo ekonomikas attīstību.

5.6. Kapitāls

Kapitāls kā ražošanas faktors ir ilgtermiņa materiālu krājumi, kas nepieciešami preču ražošanai. Kapitāls, tāpat kā darbaspēks, ir mobils un pārvietojas starp valstīm, bet salīdzinot ar darbaspēku, kapitāla mobilitāte ir daudz augstāka. Kapitāla mobilitāti ietekmē valūtu kursu svārstības, valsts iekšējā politiskā vide un citi faktori. Valsts, kura ir pietiekami nodrošināta ar kapitālu, var eksportēt gan kapitālietilpīgu produkciju, gan pašu kapitālu. Tā, piemēram, valsts var ražot automašīnas iekšējā tirgū, vai investēt ārvalstīs un uzsākt ražošanu ārvalstīs. Gadījumā, kad notiek ražošanas faktoru pārvietošana uz ārvalstīm, valsts ekonomikas augsme var būt pat lielāka, nekā ārējās tirdzniecības paplašināšanās gadījumā.

Kapitāls atšķiras no primārajiem ražošanas faktoriem (darbs un dabas resursi) ar to, ka tas sākumā ir jārada, lai pēc tam to varētu lietot. Atkarībā no objektiem (finanšu vai materiālie aktīvi), investīcijas iedala finanšu un nefinanšu investīcijās.

Nefinanšu investīcijās ir ietverti ilgtermiņa nemateriālie ieguldījumi, dzīvojamās ēkas, citas būves un celtnes, ilggadīgie stādījumi, tehnoloģiskās mašīnas un iekārtas, pārējie pamatlīdzekļi un inventārs, kā arī pamatlīdzekļu

²⁹² LR IZM augstākās izglītības un zinātnes statistikas dati./Internets. – <http://www.izm.gov.lv>

²⁹³ LR IZM augstākās izglītības un zinātnes statistikas dati./Internets. – <http://www.izm.gov.lv>

izveidošana un nepabeigto būvobjektu izmaksas. Finanšu investīcijas ir ieguldījumi vērtspapīros, obligācijās un citos vērtspapīros.

Tiešās investīcijas raksturo ilgtermiņa attiecības starp vienas ekonomikas rezidentu (tiešais ieguldītājs) un citas ekonomikas rezidenta uzņēmumu (tiešo investīciju saņēmējs). Investīcijas uzskata par tiešajām, ja ieguldītājam pieder 10% un vairāk no parastajām akcijām vai balsstiesībām, vai ekvivalenta līdzdalība tiešo investīciju uzņēmumā.

Portfeļinvestīcijas ir darījumi ar kapitālu vērtspapīriem (tāda investora ieguldījums uzņēmuma pamatkapitālā, kuram pieder mazāk par 10% akciju), citiem vērtspapīriem un finanšu derivātiem, izņemot gadījumus, kad šie darījumi attiecas uz tiešajām investīcijām un rezerves aktīviem. Šie instrumenti tiek realizēti tirgū, ar tiem iespējams tirgoties. Tādi aktīvi kā tirdzniecības kredīti, Starptautiskā Valūtas fonda kredīti un aizdevumu izmantošana, kā arī valūta, depozīti un citi aizdevumi, tiek pieskaitīti citu investīciju kategorijai (citas investīcijas). Tā kā portfeļinvestīcijas drīzāk neietekmē augsmi, literatūrā daudz tiek spriests par tiešo ārvalstu investīciju lomu ekonomikas augsmes procesā.²⁹⁴

Pamatā tiešo ārvalstu investīciju (TĀI) teorētiskie pētījumi cenšas atbildēt uz jautājumu: kāpēc uzņēmums vēlas ražot produkciju nevis vietējā tirgū, bet ārvalstīs, tā vietā, lai dibinātu kopuzņēmumus ar vietējiem uzņēmumiem un ražotu eksportam.

Ekonomisti ir pierādījuši, ka pastāv tieša pozitīva sakarība starp ekonomikas augsmi un tiešajām ārvalstu investīcijām. Teorētiski šī korelācija ir pētīta, pilnveidojoties augsmes teorijai, un tiek uzsvērts tehnoloģiskās attīstības svarīgums, efektivitāte un ražīgums paralēli TĀI. Tādējādi TĀI ietekmē ekonomisko augsmi caur jaunāko tehnoloģiju pārvietošanu no industriālām valstīm uz mazāk attīstītām. Tiešās ārvalstu investīcijas arī paātrina tehnoloģiskā progresa tempus.

Pieejamajā literatūrā visbiežāk TĀI tiek aplūkotas no investora viedokļa, kur tās bieži vien ir cieši saistītas ar multinacionālo korporāciju (MNK) dibināšanu. Literatūrā izšķir vertikālās un horizontālās MNK.²⁹⁵ Horizontālo MNK raksturīgākā pazīme ir viena produkcijas veida ražošana dažādās valstīs vietējiem tirgiem. Investoru pievilina drīzāk izdevīga tirgus niša, nevis ražošanas faktoru cenas. Vertikālās MNK parasti izvēlas dažādas valstis vienas produkcijas dažādu pakāpju (tas ir, piemēram, detaļu) ražošanai. Šāda tipa ražošanas organizācijai investors izvēlas valstis ar zemām izejvielu un darbaspēka izmaksām. Tādējādi vertikālo MNK izveidošanu veicina ražošanas faktoru izmaksu diferenciācija.

No investīciju saņēmēja viedokļa, ārvalstu investora ieguldījums ražošanā ir tehnoloģijas, zināšanas un darba vietas. Taču jāatzīmē arī TĀI negatīvā ietekme uz vietējiem uzņēmumiem: tā kā TĀI ir jaunu tehnoloģiju nesējas, tās spēj „izspiest” vietējās investīcijas un arī vietējos uzņēmumus, pateicoties ārvalstu uzņēmumu augstākai produktivitātei.

²⁹⁴ *Carkovic M., Levine R.* Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth? – University of Minnesota, – May, 2002

²⁹⁵ *Moudatsou A.* Foreign direct investment and economic growth. Evidence from 14 European Union countries. – University of Crete, January 2001

Vienā no pētījumiem ir teikts, ka tiešo ārvalstu investīciju ietekme uz ekonomikas augsmi ir atkarīga no piesaistītās valsts cilvēkkapitāla: investīcijas ir produktīvākas, ja cilvēkkapitāla līmenis ir augstāks. Šeit jāpiebilst, ka cita saistība – kā TĀI ietekmē cilvēkkapitālu, netika noteikta.²⁹⁶ Savukārt citi pētījumi liecina, ka dažās valstīs mikroekonomikas līmenī TĀI neradīja sevišķas izmaiņas tehnoloģiskajā līmenī.²⁹⁷ Pie tam ekonometriskā analīze parādīja, TĀI var stimulēt ekonomikas augsmi valstīs ar zemu cilvēkkapitāla līmeni, bet savukārt ļoti nabadzīgās valstīs TĀI ekonomikas augsmi praktiski neiespaido.²⁹⁸ Tāpat vieni pētījumi apgalvo, ka TĀI un augsmes korelācija ir atkarīga no valsts atvērtības pakāpes, savukārt citi šo korelāciju noliedz.²⁹⁹

Tiek uzskatīts, ka TĀI ir faktors, kas spēj sekmēt ekonomikas augsmi un attīstību pārejas perioda valstīs. Lai novērtētu TĀI ietekmi uz Latvijas augsmi, ir nepieciešams īsi raksturot kapitāla plūsmas pasaulē un novērtēt Latvijas ieguvumus TĀI piesaistes rezultātā.

Pasaulē TĀI plūsmu stabilo pieaugumu kopš 1991. gada negatīvi ietekmēja 2001. gada vispārējā ekonomikas lejupslīde – pasaules mērogā investīciju apjomi samazinājās apmēram par 51%. Šo izmaiņu cēlonis bija ekonomiskās aktivitātes samazināšanās industriālajās valstīs. Laikā, kad pasaules investīciju plūsmas krasi samazinājās, jaunattīstības valstis investīciju krīzi pārdzīvoja daudz vieglāk un pārejas perioda valstīs investīciju apjomi pat pieauga apmēram par 2%.³⁰⁰

Pasaulē investoru ražotņu izvietojumu nosaka galvenokārt ražošanas efektivitāte, ekonomiski un stratēģiski aprēķini. ANO prognozē, ka galvenie MNK izvēršanās reģioni laikā no 2003. līdz 2005. gadam būs sekojoši: attīstītajās valstīs MNK darbība paplašināsies ASV, Vācijā un Lielbritānijā, Āzijas jaunattīstības valstīs – Ķīnā un Indonēzijā, Latīņamerikā – Brazīlijā un Meksikā. CAE prioritārais MNK izvēršanās reģions būs Polija, Ungārija un Čehija.³⁰¹

TĀI ietekmi uz ekonomiku raksturo transnacionālais indekss, kas ietver:

- 1) ienākošo TĀI īpatsvaru kopkapitāla veidošanā,
- 2) ienākošo TĀI īpatsvaru IKP,
- 3) ārvalstu investoru radīto pievienotās vērtības īpatsvaru IKP,
- 4) nodarbināto īpatsvaru uzņēmumos ar TĀI, procentos no kopējā nodarbināto skaita.

Aprēķinātais 1999. gada transnacionālais indekss rāda, ka līderis MNK piesaistē ir Honkonga, Beļģija un Luksemburga. Savukārt pārejas perioda valstīs šis indekss ir zems, kas ir izskaidrojams ar neseno iesaistīšanos globālajos ekonomiskajos procesos.³⁰²

²⁹⁶ Borensztein E., Gregorio J.D., Lee J.W. How does Foreign direct investment affect economic growth? NBER WP No. 5057., Cambridge, March 1995. – 19.p.

²⁹⁷ Carkovic M., Levine R. Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth? University of Minnesota, May 2002. – 2.p.

²⁹⁸ Turpat, – 10.lpp.

²⁹⁹ Turpat, – 11.lpp.

³⁰⁰ World Investment report 2002. – UNCTAD, – 3.p.

³⁰¹ World Investment report 2002. – UNCTAD, – 14p.

³⁰² Turpat, – 20.lpp.

Pēdējo gadu tendences (2000.-2001.) rāda, ka lielākās TĀI piesaistītājas un ieguldītājas ārvalstīs ir attīstītās valstis. Piemēram, ES valstu TĀI abpusējās plūsmas līdz ar pasaules ekonomikas recesiju arī ir mazinājušās 2001. gadā, un lielākās ieguldītājas bija Francija (otra lielākā investētāja valsts pasaulē aiz ASV), Beļģija un Luksemburga.³⁰³

Statistika liecina, ka no jaunattīstības valstīm ievērojams visvairāk TĀI piesaista Ķīna. Nozaru griezumā Ķīnā ārvalstu investori iegulda apstrādes rūpniecībā, pakalpojumu nozarēs.³⁰⁴ Lielākais TĀI īpatsvars (apmēram 60% no investīcijām) Ķīnā 1999. gadā bija darba ietilpīgās nozarēs – tekstilizstrādājumu un apģērbu ražošanā, pārtikas un mēbeļu ražošanas nozarēs. Savukārt kapitāla (ķīmiskā rūpniecība) un tehnoloģiju ietilpīgās (medikamentu un farmācijas produktu, elektronikas un elektrisko iekārtu ražošana) nozarēs TĀI īpatsvars bija ievērojami mazāks (ap 10%).³⁰⁵ Ķīnai nav izdevīga ģeogrāfiskā atrašanās vieta, kā, piemēram, Indijai, taču TĀI plūsmas uz Ķīnu ir daudz augstākas. Šis fakts zināmā mērā apliecina to, ka galvenais investora dzinējs ir peļņas gūšana un pēc iespējas zemākas izmaksas. Viens no iemesliem, kāpēc Ķīna ir pievilcīga ārvalstu investoriem, ir zemo darbaspēka atalgojums. Ķīnas vidējais atalgojums apstrādes rūpniecībā ir zemāks, nekā tādās nabadzīgās valstīs kā Indija, Zimbabve un Indonēzija. Ja pieņem Ķīnas vidējo algas rādītāju par 1, algas lielums Indijā ir 1,5, Zimbabve 2,2, Turcijā 7,5, Korejā 12,9, Japānā 29,9 un ASV 47,8.³⁰⁶

Jāatzīmē arī, ka Ķīnas valdība ir deklarējusi atsevišķas nozares, kurās ārējā kapitāla ieplūšana ir apgrūtināta – piemēram, nozares, kuru pamatkapitāla pārsvars pieder Ķīnas partneriem. Bez tam valdība nosaka industriju, kurās ārzemju kapitāls nedrīkst ieplūst vispār. Aizliegtās nozares ir stratēģiski nozīmīgi infrastruktūras objekti (un lielākā daļa no tiem ir augsto tehnoloģiju nozares) – lidostas, atomelektrostacijas, naftas un gāzes vadi, metro un dzelzceļš, ierobežota ārvalstu kapitālam ir dalība arī kalnrūpniecības, kuģniecības un tūrisma nozarēs.³⁰⁷ Bez tam ārvalstu kapitālam ir aizliegta dalība dažās vieglās rūpniecības nozarēs, dažādas elektronikas produkcijas ražošanā.³⁰⁸

CAE valstis ir samērā pievilcīgas TĀI, par to liecina kapitālieguldījumu pieaugums. Neskatoties uz pasaules ekonomikas recesiju 2000. un 2001. gados, TĀI CAE reģionā nesamazinājās, bet gan pieauga par 2% 2001. gadā. Taču jāpiebilst, ka TĀI ieplūdei ir izteikti reģionāls raksturs, jo apmēram ¾ no kopējo investīciju apjoma ir ieguldītas Polijā, Čehijā, Ungārijā, Slovākijā un Krievijā.

³⁰³ Turpat, – 41.lpp.

³⁰⁴ Turpat, – 57.lpp

³⁰⁵ Tseng W., Zebregs H. Foreign direct investment in China: some lessons for other countries. IMF PDP 02/3. - IMF, February 2002. – 4-5.p.

³⁰⁶ Trade and Development report 2002. UN, 2002. – 158.p.

³⁰⁷ Tseng W., Zebregs H. Foreign direct investment in China: some lessons for other countries. IMF PDP 02/3. - IMF, February 2002. – 13.p.

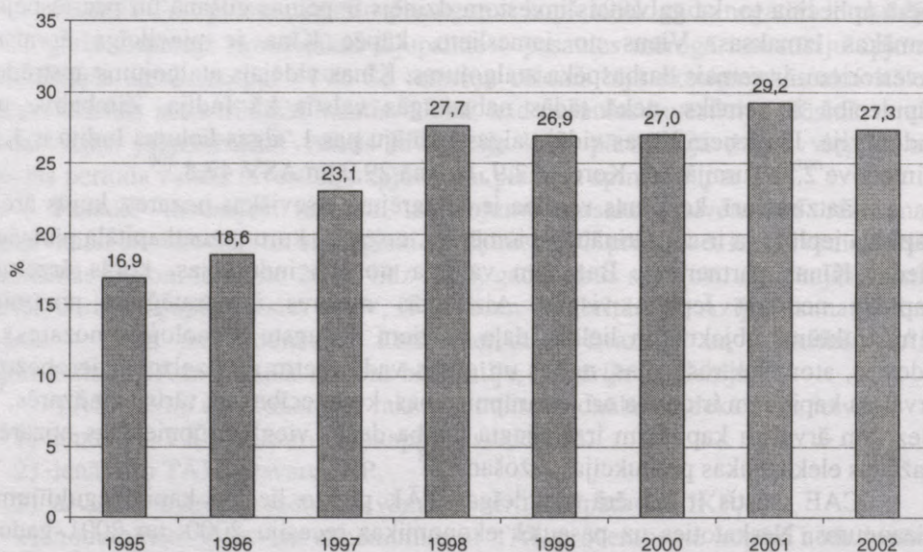
³⁰⁸ Instructive Directory on Industries Restricting & Prohibiting Foreign Investment. Directory on Industries Restricting Foreign Investment./ Internets – <http://www.chinatoday.com/inv/reg/a.htm>, – 2003. gada 5. maijs.

Vispievilcīgākā valsts teritoriālajā izvietojuma ziņā bija Polija, tai seko Čehija, Ungārija un Krievija.³⁰⁹

Nozaru griezumā pasaules lielākās MNK darbojas elektronikas un elektroniskā aprīkojuma, autotransporta, naftas produktu izplatīšanas nozarēs. CAE valstu lielākās MNK darbojas naftas produktu un dabasgāzes nozarē, transporta pakalpojumu nozarēs, (līdera pozīcijas ieņem Krievija un Slovēnija), farmācijas nozarē (Ungārija).³¹⁰

Latvijas statistika nesniedz detalizētu informāciju par ārvalstu investīciju izmantošanas konkrētiem virzieniem. Kopumā tās tiek izlietas jaunu objektu izveidošanai, funkcionējošo pārveidei un rekonstrukcijai, esošo saimniecisko objektu vai to daļu iegādei un citiem mērķiem.

Viens no tautsaimniecības attīstības rādītājiem ir kopējā kapitāla veidošanai (KKV) novirzītie līdzekļi. Kā redzams 42. attēlā, ievērojams KKV līdzekļu pieaugums bija līdz 1998. gadam, un 2002. gadā tā pieauguma tempi samazinājās.

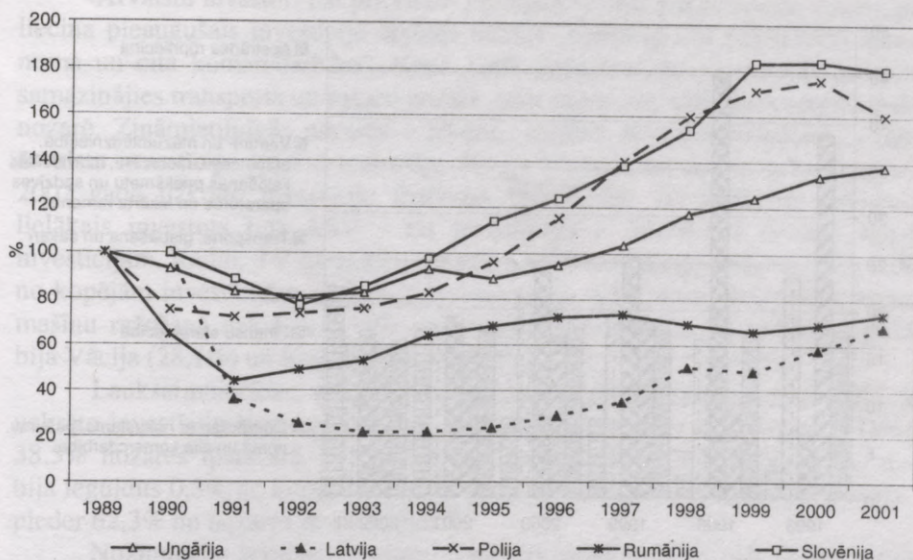
42. attēls. **Kopējā kapitāla veidošana Latvijā no 1995. līdz 2002. gadam, % no IKP**

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Latvijas makroekonomiskie rādītāji 4/2002. Rīga, CSP, 2003.- 44.lpp

Salīdzinājumā ar kandidātvalstīm, Latvijas pamatkapitāla veidošanai novirzītie līdzekļi vēl nav sasnieguši 1990. gada līmeni (43. attēls). Pieejamie dati liecina, ka atskaites gada līmeni kopējā pamatkapitāla formēšanas līdzekļu apjoms nav sasniedzis tikai Rumānijā. Savukārt pārējās valstīs – Čehijā, Bulgārijā, Polijā, Ungārijā, Slovākijā un Slovēnijā pamatkapitāla samazinājums nebija tik liels kā Latvijā.

³⁰⁹ World Investment report 2002. UNCTAD, – 69.p.

³¹⁰ World Investment report 2002. UNCTAD, – 112.p.

43. attēls. Kopējā pamatkapitāla formēšanai novirzīto līdzekļu dinamika Latvijā salīdzinājumā ar citām valstīm, % (1989 = 100), Latvijā un Slovēnijā 1990 = 100

Avots: Economic Survey of Europe 2003. No.1. United Nations, NY, Geneva, 2003. – 225. p.

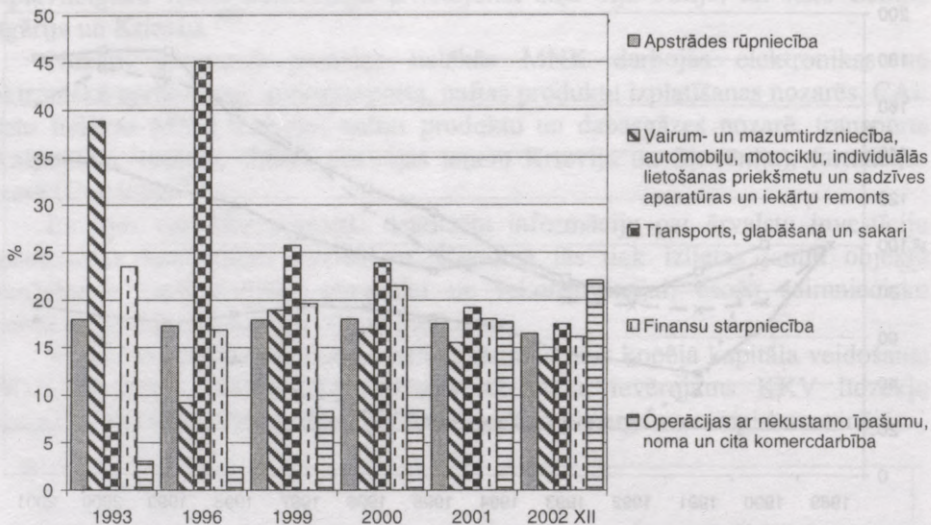
Lietuvā KKV īpatsvars IKP 2001. gadā bija 21,5%, savukārt Igaunijā – 27,7%.³¹¹ Balstoties uz dotajiem PB datiem, iespējams noteikt vispārējās tendences: Latvijā KKV īpatsvars IKP kopš 1997. gada pieaug, bet Lietuvā un Igaunijā samazinājās.

Transformācijas procesā ir nepieciešams ne vien savs, bet arī ārvalstu kapitāls. Ārvalstu investīcijas nozaru griezumā Latvijā ir attēlotas 44. attēlā. Dotajā gadījumā ārvalstu investīcijas ietver uzkrātos ārvalstu fizisko un juridisko personu ieguldījumus Latvijā reģistrēto uzņēmumu pamatkapitālā tiešo un portfeļinvestīciju veidā.

Apstrādes rūpniecības lielākās investīcijas 2002. gadā ir piesaistītas pārtikas produkcijas ražošanā (45. attēls). Apstrādes rūpniecības nozares ar mazāko ārvalstu investīciju apjomu ir radio, televīzijas, sakaru iekārtu un aparatūras ražošana.

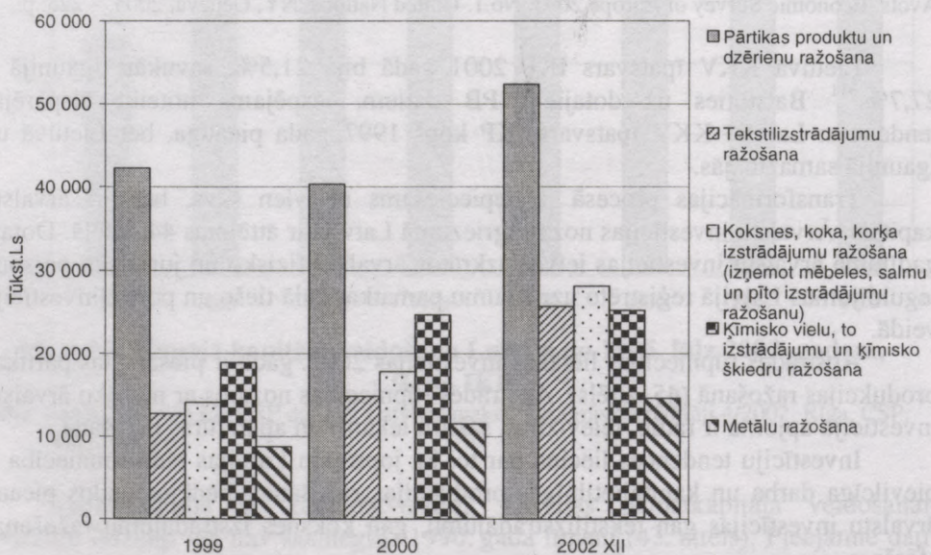
Investīciju tendences liecina par to, ka joprojām Latvijas tautsaimniecība ir pievilcīga darba un kapitālietilpīgās produkcijas ražošanai: pēdējos gados pieaug ārvalstu investīcijas gan tekstilizstrādājumu, gan koksnes izstrādājumu ražošanas sfērās.

³¹¹ World Development Indicators database./Internets. – <http://www.worldbank.org>

44. attēls. Ārvalstu investīcijas Latvijā reģistrēto uzņēmumu pamatkapitālā, % no kopējā investīciju apjoma

Avots: Aprēķināts, izmantojot LR CSP statistikas datus

45. attēls. Apstrādes nozares apakšnozares ar lielāko ārvalstu investīciju apjomu, tūkst. Ls

Avots: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga : LR CSP, 2003

Ārvalstu investori par prioritāro joprojām izvēlas pakalpojumu nozari, par to liecina pieaugušais investīciju apjoms nozarē „operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība”. Kopš 1996. gada ārvalstu investīciju īpatsvars ir samazinājies transporta un sakaru nozarē, taču strauji pieaudzis nekustamā īpašuma nozarē. Zinātņietilpīgās nozarēs – iekārtu, mašīnu, tehnikas ražošanā, – uzkrāto ārvalstu investīciju apjoms ir niecīgs. Biroja tehnikas un datoru ražošanas nozarē 2002. gadā uzkrāto investīciju īpatsvars bija 0,05% no kopējām investīcijām, lielākais investors bija ASV – tās investīcijas ir 58,7% no nozares kopējām investīcijām. Radio, TV un sakaru iekārtu nozarē investīciju īpatsvars bija 0,002% no kopējām investīcijām, vienīgais investors bija ASV. Citu elektrisko aparātu un mašīnu ražošanā uzkrātas 0,33% no kopējām investīcijām un lielākie ieguldītāji bija Vācija (28,1%) un Krievija (32,4%).³¹²

Lauksaimniecības, medicīnas un saistīto pakalpojumu nozarē 2002. gadā uzkrāto investīciju īpatsvars ir 0,2%, un lielākais investors šajā nozarē ir Dānija – 38,5% nozares īpatsvarā.³¹³ Medicīnas un kokmateriālu sagatavošanas nozarē bija ieguldīts 0,3% no kopējām investīcijām, un lielākais investors bija Somija. Tai pieder 62,3% no nozares investīcijām.³¹⁴

Nozīmīgāko ārvalstu investoru īpatsvars sadalījumā pa valstīm laika gaitā ir mainījies, un uz doto brīdi Latvijas ekonomikā dominē Zviedrijas kapitālieguldījumi (32. tabula).

32. tabula

Nozīmīgākie investori Latvijā, % no kopējām investīcijām

	1993	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Vācija	7,3	4,7	8,8	8,6	8,8	12,7	12,7	11,2
Dānija	4,2	26,3	18,1	15,1	14,3	14,0	11,7	11,1
Somija	3,0	2,7	2,9	4,6	5,3	5,4	5,2	5,3
Lielbritānija								
a	2,2	7,3	6,0	7,5	7,7	6,6	5,8	4,4
Īrija	4,9	3,2	4,8	5,3	4,1	2,1	2,3	2,1
Nīderlande	5,5	1,5	2,1	2,5	3,0	3,0	3,1	3,3
Zviedrija	8,2	4,9	4,8	6,7	8,6	10,2	13,3	12,8
Igaunija	0,4	1,4	4,0	3,9	5,2	6,1	5,8	6,3
Lietuva	0,3	0,2	0,1	0,2	0,4	0,4	0,4	0,4
Krievija	10,7	13,5	9,5	8,6	7,6	7,3	6,2	5,9
ASV	37,2	10,9	10,4	10,7	10,3	9,3	8,3	6,9
Norvēģija	0,1	0,4	0,2	4,0	3,8	4,1	5,4	7,8

Avots: Republic of Latvia: Statistical appendix. IMF country report No.03/112, April 2003. – 48.p.; Investīcijas Latvijā 2002, Nr.4/28. – Rīga: LR CSP, 2003.

³¹² Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 8-9, 15.lpp.

³¹³ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 10.lpp.

³¹⁴ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 10.lpp.

No 1994. gada sevišķi strauji ir pieaudzis Igaunijas un Zviedrijas investīciju apjoms, savukārt 1993. gada līdera – ASV – investīciju īpatsvars ekonomikā ir mazinājies no 37% līdz 7% 2002. gadā. Pašreiz lielākie investori Latvijā ir ES valstis – Vācija, Dānija, Zviedrija, Somija, kaimiņvalstis – Igaunija, Lietuva, NVS.

Igaunijas lielākais uzkrāto investīciju apjoms 2002. gadā bija.³¹⁵

- pārtikas produktu un dzērienu ražošanas nozarē – 8,9%,
- finansu starpniecības nozarē (izņemot apdrošināšanu un pensiju finansēšanu) – 63,6%,
- nekustamā īpašuma operāciju nozarē – 9,0%,
- vairumtirdzniecības un komisijas tirdzniecības nozarē (izņemot automobiļus un motociklus) – 4,7%.

Savukārt nozares ar lielāko Zviedrijas ieguldīto un uzkrāto kapitālu apjomu 2002. gadā bija (procentos no Zviedrijas investīcijām kopā).³¹⁶

- pārtikas produktu un dzērienu ražošanas nozare – 7,5%,
- finansu starpniecības nozare (izņemot apdrošināšanu un pensiju finansēšanu) – 24,7%,
- cita komercdarbība – 33,7%,
- operācijas ar nekustamo īpašumu – 7,7%.

Vācijas lielākās uzkrātās investīcijas 2002. gadā nozaru griezumā bija sekojošas:³¹⁷

- tekstilizstrādājumu ražošana – 14,8%,
- elektroenerģija, gāzes, tvaika un karstā ūdens apgāde – 25,3%,
- vairumtirdzniecība un komisijas tirdzniecība (izņemot automobiļus un motociklus) – 11,1%,
- finansu starpniecība (izņemot apdrošināšanu un pensiju finansēšanu) – 26,1%.

Dānijas lielākās uzkrātās investīcijas 2002. gadā bija sekojošās nozarēs.³¹⁸

- vairumtirdzniecība un komisijas tirdzniecība (izņemot automobiļus un motociklus) – 5,6%,
- pasts un sakari – 73,8%,
- operācijas ar nekustamo īpašumu – 3,6%.

Pārsvarā tiek investēts tajās nozarēs, kur nav īpaši nepieciešams augsts cilvēkkapitāls un izmaksas ir salīdzinoši zemas. Šīs nozares (finansu starpniecība

³¹⁵ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 33.lpp.

³¹⁶ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 41.lpp.

³¹⁷ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 32.lpp.

³¹⁸ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 33.lpp.

u.c.) ir augsti produktīvas un arī iedzīvotāju patēriņa pieaugums stimulē investīcijas kapitālietilpīgās un peļņu nesošās nozarēs. Investīciju zemo īpatsvaru zinātnietilpīgās nozarēs izskaidro ne vien izmaksu struktūra, bet arī tirgus nišas pieejamība un produkcijas kvalitāte. Par Latvijas zinātnietilpīgās produkcijas vājo konkurētspēju liecina tās zemais eksporta īpatsvars.

Reģionālā griezumā uzkrāto investīciju apjoms ir attēlots 33. tabulā.

33. tabula

**Uzkrātās ārvalstu investīcijas Latvijā reģistrēto uzņēmumu pamatkapitālā,
% no kopējo investīciju apjoma***

	1997	1998	1999	2000
Pavisam	100,0	100,0	100,0	100,0
Rīgas reģions	70,6	59,1	59,4	60,3
Rīga	62,9	51,4	51,3	51,6
Jūrmala	1,2	1,0	0,8	1,0
Rīgas rajons	6,4	6,7	7,3	7,7
Vidzemes reģions	2,0	2,2	2,8	2,8
Limbažu rajons	0,5	0,2	0,9	0,8
Valmieras rajons	1,2	1,2	1,5	1,5
Valkas rajons	0,1	0,1	0,1	0,2
Alūksnes rajons	0,0	0,0	0,0	0,0
Kurzemes reģions	7,7	7,3	7,0	6,8
Liepāja	1,8	1,6	1,5	1,9
Ventspils	4,3	4,2	3,9	3,5
Talsu rajons	0,7	0,7	0,9	0,7
Ventspils rajons	0,0	0,0	0,0	0,0
Zemgales reģions	1,0	0,7	0,8	0,6
Jelgava	0,2	0,2	0,2	0,2
Dobeles rajons	0,0	0,1	0,0	0,1
Tukuma rajons	0,1	0,1	0,1	0,2
Aizkraukles rajons	0,3	0,0	0,0	0,0
Latgales reģions	15,0	7,8	8,0	7,9
Daugavpils	14,7	7,6	7,4	7,3
Rēzekne	0,2	0,2	0,2	0,1
Rēzeknes rajons	0,0	0,0	0,4	0,3
Krāslavas rajons	0,0	0,0	0,0	-

* Reģionālā griezumā rajoni un pilsētas ir iedalītas sekojoši: 3 rajoni vai pilsētas ar lielāko investīciju apjomu un viens ar vismazāko investīciju apjomu 2000. gadā

Avots: LR CSP statistikas dati

Vispievilcīgākais investīcijām joprojām ir Rīgas reģions. Katrā reģiona lielākās investīcijas ir attēlotas 34. tabulā. Kā redzams, reģionālā griezumā valda kapitālieguldījumu nesabalansētība, prioritārās un pievilcīgākās ir pilsētas, nevis rajoni. Piemēram, Rīgas reģionā pārsvarā tiek investēts Rīgas pilsētā, Kurzemes reģionā – Ventspils pilsētā, Latgales reģionā – galvenokārt Daugavpilī.

Uzkrāto investīciju īpatsvars, % no reģiona kopapjoma*

	1997	1998	1999	2000
Rīgas reģions	100,0	100,0	100,0	100,0
Rīga	89,1	87,0	86,3	85,6
Jūrmala	1,8	1,7	1,4	1,6
Rīgas rajons	9,1	11,3	12,3	12,8
Vidzemes reģions	86,6	68,9	87,8	88,0
Limbažu rajons	23,5	10,7	30,1	27,4
Valmieras rajons	57,1	52,4	52,9	54,3
Valkas rajons	5,6	5,6	4,5	6,3
Alūksnes rajons	0,4	0,3	0,2	0,0
Kurzemes reģions	88,2	89,5	88,9	89,2
Liepāja	23,2	22,0	21,1	28,3
Ventspils	55,5	57,6	55,1	51,2
Talsu rajons	9,4	9,8	12,7	9,8
Ventspils rajons	0,1	0,1	0,1	0,0
Zemgales reģions	77,2	56,1	49,7	83,6
Jelgava	25,7	33,7	27,0	27,1
Dobeles rajons	4,7	7,5	6,4	23,4
Tukuma rajons	14,0	13,8	14,9	31,6
Aizkraukles rajons	32,7	1,1	1,4	1,5
Latgales reģions	99,7	99,3	99,4	98,0
Daugavpils	98,2	96,7	92,4	92,0
Rēzekne	1,2	2,6	2,2	1,5
Rēzeknes rajons	0,3	0,0	4,9	4,4
Krāslavas rajons	0,1	0,0	0,0	-

* Reģionālā griezumā rajoni un pilsētas ir iedalītas sekojoši: 3 rajoni vai pilsētas ar lielāko investīciju apjomu un viens ar vismazāko investīciju apjomu 2000. gadā

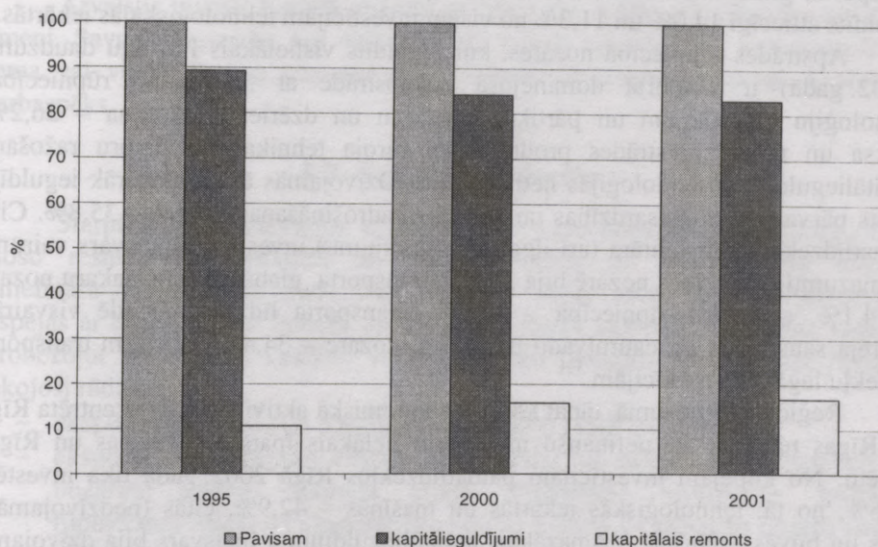
Avots: LR CSP statistikas dati

Svarīgs rādītājs ir kapitālieguldījumi pamatlīdzekļos un apgrozāmos līdzekļos. Nefinanšu investīcijas Latvijā absolūtos skaitļos kopš 1995. gada ir pieaugušas, taču kapitālieguldījumu īpatsvars kopējās investīcijās samazinās. To nosaka pieaugošie izdevumi kapitālajam remontam. Investīcijas no 1995. līdz 2001. gadam pieauga par 225%, bet izdevumi kapitālajam remontam pieauga par 410% (46. attēls).³¹⁹

Pārejas periodā ievērojami pieaug investīciju ieguldījums iekārtās, ēkās un būvēs (47. attēls). Uz kopējo nefinanšu investīciju fona, 2002. gadā visvairāk tika ieguldīts tehnoloģisko mašīnu un iekārtu iegādē – 44,0%, dažādu būvju un ēku celtniecībā – 29,1%, ilggadīgos stādījumos un pārējos pamatlīdzekļos – 20,9%.

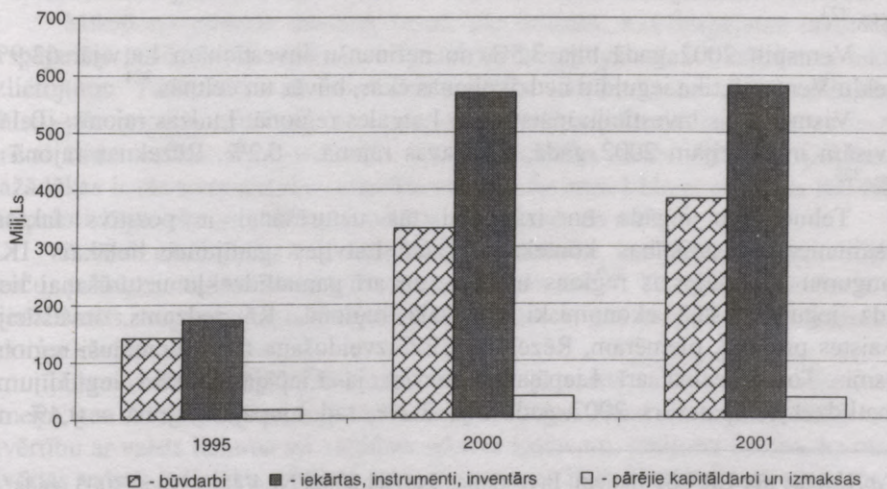
³¹⁹ Aprēķināts, izmantojot LR CSP statistikas datu krājumus

Bez tam transporta līdzekļu iegādei tika izlietots 10,1% no kopējām nefinanšu investīcijām, savukārt dzīvojamās ēkās – tikai 0,7%.³²⁰

46. attēls. Nefinanšu investīcijas Latvijā, 2001. gada salīdzināmās cenās, % no kopējām investīcijām

Avots: LR CSP statistikas dati

47. attēls. Kapitālieguldījumi 2001. gada salīdzināmās cenās, milj. Ls

Avots: LR CSP statistikas dati

³²⁰ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 60.lpp.

Nozaru griezumā lielākie ieguldījumi tehnoloģiskajās mašīnās un iekārtās ir transporta, glabāšanas, sakaru nozarē un apstrādes rūpniecībā. Šajās nozarēs tika ieguldīts attiecīgi 14,0% un 11,3% no visām investīcijām tehnoloģiskajās iekārtās.

Apstrādes rūpniecībā nozares, kur ieguldīts vislielākais līdzekļu daudzums (2002. gadā) ir eksportā dominējošā kokapstrāde ar 36,6% no rūpniecības tehnoloģiju investīcijām un pārtikas produktu un dzērienu ražošana – 26,2%. Koksna un naftas pārstrādes produktu un biroja tehnikas un datoru ražošanā kapitālieguldījumi tehnoloģijās netika veikti. Dzīvojamās ēkās visvairāk ieguldīja valsts pārvaldes un aizsardzības un sociālās padrošināšanas nozarē – 35,8%. Citu pamatlīdzekļu un inventāra (arī ilggadīgo stādījumu) investīciju īpatsvars vairum- un mazumtirdzniecības nozarē bija 23,8%, transporta, glabāšanas un sakaru nozarē – 14,1%, apstrādes rūpniecībā – 12,1%. Transporta līdzekļu iegādē visvairāk iztērēja sauszemes un cauruļvadu transporta nozare – 34,4% no visām transporta līdzekļu iegādes investīcijām.³²¹

Reģionālā griezumā, tāpat kā visa ekonomiskā aktivitāte ir koncentrēta Rīgā un Rīgas reģionā, arī nefinanšu investīciju lielākais īpatsvars attiecas un Rīgas pilsētu. No kopējām investīcijām pamatlīdzekļos Rīgā 2002. gadā tika investēti 67,6%, no tā: tehnoloģiskās iekārtās un mašīnās – 42,9%, citās (nedzīvojamās) ēkās un būvēs – 26,7%. Vismazākais kapitālieguldījumu īpatsvars bija dzīvojamo ēku fondā – 3,3 milj. Ls jeb 0,5% no nefinanšu investīcijām Rīgā.³²²

Daugavpils ir otra pilsēta ar lielāko nefinanšu investīciju apjomu 2002. gadā – tā saņēma 4,3% no kopējām investīcijām. Lielākās investīcijas Daugavpils pilsētā tika izdarītas nedzīvojamās ēkās un būvēs – 46,4% un tehnoloģiskās iekārtās – 45,5%.³²³

Ventspilī 2002. gadā bija 3,5% no nefinanšu investīcijām Latvijā. 62,9% līdzekļu Ventspilī tika ieguldīti nedzīvojamās ēkās, būvēs un celtnēs.³²⁴

Vismazākais investīciju īpatsvars ir Latgales reģionā: Ludzas rajonā – 0,1% no visām investīcijām 2002. gadā, Krāslavas rajonā – 0,2%, Rēzeknes rajonā – 0,2%.³²⁵

Tehnoloģiju iegāde un izdevumi tās uzturēšanai ir pozitīvs faktors tautsaimniecības attīstības kontekstā. Taču Latvijas gadījumā lielākais IKP pieaugumu stimulējošais reģions ir Rīga, un arī pamatlīdzekļu uzturēšanai tiek daudz ieguldīts šajā ekonomiski augošajā reģionā. Kā redzams, investīciju piesaistes projekti, piemēram, Rēzeknes SEZ izveidošana nav veicinājuši reģionu augsmi. To apliecina arī Liepājas pieredze: ja Liepājas pilsētā ieguldījumu pamatlīdzekļos īpatsvars 2002. gadā bija 3,2%, tad Liepājas rajonā – 0,4% no

³²¹ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 60.lpp.

³²² Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 63.lpp.

³²³ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 63.lpp.

³²⁴ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 63.lpp.

³²⁵ Aprēķināts pēc LR CSP datiem: Investīcijas Latvijā 2002. Nr.4/28. – Rīga, 2003. gada aprīlis. – 63.lpp.

kopējām investīcijām. Līdzīga situācija ir arī Ventspils rajonā, kur nefinanšu investīciju īpatsvars ir 0,5% no kopējiem ieguldījumiem 2002. gadā.

Ārvalstis investē Latvijā nozarēs ar zemu vai vidēju tehnoloģisku attīstības līmeni. Savukārt nozarēs, kur varētu ienākt jaunās tehnoloģijas, tiek nodrošināta zema vai vidēja līmeņa tehnoloģiska ražošana un izmantots mazāk kvalificēts darbspēks.

5.7. Ārējā tirdzniecība

Starptautiskā tirdzniecība ir līdzeklis, ar kura palīdzību valsts spēj attīstīt esošo resursu produktivitāti un veicināt preču un pakalpojumu izlaides palielināšanos. Valdības bieži vien ierobežo savas valsts ārējās tirdzniecības iespējas ar tarifu, kvotu, licenču un arī valūtu kursu kontroles palīdzību, tādējādi ierobežojot arī kapitāla kustību. Valsts aktivitāti pasaules tirgū pamatā raksturo sekojoši rādītāji:

- eksportējamo preču un pakalpojumu īpatsvars IKP vai NKP,
- eksporta struktūra, jeb eksportējamo preču un pakalpojumu īpatsvars pa nozarēm kopējā eksporta grupā. Piemēram, ievērojams apstrādes rūpniecības īpatsvars eksporta produkcijā norāda uz ražojošo nozaru augsto zinātnisko, tehnisko un ražīguma līmeni,
- importa struktūra, arī valstī ievesto resursu daudzums attiecībā pret gatavo gala produkciju. Šis rādītājs parāda valsts atkarību no ārējā tirgus, un parāda nacionālās ekonomikas ražošanas nozaru attīstības pakāpi.

Mūsdienu pasaulē nevienā valstī, pat attīstītā, nav iespējams ražot visus iespējamus produkcijas veidus un vienlaicīgi bezgalīgi uzlabot ražošanas faktoru izlietojumu. Tādēļ valstu ekonomiskās politikas tiek realizētas tā, lai nodrošinātu valstij pēc iespējas brīvāku pieeju starptautiskiem ražošanas faktoriem un iespēju brīvai tirdzniecībai. Tiek uzskatīts, ka, jo augstāka valsts attīstības pakāpe, jo dažādākas ir tās starptautisko attiecību saistību formas. Līdz ar to valsts līdzdalība starptautiskajos ekonomiskajos procesos var sekmēt tās attīstību.

Atvērta ekonomika tiek definēta kā ekonomika, kas piedalās starptautiskajā preču, pakalpojumu un investīciju apmaiņas procesā.³²⁶ Tādējādi atvērtība ir gan piedalīšanās starptautiskajos tirdzniecības darījumos, gan kapitāla un citu ražošanas faktoru kustība starp valstīm.

Ekonomikas atvērtība tiek analizēta gan uz valsts valūtas kursa bāzes, cenu līmeņa, gan arī eksporta un importa struktūras bāzes. Tāpat ekonomisti saista valsts atvērtību ar valsts lielumu un valdības sektora īpatsvaru: pētījumi liecina, ka mazās atvērtās valstīs ir lielāks valdības sektora īpatsvars IKP. Tādējādi tiek uzskatīts, ka valsts lielums ir apgriezti proporcionāls gan pret valdības lielumu, gan pret tirdzniecības atvērtību (jo lielāka valsts, jo mazāks tirdzniecības īpatsvars ekonomikā).³²⁷ Savukārt citi ekonomisti atvērtību analizē, balstoties uz cenām gan iekšzemes, gan pasaules tirgos, tiešo investīciju un portfeļinvestīciju lēmumiem un

³²⁶ Самуэльсон П. Э., Нордхаус Д. В. Экономика. Шестнадцатое издание. 2000

³²⁷ Alesina A., Wacziarg R. Openness, country size and the government. – NBER Working paper No.6024. – Cambridge, May, 1997

to saikni ar izmaiņām valūtu kursos.³²⁸ Cits pētījumu virziens, saistīts ar ekonomikas atvērtību, ir ekonomikas konkurētspējas analīze un atvērtība.³²⁹ Jaunās augsmes teorija saka, ka atvērtība pozitīvi ietekmē ekonomikas augsmi.³³⁰

Valdības iejaukšanās ārējā tirdzniecībā notiek ar tarifu un kvotu palīdzību, arī ar netarifu metožu palīdzību. Starptautiskās ekonomikas kontekstā lietderīgi ir definēt protekcionisma un tarifu jēdzienus un to būtību.

Protekcionisms ir tāda valdības politika, ar kuras palīdzību tiek aizsargāts valsts iekšējais tirgus ar tirdzniecības politikas tarifu un netarifu instrumentu palīdzību. Joprojām notiek plašas diskusijas ekonomistu starpā par to, vai labvēlīgāks valstij ir protekcionisms vai brīvā tirdzniecība. Vēsturiski dažādos laika posmos valstu praksē tika pielietoti gan protekcionisma, gan brīvas tirdzniecības instrumenti. Tiek uzskatīts, ka mūsdienu protekcionisma politika attiecas uz šaurām tautsaimniecības nozarēm. Tā, piemēram, attīstītas valstis var pielietot protekcionisma politiku attiecībā uz lauksaimniecības nozarēm.

Argumenti, kurus pielieto tarifu pretinieki, ir sekojoši.³³¹

- tarifi bremsē ekonomikas augsmi. Uzskata, ka mazas valsts ekonomiskā labklājība pazeminās jebkurā gadījumā, ja tiek ieviesti importa tarifi. Tie negatīvi ietekmē ekonomiku, jo veicina tirdzniecības apjomu samazināšanos;
- viļņusēja tarifu ieviešana (valdība pielieto tirdzniecību regulējošus instrumentus, nesaskaņojot tos ar tirdzniecības partneriem; parasti viļņusēji tarifi tiek pielietoti kā atbilde uz kāda tirdzniecības partnera analogisku rīcību) nereti noved pie tirdzniecības cīņām. Ja kāda valsts izmanto viļņusējus importa tarifus, lai aizsargātu vietējos ražotājus, tad tās tirdzniecības partneri riskē izjust atbildes tarifu sankcijas, kas ietekmēs šo valstu eksporta posteņus;
- tarifi veicina to patērētāju nodokļu sloga palielināšanos, kuri izvēlas vietējo preci par augstākām cenām. Līdz ar to iedzīvotāju rīcībā esošais ienākuma apjoms samazinās. Importa tarifi veicina vispārēju cenu celšanos;
- importa preču tarifi netieši negatīvi ietekmē valsts eksportu. Daudzās nozarēs eksportējamā produkcija iekļauj importējamās detaļas un nepieciešamās produkcijas sastāvdaļas, līdz ar to pašizmaksa pieaug. Tas nozīmē konkurētspējas samazināšanos ārējos tirgos;
- tarifi veicina nodarbinātības samazināšanos. Importa tarifu ieviešana rada importa samazināšanos un var radīt arī eksporta īpatsvara samazināšanos, līdz ar to tas negatīvi ietekmē nodarbinātību atsevišķās nozarēs.

Neskatoties uz pārlicinātu brīvās tirdzniecības atbalstītāju argumentāciju, pasaulē kā galvenais instruments ārējas tirdzniecības regulēšanā tiek izmantoti

³²⁸ Dornbush R. Open economy macroeconomics: New directions. – NBER Working paper No.2372. – Cambridge, August, 1987

³²⁹ Edwards S. Openness, productivity and growth: what do we really know? – NBER Working paper No.5978. – Cambridge, March, 1997

³³⁰ Turpat

³³¹ Дадалко В. А. Мировая экономика. Минск, 2001

importa tarifi. Ir plašs argumentu loks, kas runā par labu tirdzniecības ierobežojumiem (muitas tarifiem), un katra valsts saskaņā ar tirgus nosacījumiem izvēlas savas aizsargājamās un prioritārās nozares. Svarīgākie argumenti par labu tirdzniecības regulēšanai ir šādi:³³²

- tarifi aizsargā jaunās nozares. Ja valstī attīstās jauna rūpniecības nozare, kas ir augsti attīstīta citās valstīs, ir nepieciešama valdības iejaukšanās par labu vietējam ražotājam. Ja jaunā nozare netiek aizsargāta, tad iespējams, ārvalstu produkcija, konkurētspējīgāka cenas ziņā, neļaus attīstīties vietējai ražošanai. Vairākumā gadījumu jaunā rūpniecības nozare ražošanas starta stadijā nespēj konkurēt ar analogisku ārvalstu produkciju un vājās konkurences cēlonis ir nepietiekama ražošanas organizācijas prakse. Tādējādi importa tarifi jauno nozari aizsargā, līdz tā apgūst ražošanas praksi, pieaug ražošanas efektivitāte līdz iespējams samazināt produkcijas pašizmaksu. Kad produkcijas cena iekšējā tirgū izlīdzinās ar cenām ārējos tirgos, muitas tarifi tiek likvidēti. Starptautiskās konkurences iespaidā, turpinot pilnveidot ražošanas efektivitāti, produkcijas iekšzemes cenas samazināsies līdz tādām cenu līmenim, kas ir zemāks nekā cenas ārējos tirgos, un tas dod iespēju izvērst dotās produkcijas eksportu. Taču dotais arguments par labu importa tarifiem ir nepilnīgs, jo rūpniecībā ir diezgan sarežģīti noteikt, kad tā jau ir sasniegusi brieduma fāzi, kas ir pietiekošs faktors importa tarifu likvidācijai. Cits faktors, kas parāda importa tarifu nenoteiktību ir, ka samērā sarežģīti precīzi noteikt tās nozares, kuras importa ierobežošanas gadījumā spēs attīstīties līdz tādām līmenim, ka kļūs konkurētspējīgas ārējos tirgos. Arguments, kas nosaka importa tarifu lietderību nozares aizsargāšanas labā, drīzāk nav attiecināms uz attīstītām valstīm, kurām nevarētu būt raksturīga nepietiekama rūpniecības nozaru attīstība. Taču arī attīstītās valstis izmanto importu ierobežojošas politikas. Tiek uzskatīts, ka pastāv arī alternatīvas nozares stimulēšanas iespējas, un kā vienu no tām var minēt subsidēšanu. Taču subsidijas valstij ir mazāk izdevīgas nekā importa ierobežošana, jo nozares subsidēšana paredz papildus budžeta izdevumus;
- tarifi stimulē vietējo ražotāju. Šis arguments ir populārs jaunattīstīto valstu vidū, jo to rūpniecība nespēj konkurēt ar attīstīto valstu produkciju. Kā zināms, lai ražotu lētu produkciju, valstij ir jāsasniedz zināms attīstības līmenis, kas ļauj izmantot ražošanā jaunas tehnoloģijas, kas arī nozīmē atdeves palielināšanos. Bez tam tiek uzskatīts, ka, ja jaunattīstības valstī netiek realizēta iekšējā ražotāja aizsardzība, tas veicinās bezdarba pieaugumu un rezultātā arī budžeta izdevumu pieaugumu. Taču jārēķinās arī ar faktu, ka ierobežojot importu, valstī var samazināties arī eksporta īpatsvars;
- tarifi ir svarīgs budžeta ieņēmumu avots. Šo argumentu aktīvi izmanto jaunattīstības un pārejas perioda valstis. Tiek uzskatīts, ka muitas tarifi ir salīdzināmi vieglāk iekasējami, jo tiek maksāti, šķērsojot robežu. Tarifu politika kā budžeta ieņēmumu koriģēšanas instruments drīzāk ir

³³² Turpat

attaisnojams jaunattīstības valstīm, kurām nav citas iespējas formēt savu budžetu ieņēmumus.

Par labu tarifiem runā arī tādi argumenti kā: tarifi ir nacionālās drošības garants, valsts prestiža, kultūras un tradīciju aizsargs. Šie argumenti gan neattiecas uz ekonomisko tarifu lietderības pamatojumu.

Protekcijam ir raksturīgas dažādas formas:

- selektīvais protekcijam, vērstas pret atsevišķām valstīm vai atsevišķiem produkcijas veidiem,
- nozaru protekcijam aizsargā konkrētas ražošanas nozares, (piemēram, galvenokārt lauksaimniecību),
- kolektīvais protekcijam tiek realizēts kādas valstu savienības kontekstā pret tādām valstīm, kas neietilpst šajā savienībā,
- slēptais protekcijam tiek realizēts saskaņā ar valsts iekšējo ekonomisko politiku.

Ārējās tirdzniecības politikas izvēle valstī nosaka arī tās investīciju politiku. Ārējās tirdzniecības liberalizācija nosaka nepieciešamību atbalstīt infrastruktūras attīstību (ceļi, ostas), savukārt protekcijam nosaka nepieciešamību aizsargāt un atbalstīt ražošanas nozaru attīstību.

Rezumējot, ārējās tirdzniecības politikas instrumentus var klasificēt šādi:³³³

- tarifu metodes. Tās izmanto tādas tirdzniecības politikas instrumentus kā muitas nodevas un tarifu kvotas, kas regulē importu,
- netarifu metodes. Pie kvantitatīvām netarifu metodēm pieder kvotas, licenzēšana un "brīvpārāgi" tirdzniecības ierobežojumi. Kvotas regulē importa struktūru un apjomus, savukārt licenzēšanas instruments ietekmē gan eksportu, gan importu. Slēptās netarifu metodes paredz, piemēram, valdības iepirkumus – tie ierobežo importu. Finanšu netarifu metodes ir subsīdijas, dempings un arī kreditēšana. Šie trīs netarifu instrumenti stimulē eksportu.

Pētījumi liecina, ka jo lielāka valsts, jo mazāks ir ārējās tirdzniecības īpatsvars tās tautsaimniecībā.³³⁴ Tas ir izskaidrojams ar to, ka saražotā produkcija lielākoties tiek realizēta iekšējā tirgū. Bet mazas, industriāli attīstītas valstis ir augsti atvērtas (to ārējās tirdzniecības īpatsvars IKP pārsniedz 50%), tipisks piemērs ir Honkonga, Singapūra. Savukārt lielās valstīs (ASV, Ķīna) ārējās tirdzniecības īpatsvars ir mazāks, jo lielās valstīs iekšējais tirgus ir liels un tās ir salīdzinoši apgādātas ar resursiem.

Taču pētījumi³³⁵ rāda, ka tautsaimniecības atvērtība (eksporta un importa summas īpatsvars IKP) visaktuālāk ietekmē jaunattīstības un mazas valstis, nevis augsta ienākuma industriālās valstis. Atvērtām ekonomikām ir tendence augt ātrāk un sasniegt augstāku attīstības līmeni, nekā slēgtām. Jaunās industriālās valstis –

³³³ Turpat

³³⁴ Gwartney J., Lawson R. Economic freedom of the World. Annual Report 2001. – The Fraser Institute, 2001

³³⁵ Turpat

Koreja, Taivāna, Honkonga un Singapūra ir līderi valstu grupā, kuru augsmes stratēģijas orientētas uz eksportu. Katra no šīm valstīm pēdējo desmitgažu laikā ir strauji attīstījusies uz rūpniecības produkcijas eksporta apjomu paplašināšanas pamata.

Ja darbaspēks un kapitāls brīvi pārvietojas, ne iekšējie, ne ārvalstu investori neieguldīs ražošanā ekonomiski nestabilā valstī. Kapitāls un darbaspēks ieplūst valstīs, kurās makroekonomiskā politika nodrošina ienesīgu ražošanas faktoru ekspluatāciju. Ārējā tirdzniecība ietekmē ekonomikas augsmi, un valdība var izvēlēties starp tādām politikām kā importa aizvietošanas (izspiešanas) politika un eksporta veicinošā makroekonomiskā politika. Jāatzīmē, ka, lai ražotu lētu produkciju, rūpniecībai ir jāsasniedz noteikts attīstības līmenis. Šī iemesla dēļ jauniem ražotājiem ir grūti integrēties esošajos tirgos. 20. gadsimta 50 un 60-os gados valdīja uzskats, ka importa izspiešana garantēs iekšzemes izlaides pieprasījumu katras valsts iekšējā tirgū. Taču pieredze rāda, ka šāda stratēģija nebija efektīva. Vietējie ražotāji bija pasargāti no konkurences, un ražoja dārgu produkciju ar augstām izmaksām.

Augsmi bremsējoša var izrādīties kāda principiāli jauna eksporta resursa izstrāde. Piemēram, jaunas naftas atradnes atklāšana var kļūt par iemeslu ekonomikas lejupslīdei un būt par nozares peļņas samazināšanās cēloni. Tas notiek tādēļ, ka jaunais sektors pievelk sev papildus rūpnieciskos resursus. Piemēram, notiek darbaspēka migrācija uz jauno atradni lielākas darba algas dēļ, pastiprināta kapitāla ieplūšana nozarē, kur peļņa ir lielāka. Līdz ar to pārējās rūpniecības ražošanas tempi var apsīkt. Šāda ārējās tirdzniecības (eksporta) mērogu paplašināšanās var kļūt arī par iemeslu ekonomikas lejupslīdei.

Vissvarīgākais eksporta dzinējs ir tehnoloģiskais progress. Valstu ekonomikas augsmē rāda, ka visstraujāk eksports pieaug uz attīstītu tehnoloģiju rēķina, nevis uz dabas resursu bāzes.

Pasaules mērogā ārējās tirdzniecība izvērās globalizācijas ietekmē, par ko liecina Apvienoto Nāciju Organizācijas veiktie pētījumi. Pieņemot 1970. gadu par bāzes gadu, ārējās tirdzniecības dinamika procentos no IKP līdz 1998. gadam (pēdējie pieejamie dati) rāda, ka viennozīmīgs tirdzniecības izvēršanās līderis pasaulē ir Austrumāzijas reģions. Austrumāzijas valstu atvērtība 30 gadu laikā ir pieaugusi vairāk nekā 3 reizes, bet attīstīto valstu neto eksports pret 1970. gadu ir paaugstinājies tikai aptuveni 1,5 reizes.³³⁶ Pētījumi arī rāda, ka tirdzniecības liberalizācija dažādi iespaido nodarbinātības līmeni. Vienā no pētījumiem ir salīdzināta dažādu valstu nodarbinātība apstrādes rūpniecībā un nodarbinātības reakcija uz tirdzniecības liberalizāciju. Rezultāti liecina, ka divpadsmit valstīs no trīspadsmit apsekotām, tirdzniecības liberalizācija veicināja nodarbinātības pieaugumu. Izņēmums bija Čīle, kur nodarbināto skaits apstrādes rūpniecībā strauji samazinājās pēc liberalizācijas. Taču ne visos 12 gadījumos tirdzniecības liberalizācija būtiski iespaidoja nodarbinātības pieaugumu: Brazīlijā (1965.-1973.) nodarbināto skaits apstrādes rūpniecībā pēc liberalizācijas pieauga par 90%, bet

³³⁶ *Turrini A.* International trade and labour market performance: major findings and open questions. –United Nations, NY, Geneva 2002. – pp.3

Singapūrā apmēram līdzīgā periodā (1968-1973) nodarbināto skaits pieauga par 244%.³³⁷

2000. gadā apmēram 20% no pasaules kopējā eksporta bija pakalpojumi. Vislielākās pakalpojumu plūsmas ir Rietumeiropas, Āzijas un Ziemeļamerikas reģionos – tie eksportē apmēram 88% kopējā pakalpojumu apjoma pasaulē: ES – 45%, Ziemeļamerika – 22%, Āzija – 21%.³³⁸

Būtiskāko atšķirību starp starptautisko preču un pakalpojumu kustību galvenokārt nosaka ražošanas faktoru (darbaspēka un kapitāla) mobilitāte. Preču ražošanā faktori parasti ir koncentrēti noteiktā vietā, savukārt pakalpojumu eksportam raksturīgs ļoti mobils ražošanas faktoru piedāvājums. Vienā no pētījumiem teikts, ka jaunattīstības valstīs salīdzinošās priekšrocības ir pakalpojumu sektori, kur darbaspēks ir galvenais ražošanas faktors. Kā vienu no perspektīvākajām pakalpojumu nozarēm tiek minēta tūrisma nozare, uzsverot tās paplašināšanos jaunattīstības valstīs pēdējo gadu laikā; tā ir darba ietilpīga nozare un aptver apmēram 35% no pasaules pakalpojuma eksporta. Bez tam viena no jaunattīstības valstu perspektīvām ir datorpakalpojumu nozares attīstība (ieskaitot programmatūras ražošanu un saistītus pakalpojumus).³³⁹

Lielākā eksporta daļa pasaulē ir apstrādes rūpniecībā – elektrotehnikas, automobiļu un detaļu ražojošās nozares. Statistika rāda, ka 2000. gadā apstrādes rūpniecībā 40 lielāko produktu grupu eksporta īpatsvars pasaulē bija: pasažieru autotransports – 5,15%, elektronikas mikroshēmas – 3,28%, datu apstrādes iekārtu detaļas un piederumi – 2,33%, automašīnu daļas un piederumi – 2,33%, medikamenti – 1,24%. Kā redzams, šie produkti attiecas uz augsto tehnoloģiju ražošanu, un arī to eksporta vērtības pieaugums laikā no 1985 līdz 2000. gadam bija visstraujākais – piemēram, TV, radio un līdzīgu iekārtu tirgus niša ir palielinājusies aptuveni 9 reizes, viena no visstraujāk augošām ir bijusi elektronisko mikroshēmu ražošana un eksports – tirgus niša ir pieaugusi par 2,56% (1985. gadā 0,82% no kopējā eksporta), datu apstrādes iekārtu detaļas un piederumu eksports – par 1,3% (1985. gadā 1,02% no kopējā eksporta). Citas apstrādes rūpniecības nozaru eksporta tirgus nišas arī ir palielinājušās, bet ne tik būtiski kā augstākminētās. Savukārt nozares ar lēnāko eksporta apjomu pieaugumu 1985.-2000. gados bija lidaparātu daļu ražošana un dimantu apstrāde.³⁴⁰

Jaunattīstības valstu eksporta īpatsvars 20 galvenajās preču grupās 1998. gadā bija 22,6% no pasaules īpatapjoma, un galvenās eksporta preču grupas bija šādas: pusvadītāji un tranzistori – 4% no pasaules eksporta, datori – 3,4% no pasaules eksporta un telekomunikāciju daļas un aprīkojums – 3,0%.³⁴¹

³³⁷ Aprēķināts pēc *Turrini A. International trade and labour market performance: major findings and open questions.* – United Nations, NY, Geneva 2002. – 7.lpp. datiem

³³⁸ *McGuire G. Trade in services – market access opportunities and the benefits for liberalization for developing countries.* – Study series No.19, – United Nations, NY, Geneva, 2002. – 2.p.

³³⁹ Turpat, – 6.lpp.

³⁴⁰ World Investment report 2002. UNCTAD. – 147.p.

³⁴¹ Trade and development report 2002. UNCTAD, United Nations. NY, Geneva, 2002. – 55.p.

Jaunattīstības valstu svarīgākās eksporta preču grupas laikā no 1980. līdz 1998. gadam bija sekojošas:³⁴²

- elektrotehnikas preces,
- tekstilizstrādājumi un apģērbs, darba ietilpīgas preces,
- gatavā produkcija, kam nepieciešami augsti zinātnes izdevumi un kas ir tehnoloģiski komplicēta,
- sākotnējās apstrādes produkti, ieskaitot zīdu, bezalkoholiskos dzērienus un graudaugus.

Savukārt tehnoloģiski sarežģītu produktu 1998. gada eksporta apjoms jaunattīstības valstīs bija tikai 10% no pasaules mēroga. Izņēmums jaunattīstības eksporta produkcijā bija optiskie instrumenti ar lielāko – 30% īpatsvaru nozares pasaules eksporta kopapjomā.³⁴³

Kopumā līderi lielāko preču grupu eksportā 1998. gadā bija attīstītas valstis – pusvadītāju un tranzistoru eksporta līderis bija ASV (17%), Japāna (15%), Singapūra (10%). Lielākie datoru eksportētāji pasaules mērogā bija ASV (13%), Japāna (13%), Singapūra (9%), Ķīna (7%) un Malaizija (6%). Tāpat attīstītas valstis ir pasaules līderi medicīnas instrumentu, telekomunikāciju aprīkojuma, elektronikas aparātu u.c. produktu eksportā.³⁴⁴

Latvijā ārējās tirdzniecības apjoms un noieta tirgi un struktūra ir būtiski mainījusies. Līdz ar PSRS reorganizāciju Latvija zaudēju stabili noieta tirgu, un līdz ar to pārejas perioda laikā mainījās arī ārējās tirdzniecības struktūra un virzieni. Latvijas Republikas neatkarības pirmajā posmā (1918.–1940.) tai bija attīstītas tirdzniecības attiecības ar daudzām pasaules valstīm. Latvijā 1938. gadā tikai 3.4% no eksporta vērtības un 3.7% no importa vērtības attiecās uz tirdzniecības darījumiem ar PSRS.³⁴⁵ Līdz ar pievienošanos PSRS Latvijas eksporta un importa noieta tirgi mainījās, un ekonomiskajos sakaros līdera vietu ieņēma Padomju Savienība. Aprēķini rāda, ka laikā no 1961. līdz 1988. gadam Latvijas preču un pakalpojumu eksporta un importa bilance bija pozitīva. Kopējā preču un pakalpojumu eksporta un importa bilance bija +14.7 mljrd. rubļu.³⁴⁶ Ja Latvija būtu bijusi neatkarīga valsts, šāda pozitīva ārējās tirdzniecības bilance varētu labvēlīgi iespaidot arī ražošanu, to modernizējot, un paaugstināt dzīves līmeni. Taču tā kā Latvija bija PSRS ekonomiskā kompleksa sastāvdaļa, tad iegūtie finansiālie resursi Latvijā nepalika. Sākotnēji ārējā tirdzniecība Latvijā bija galvenokārt licenzēta, pēc tam par ārējās tirdzniecības valsts regulēšanas galveno instrumentu kļuva muitas tarifi un savu lomu tie saglabā arī pašlaik. Pāreja uz brīvo tirdzniecību Latvijā notika pakāpeniski, tai noslēdzot brīvās tirdzniecības līgumus ar dažādām pasaules valstīm. Sabrūkot padomju impērijai, Latvija lielā mērā zaudēja savu līdz šim svarīgāko ārējo tirgu.

³⁴² Turpat, – 56.lpp.

³⁴³ Turpat, – 56.lpp.

³⁴⁴ Turpat, – 57.lpp.

³⁴⁵ Mežapūke V. Ieskats Latvijas ārējā tirdzniecībā pēc valsts neatkarības atjaunošanas (1991-1994). – LZA Ekonomikas institūts. – Rīga 1995. – 1.lpp.

³⁴⁶ Turpat, – 2.lpp., 1.tabula

Vairāki apstākļu ietekmē Latvijas imports attīstījies daudz straujāk un sekmīgāk nekā eksports. Tiek uzskatīts, ka pēc 1991. gada to noteikuši galvenokārt šādi faktori:³⁴⁷

- Latvijai trūkst savu enerģētisko resursu un daudzu izejvielu, kuru importu samazināt var tikai līdz noteiktai robežai, jo citādi tiktu paralizēta valsts ekonomiskā dzīve,
- kapitālpreču lielākā daļa Latvijai jāimportē,
- pieprasījums pēc ārzemju izstrādājumiem,
- izveidojies lata kurss pret brīvi konvertējamām valūtām ir nostiprinājis importa produkcijas konkurences spēju, salīdzinot ar pašmāju ražojumiem.

Jāpiebilst, ka patreiz statistika rāda samērā zemu kapitālpreču īpatsvaru Latvijas importā: 2002. gadā tas bija 17,2%, salīdzinoši Lietuvā – 15,7%, Igaunijā – 25,2%, Polijā – 39,7%, Rumānijā – 28,6% un Bulgārijā – 27,2%.³⁴⁸

Latvijas iespējas preču importa samazināšanā ir ierobežotas. Ekonomists **V. Mežapuķe** saka, ka "...ir problemātiski mēģināt samazināt Latvijas importa absolūtos apjomus, cenšoties izmainīt importa struktūru vai arī mēģinot mainīt muitu tarifu politiku (t.i. vairāk pievēršoties protekcionistiskiem pasākumiem). Līdz ar to Latvijas ārējās tirdzniecības bilances uzlabošanā un pašmāju ražojumu īpatsvara palielināšanā valsts iekšējā tirgū atliek orientēties galvenokārt uz Latvijas ražojumu konkurences spēju palielināšanu. Tas panākams ar aktīvāku un pārdomātāku rīcību daudzos virzienos – ar pilnīgu visu to līdzekļu izmantošanu, ko pieļauj starptautiskā prakse arī brīvās tirdzniecības apstākļos, ar savu ražotāju subsidēšanu, ar ārvalstu investīciju piesaisti, ar atvieglojumiem kapitālpreču importam."³⁴⁹

Latvijā darbojas trīs iekšējā tirgus aizsardzības instrumenti, kuru piemērošanu atļauj Pasaules Tirdzniecības organizācijas līgumi – antidempinga, kompensācijas (pretsubsīdiju) pasākumi un iekšējā tirgus aizsardzības pasākumi. Antidempinga pasākumi tiek pielietoti, lai pasargātu tirgu no importa produkcijas par dempinga cenām. Dempinga ir visbiežāk sastopamā negodīgas konkurences forma starptautiskajā tirdzniecībā, un tas ir preces eksports uz Latviju par cenu, kas ir zemāka par tās normālo vērtību eksportētājvalstī. Kompensācijas jeb pretsubsīdiju pasākumi paredzēti, lai vērstos pret subsīdijām, kuras ārvalstu valdības piešķir saviem ražotājiem un šādi kropļo importētājas valsts tirgu (subsīdiju rezultātā tiek (vai var tikt) samazinātas ražošanas izmaksas vai eksporta cenas). Ar iekšējā tirgus aizsardzības pasākumiem ir iespējams kādā laika posmā ierobežot noteiktas preces importu, lai aizsargātu vietējos ražotājus pret importa nodarītajiem zaudējumiem.³⁵⁰ Latvija iekšējā tirgus aizsardzības likumus ir piemērojusi, ieviešot cūkgaļas iekšējā tirgus aizsardzības pasākumus 1999. un

³⁴⁷ *Libermanis G., Šavrīna B.* Starptautiskie ekonomiskie sakari un Latvija. – Rīga, 1997

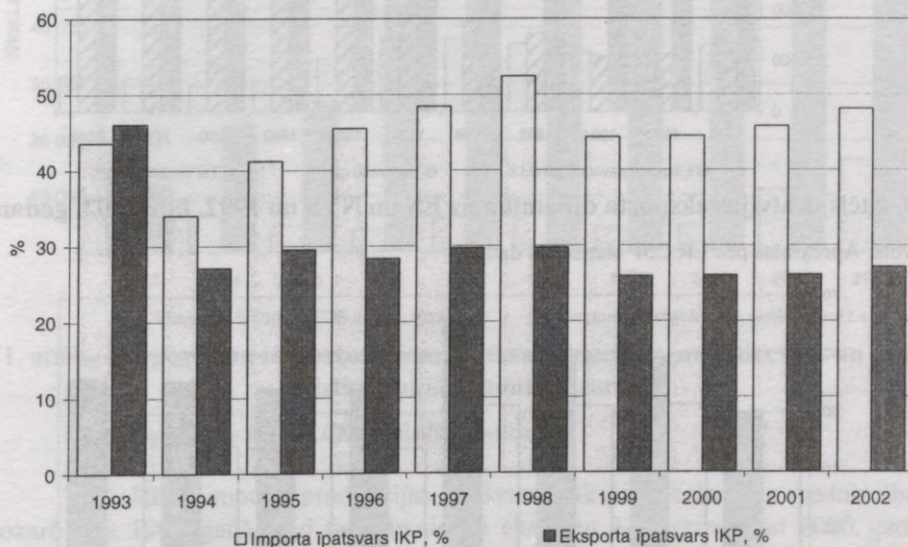
³⁴⁸ World Development indicators./Internets, – <http://www.worldbank.org>

³⁴⁹ *Mežapuķe V.* Latvijas imports: apjomi un struktūra. LZA Ekonomikas institūta gadagrāmata 1997/98. – Rīga 1998 – 134.lpp.

³⁵⁰ Iekšējā tirgus aizsardzība.- Ekonomikas Ministrijas mājas lapa Internetā, sadaļa „Nozaru informācija”./ Internets – <http://www.em.gov.lv>

2003. gadā. 2002. gadā tika veiktas vairākas antidempinga pārbaudes: attiecībā uz medus importu no Ungārijas, Ukrainas un Krievijas, portlandcements importu no Īgaunijas, arī piena un sviesta importu no Lietuvas.³⁵¹

Latvijā kopš 1993. gada ir negatīva tirdzniecības bilance. Negatīvs ārējās tirdzniecības saldo nelabvēlīgi ietekmē valsts maksājumu bilanci. Ilgstošs maksājumu bilances deficīts var izraisīt nopietnus ekonomiskus satricinājumus. Īsākā periodā, svarīgu ekonomiskās attīstības mērķu sasniegšanas vārdā, valsts varētu atļauties negatīvu ārējās tirdzniecības bilanci. Pozitīva ārējās tirdzniecības bilance veidojas, ne tikai palielinot eksportu, bet arī samazinot importu. Eksporta īpatsvars IKP ir samazinājies no 46,1% 1993. gadā līdz 27,1% 2002. gadā. Imports pieaug ātrāk, nekā eksports, un tā īpatsvars IKP 1993. gadā bija 43,6% bet 2002. gadā – 48,1% (48. attēls).

48. attēls. Ārējās tirdzniecības īpatsvars IKP no 1993. līdz 2002. gadam, %

Avots: LR CSP statistikas dati

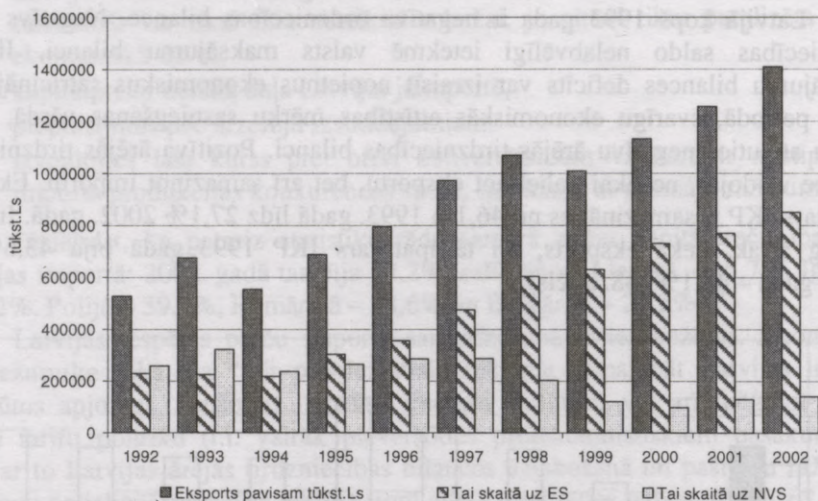
2002. gada eksporta īpatsvars uz ES un NVS bija 70 % no kopējā eksportējamās produkcijas vērtības.

Pagaidām, kopš 1994. gada eksporta apjomi uz ES valstīm ir tikai pieauguši, pat neskatoties uz 2001. gada pasaules ekonomikas recesiju, kas skāra arī Eiropu. Arī galvenais importa tirgus ir ES. Visai spēcīgi ārējo tirdzniecību ietekmēja 1998. gada Krievijas krīze, tās rezultātā samazinājās kopējā tirdzniecības aktivitāte.

Kā tika minēts, svarīgs rādītājs ir importa īpatsvars patēriņa izdevumos. Teorētiski tiek uzskatīts, ka, piemēram, lielās valstīs importa īpatsvaram jābūt līdz 30% no IKP. Savukārt mazās valstīs, saskaņā ar atvērtības principu, šis rādītājs būtiski atšķiras. Piemēram, Honkongā preču un pakalpojumu importa īpatsvars IKP

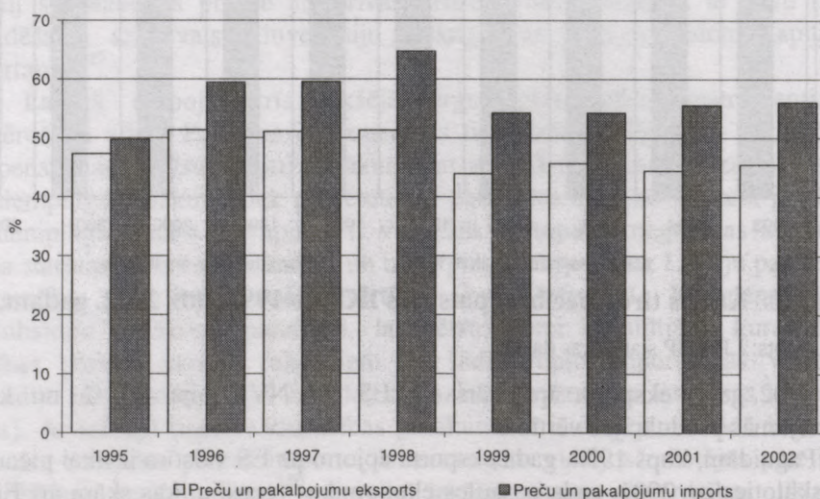
³⁵¹ Turpat, – <http://www.em.gov.lv>

ir virs 100%, lielā valstī Ķīnā 2001. gadā – 10,8%.³⁵² Latvijā preču un pakalpojumu importa īpatsvars IKP no izlietojuma puses ir augstāks par 50%, un 2002. gadā tas bija 56,1% (50. attēls).³⁵³

49. attēls. Latvijas eksporta dinamika uz ES un NVS no 1992. līdz 2002. gadam

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

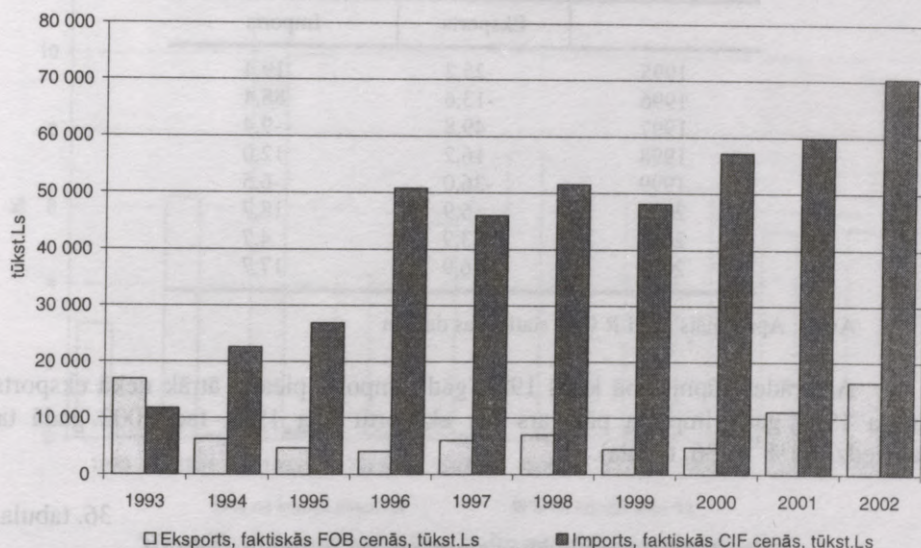
50. attēls. Eksporta un importa īpatsvars IKP no izlietojuma puses no 1995. līdz 2002. gadam

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

³⁵² World Development Indicators. WB database./ Internets – <http://www.worldbank.org>, – 2002. gada 11. septembrī

³⁵³ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem: Latvijas makroekonomiskie rādītāji Nr.4/2002. Rīga : LR CSP, 2003

Nozaru griezumā Latvijā praktiski visās nozarēs dominē importa produkcijas pārsvars pār eksportu. Tā, piemēram, lauksaimniecības, medniecības un mežsaimniecības nozares pozitīvo neto eksporta bilanci nodrošina koka un koksnes produkcijas apakšnozares eksporta ievērojams pārsvars. Savukārt **lauksaimniecības, medniecības un ar to saistīto pakalpojumu** nozarē imports kopš 1994. gada vairākkārt pārsniedz eksportu (51. attēls).

51. attēls. Eksporta un importa apjomi lauksaimniecības, medniecības un ar to saistīto pakalpojumu nozarē

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Vislielākais importa produkcijas īpatsvars lauksaimniecības un medniecības nozarē bija 1996. gadā, kad tas pārsniedza eksportu 12,7 reizes, un 2000. gadā, pārsniedzot eksportu 11,9 reizes.³⁵⁴ Nozares attīstība ir viegli ietekmējama, par ko liecina diezgan svārstīgie ārējās tirdzniecības pieauguma tempi (35. tabula).

Šīs straujās pieauguma tempu izmaiņas saistītas ar nozares noieta tirgu nestabilitāti, piemēram, 1999. gada lauksaimniecības nozares produkcijas eksporta kritumu lielākā mērā izskaidro straujais dzīvnieku un lopkopības eksporta samazinājums uz NVS, arī ES noieta tirgu struktūra mainījās.

2001. gadā tika eksportēti 0,01% dzīvu dzīvnieku, 0,05% gaļas un pārtikas gaļas subproduktu, piens un piena produkti, putnu olas un citi dzīvnieku izcelsmes pārtikas produkti – 1,2% no kopējā eksporta. Dzīvnieku produkcijas imports Latvijā daudzārt pārsniedz eksportu, un pārtikas, gaļas un gaļas subproduktu imports 2001. gadā bija piecas reizes lielāks nekā eksports. Savukārt pozitīva

³⁵⁴ Aprēķināts, izmantojot LR CSP Latvijas makroekonomisko rādītāju ceturkšņa statistikas datu krājumus

tirdzniecības bilance 2001. gadā bija piena un piena produktu grupai – eksporta un importa saldo bija 2114 tūkst. Ls.³⁵⁵

35. tabula
Lauksaimniecības, medniecības un ar to saistīto pakalpojumu eksporta un importa pieauguma tempi no 1995. līdz 2002. gadam, %

	Eksports	Imports
1995	-25,2	19,4
1996	-13,6	88,4
1997	49,8	-9,4
1998	16,2	12,0
1999	-36,0	-6,5
2000	6,9	18,7
2001	133,9	4,7
2002	46,9	17,7

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Apstrādes rūpniecībā kopš 1994. gada imports pieaug ātrāk nekā eksports, un ja 1994. gadā importa pārsvars pār eksportu bija 19%, tad 2002. gadā tas sasniedza 71%³⁵⁶ (36. tabula).

36. tabula
Apstrādes rūpniecības eksporta un importa rādītāji faktiskās cenās no 1993. līdz 2002. gadam³⁵⁷

Gads	Eksports, tūkst. Ls	Imports tūkst. Ls	Imports, pret eksportu	Eksporta pieaugums, %	Importa pieaugums, %
1993	610 712	517 273	0,85		
1994	488 892	579 756	1,19	-19,9	12,1
1995	584 540	812 599	1,39	19,6	40,2
1996	730 646	1 072 364	1,47	25,0	32,0
1997	900 181	1 371 592	1,52	23,2	27,9
1998	960 179	1 663 868	1,73	6,7	21,3
1999	925 471	1 511 989	1,63	-3,6	-9,1
2000	1 035 690	1 692 094	1,63	11,9	11,9
2001	1 150 279	1 934 069	1,68	11,1	14,3
2002	1 286 642	2 196 243	1,71	11,9	13,6

³⁵⁵ Eksports un imports sadalījumā pa preču grupām no 01.01.2001. līdz 31.12.2001.

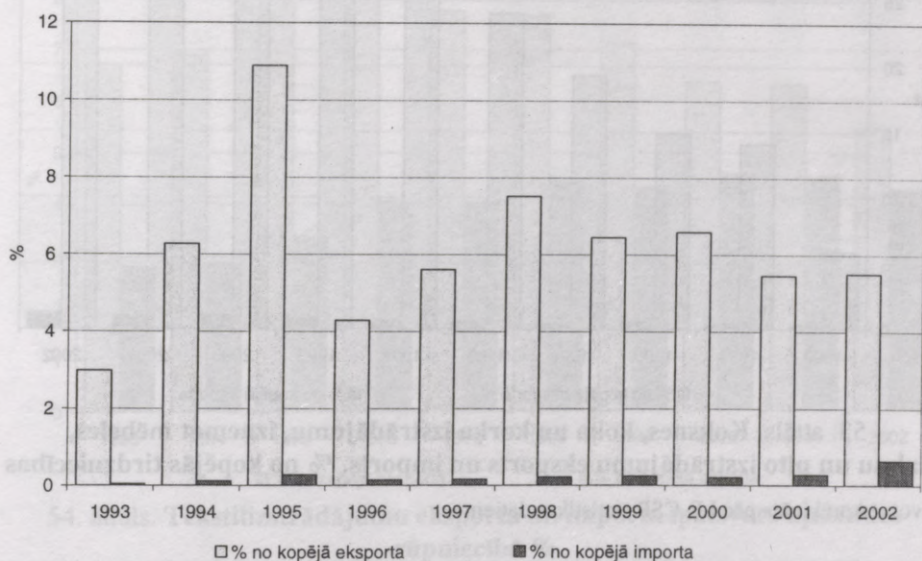
Latvijas muitas statistika./Internets, – <http://www.vid.gov.lv/4statdat/docs/901-06.pdf>, – 2003. gada 2. jūnijs

³⁵⁶ Aprēķināts pēc LR CSP makroekonomisko rādītāju ceturkšņu biļetenu Nr. 4/2002. Nr. 4/2001. gada datiem

³⁵⁷ Latvijas makroekonomiskie rādītāji. Rīga: LR CSP ceturkšņa biļetens Nr. 4/2001, Nr. 4/2002

Pozitīva apstrādes rūpniecības ārējās tirdzniecības bilance ir koka un koksnes produkcijas nozarei, apģērbu ražošanas, kažokādu apstrādes un krāsošanas, metālu ražošanas, mēbeļu ražošanas, otrreizējās pārstrādes nozarēs.³⁵⁸

Mežsaimniecība ir nozare ar pozitīvu tirdzniecības saldo, pie kam koksnes un koka izstrādājumu nozarē importa īpatsvars ir ļoti niecīgs (52. attēls).

52. attēls. Mežsaimniecība, kokmateriālu sagatavošana un ar to saistītie pakalpojumi, % no kopējā eksporta

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

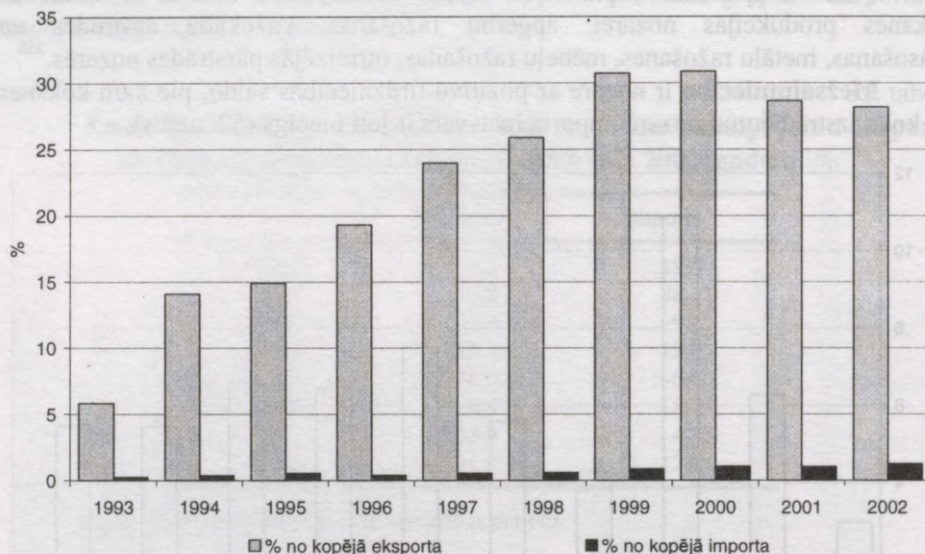
Koksnes un tās izstrādājumu tirgus arī ir mainījies – tās izstrādājumu noiets tagad ir ES valstis. Koksnes izstrādājumu nozares tirdzniecības bilance nav bijusi negatīva laikā no 1993. līdz 2002. gadam, taču jāatzīmē eksportējamās produkcijas tempu pakāpenisks samazinājums, un importa pieaugums (53. attēls).

Koksnes importa ziņā tirgi ir pārgrupējušies – importa īpatsvars no NVS ir kļuvis lielāks par ES importu, kas izskaidrojams ar konkurētspējīgu un zemu koksnes cenu.

Savukārt koksnes papīrmasa un kartona eksports uz ES ir bijis neliels un svārstīgs – 1993. gadā 13%, 1999. gadā 7%, 2001. gadā 9%. Pārejas perioda sākumā (1993. gadā) koksnes papīrmasas galvenais noieta tirgus (59%) bija NVS līdz 1998. gada krīzei. Laika gaitā notika koksnes papīrmasas eksporta paplašināšanās uz Igauniju, ES un citām valstīm, un 2001. gadā koksnes papīrmasas lielākā daļa tika eksportēta uz Lietuvu – 42%, NVS – 14%. Savukārt ES tirgus dotās produkcijas eksportā ieņem tikai 9%.³⁵⁹

³⁵⁸ Otrreizējās pārstrādes tirdzniecības bilance bija pozitīva laikā no 1993. līdz 2001. gadam, bet 2002. gadā tirdzniecības saldo bija (mīnus) 1876 tūkst. Ls

³⁵⁹ Latvijas statistikas gadagrāmata 1993, 1999, 2000, 2001. – Rīga : LR CSP

53. attēls. Koksnes, koka un korķa izstrādājumu, izņemot mēbeles, salmu un pīto izstrādājumu eksports un imports, % no kopējās tirdzniecības

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Pieejamie dati liecina, ka **pārtikas produktu un dzērienu** ražošanas apakšnozares tirdzniecības bilance kopš 1993. gada ir katru gadu samazinājusies līdz 1997. gadam, kad tā kļuva negatīva. Tāpat kā lauksaimniecības produkcijai, arī pārtikas un dzērienu produkcijas eksporta pieauguma tempi ir samērā svārstīgi, turklāt pārtikas eksporta galvenais noieta tirgus ir NVS. No 1993. līdz 2001. gadam eksporta samazinājums ir bijis tieši saistīts ar Krievijas krīzi: 1998. gadā uz NVS tika eksportēti 55% pārtikas rūpniecības produkcijas, savukārt 1999. gadā vairs tikai 37%. Tādējādi pārtikas rūpniecības produkcijas eksports 1999. gadā samazinājās par 47%.³⁶⁰ Zīmīgi, ka zaudējot noieta nišu Krievijā, eksporta apjomi uz ES valstīm, Igauniju un Lietuvu strauji nepieauga. Savukārt importa pārtikas produkcijas negatīvo pieaugumu 1999. gadā izskaidro ievērojamais ASV un ES importa samazinājums.

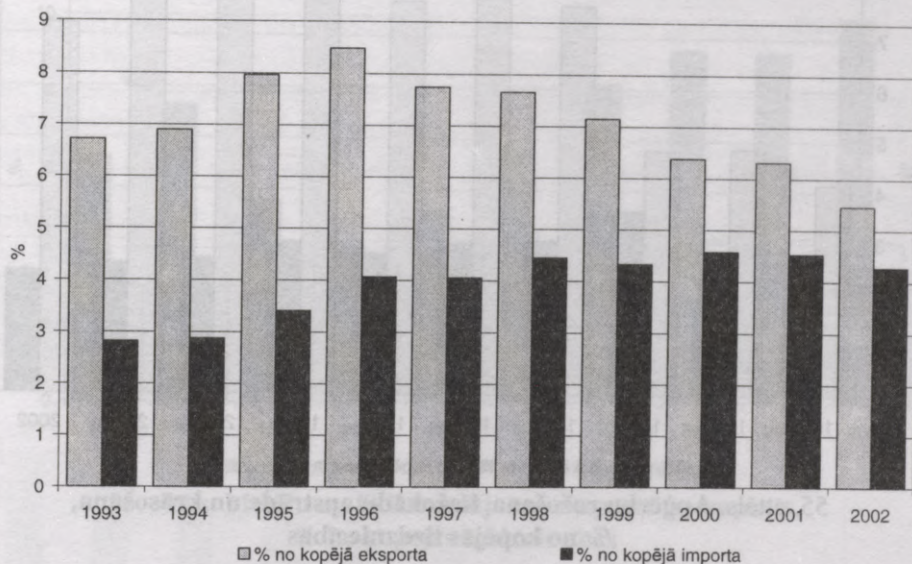
Arī **tekstilizstrādājumu** ražošanas nozarē ir negatīva tirdzniecības bilance un nestabili attīstības tempi. Tekstilrūpniecības īpatsvars kopējā eksportā 10 gados (1993.-2002.) svārstījās 6-7% apmērā un imports – 3-4% apmērā no kopējā importa.³⁶¹ Pēdējos gados vērojama nozares īpatsvara samazināšanās gan kopējā eksportā, gan apstrādes rūpniecībā (54. attēls).

2001. gada statistikas dati rāda, ka, piemēram, paklāju un citu tekstila grīdsegu imports ievērojami pārsniedza eksportu (gandrīz 6 reizes), un bija 2490 tūkst. Ls jeb 0,12% no visa importa. Pozitīva tirdzniecības bilance bija

³⁶⁰ Latvijas statistikas gadagrāmata 1999, 2000, 2001. – Rīga : LR CSP

³⁶¹ Aprēķināts pēc LR CSP makroekonomisko rādītāju ceturkšņu biļetenu Nr. 4/2002, Nr. 4/2001. gada datiem

speciālo audumu, apdares materiālu, dažu audumu preču grupām: to īpatsvars kopējā eksportā bija 0,31%, jeb 4,4% no tekstilizstrādājumu nozares eksporta.³⁶²

54. attēls. Tekstilizstrādājumu eksporta un importa īpatsvars apstrādes rūpniecībā %

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Pārejas perioda sākumā tekstilizstrādājumi pārsvarā tika eksportēti uz NVS – 1993. gadā 59%, taču ar laiku tekstilrūpniecība apguva ES tirgu, un tā ietilpība tekstilizstrādājumu preču eksportā 1993. gadā bija 18%, 1995. gadā – 46%, 1999. gadā – 78% un 2001. gadā – 74%.³⁶³ Nozares eksporta trends norāda, ka nākotnē tekstilrūpniecības eksportējamās produkcijas pieaugums iespējams samazināsies un tirdzniecības bilance pasliktināsies.

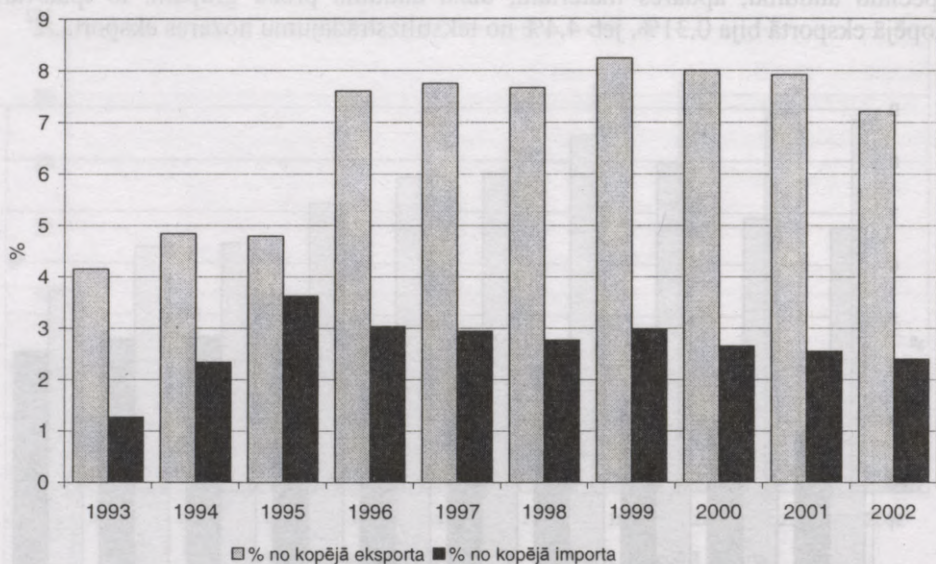
Savukārt **apgērbu ražošanas** nozares pieejamie dati liecina, ka tirdzniecības bilance ir pozitīva kopš 1993. gada un vienīgais importa pārsvars pār eksportu tika konstatēts 1995. gadā (55. attēls).

Šo likumsakarību izskaidro eksporta lēnākā izvēršanās – divu gadu laikā (1993.-1995.) eksports pieauga par 18%, savukārt imports – par 312%. Vēlāk eksporta pieauguma temps ievērojami pārsniedza importa pieaugumu, un tas nodrošināja pozitīvu tirdzniecības bilanci nozarē. Apgērbu ražošanas un kažokādu apstrādes nozares vērtība kopējā eksportā kopš 1993. gada (4,1%) ir pieaugusi līdz 7,2% 2002. gadā. Apstrādes rūpniecībā nozares eksporta īpatsvars 1993. gadā bija 4,6%, un attīstības procesā 2002. gadā sasniedza 7,9%.

³⁶² Eksports un imports sadalījumā pa preču grupām no 01.01.2001. līdz 31.12.2001.

Latvijas muitas statistika./Internets, - <http://www.vid.gov.lv/4statdat/docs/901-06.pdf>, – 2003. gada 2. jūnijs

³⁶³ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas gadagrāmatu 1993, 1995, 2000, 2002 datiem

55. attēls. **Apģērbu ražošana, kažokādu apstrāde un krāsošana, % no kopējās tirdzniecības**

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

2001. gadā trikotāžas audumu īpatsvars kopējā eksportā bija 0,92% (imports 0,09%), trikotāžas apģērbu vai apģērbu piederumu īpatsvars – 1,64% (imports 0,62%), savukārt ne trikotāžas apģērbu eksporta īpatsvars bija 1,58% (imports 0,69%).³⁶⁴

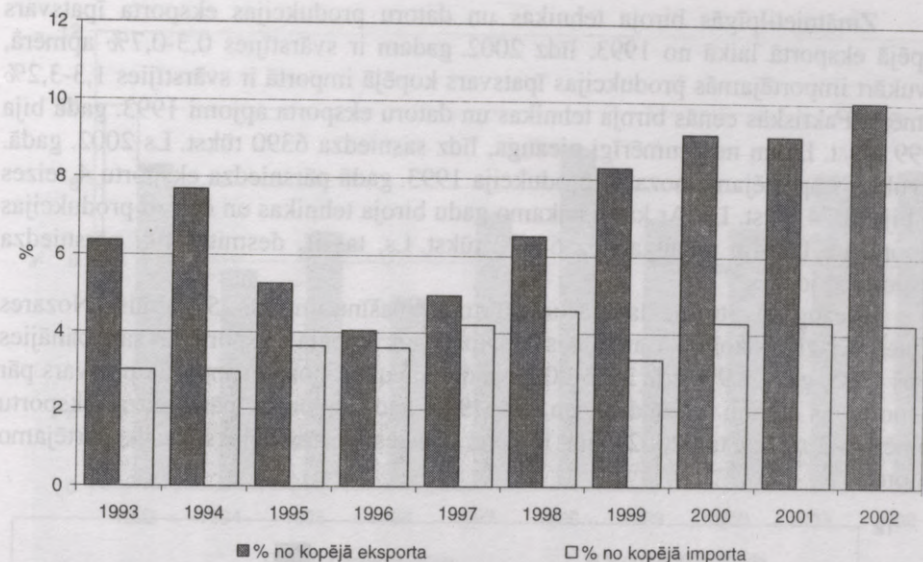
Viena no nedaudzajām nozarēm ar pozitīvu tirdzniecības bilanci (no 1999. gada) ir **metālu ražošana** (56. attēls).

Nozares eksporta apjoms no 1993. līdz 2002. gadam ir pieaudzis no 42,9 milj. Ls līdz 141,4 milj. Ls. Savukārt nozares importā pieaugums ir bijis daudz lielāks un ir palielinājies no 19 milj. Ls līdz 102 milj. Ls.³⁶⁵ Metālu ražošanas īpatsvars kopējā eksportā pieaug, un 2002. gadā bija 10%, savukārt importētā metāla produkcijas īpatsvars importā ir 4,3%. Zemākais metālu ražošanas īpatsvars apstrādes rūpniecības izlaidē bija 1996. gadā – 4,4%, pieaugot līdz 11% 2002. gadā. Pieaug arī gatavo metāla izstrādājumu ražošana, pie kam nozares importējamo preču vērtība ir pieaugusi no 9 milj. Ls līdz 92 milj. Ls, savukārt eksportējamā produkcijas apjomi ir pieauguši lēnāk, un tas ir saistīts ar eksporta apjomu ievērojamo samazinājumu 1998. un 1999. gados.

³⁶⁴ Eksports un imports sadalījumā pa preču grupām no 01.01.2001. līdz 31.12.2001.

Latvijas muitas statistika./Internets, – <http://www.vid.gov.lv/4statdat/docs/901-06.pdf>, - 2003. gada 2. jūnijs

³⁶⁵ Aprēķināts pēc LR CSP makroekonomisko rādītāju ceturkšņu biļetenu Nr. 4/2002, Nr. 4/2001. gada datiem

56. attēls. **Metālu un to izstrādājumu eksports un imports, % no kopējās tirdzniecības**

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Metālu un to izstrādājumu noieta tirgus ir pārstrukturējus uz ES. 1993. gadā lielākais eksporta īpatsvars sadalījumā pa valstīm bija sekojošs: ES – 14,9%, NVS – 15,3%, pārējās valstis – 59,6%. Ar laiku eksporta īpatsvars uz ES pieauga un attiecīgi samazinājās NVS un citu valstu īpatņoms. 2002. gada dati rāda, ka ES eksporta tirgus aptver 62,8%, pārējās valstis – 21,0%.³⁶⁶

Metāla un metāla produkcijas importa tirgus struktūrā ir pieaudzis ES īpatsvars. 1993. gadā nozares importa avots bija NVS – 65,3% un ES – 12,3%, savukārt 2002. gadā no ES tika ievesti 42,2% metāla, bet no NVS – 27,5%.³⁶⁷

Uzskatāms piemērs metālu ražošanas kategorijā ir tirdzniecība ar tērauda un dzelzs produktiem. 2002. gada dati rāda, ka produkcijas lielākais noieta tirgus bija Alžīrija (20,1%), Vācija (15,8%) un Lielbritānija (12,3%). Savukārt dzelzs un tērauda produktu importa tirgi ir Krievija (26,2%), Lietuva (22,8%) un Baltkrievija (17,3%).³⁶⁸

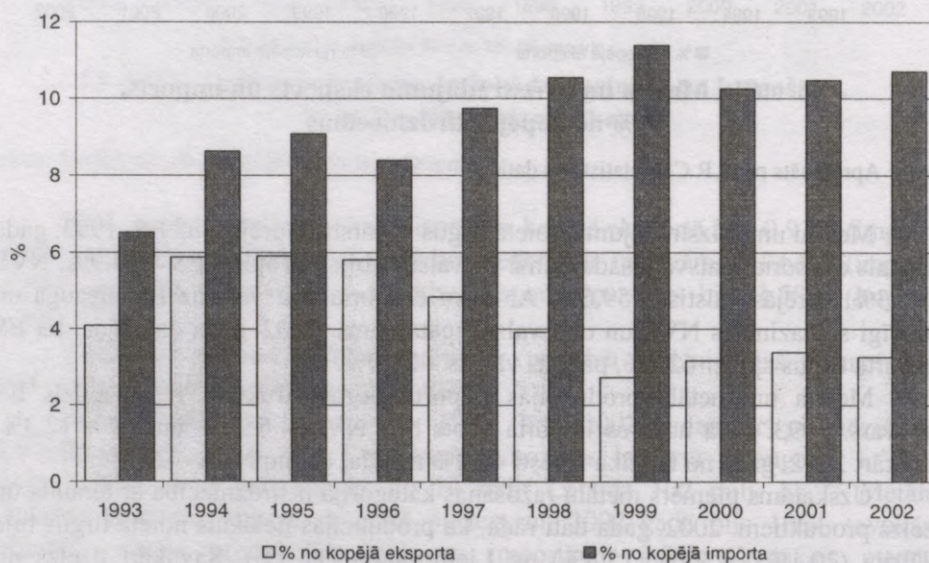
³⁶⁶ LR Ekonomikas ministrijas statistikas dati: metālapstrādes un mašīnbūves nozare./Internets, – <http://www.lem.gov.lv/Lv/Tirdznieciba/metalapstrade.stm>, – 2003. gada 9. jūnijs

³⁶⁷ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas gadagrāmatas 1993. gada datiem. – Rīga: LR CSP, 1994; LR Ekonomikas ministrijas statistikas dati: metālapstrādes un mašīnbūves nozare./Internets, – <http://www.lem.gov.lv/Lv/Tirdznieciba/metalapstrade.stm>, – 2003. gada 9. jūnijs

³⁶⁸ Tirdzniecība ar tērauda izstrādājumiem Latvijā un Eiropas Savienībā. – Rīga, 2003. gada 27. jūnijs./ LR Ekonomikas ministrijas mājas lapa <http://www.em.gov.lv>

Zinātņietilpīgās biroja tehnikas un datoru produkcijas eksporta īpatsvars kopējā eksportā laikā no 1993. līdz 2002. gadam ir svārstījies 0,3-0,7% apmērā, savukārt importējamās produkcijas īpatsvars kopējā importā ir svārstījies 1,3-3,2% apmērā. Faktiskās cenās biroja tehnikas un datoru eksporta apjomi 1993. gadā bija 1999 tūkst. Ls un nevienmērīgi pieauga, līdz sasniedza 6390 tūkst. Ls 2002. gadā. Savukārt importējamā nozares produkcija 1993. gadā pārsniedza eksportu 4 reizes un bija 8074 tūkst. Ls. Ar katru nākamo gadu biroja tehnikas un datoru produkcijas imports uz Latviju pieauga līdz 68622 tūkst. Ls, tas ir, desmitkārtīgi pārsniedza eksporta apjomus.³⁶⁹

Pieaug arī citur neklasificētu iekārtu un mašīnu imports (57. attēls). Nozares nevienmērīgās ražošanas attīstības dēļ īpatsvars kopējā eksportā ir samazinājies kopš 1995. gada 5,9% līdz 3,3% 2002. gadā. Savukārt nozares importa pārsvars pār eksportu ir strauji pieaudzis un, ja 1993. gadā imports pārsniedza eksportu apmēram 2 reizes, tad 2002. gadā imports ir piecas reizes lielāks par eksportējamo apjomu.³⁷⁰

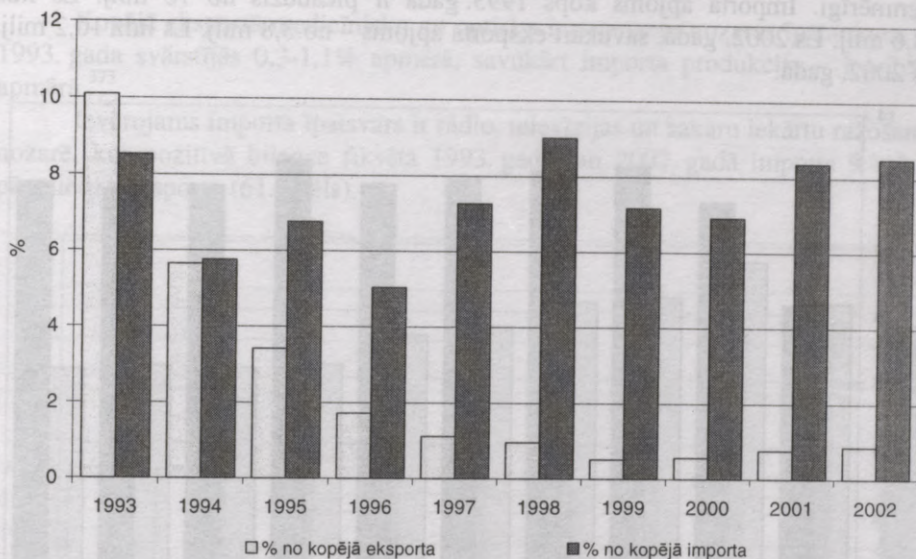
57. attēls. Citur neklasificētu mašīnu un iekārtu eksports un imports, % no kopējās tirdzniecības apjoma

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Arī automobiļu un piekabju ražošanas nozarē ir izteikti negatīva tirdzniecības bilance no 1994. gada (58. attēls).

³⁶⁹ Aprēķināts pēc LR CSP makroekonomisko rādītāju ceturkšņu biļetenu Nr. 4/2002. Nr. 4 / 2001 datiem

³⁷⁰ Aprēķināts pēc LR CSP makroekonomisko rādītāju ceturkšņu biļetenu Nr. 4/2002. Nr. 4 / 2001 datiem

58. attēls. **Automobiļu, piekabju un puspiekabju eksports un imports, % no kopējās tirdzniecības**

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Kopumā automobiļu un piekabju ražošanas nozares eksporta stagnācija ilga no 1993. līdz 2000. gadam, kad eksports pieauga par 23,9%. Līdz 2002. gadam nozares eksporta pieaugums ir bijis diezgan intensīvs – 2001. gadā 48,9% un 2002. gadā 26,2%. Ja eksporta apjomi līdz 2002. gadam samazinājās par 82,2%, imports pieauga par 273,4%.

Ķīmiskās rūpniecības produkcijas ražošana pieaug lēni, tādēļ tās īpatsvars kopējā eksportā samazinās (59. attēls).

Ķīmiskās rūpniecības un tās saskarnozaru produkcijas eksporta tirgus ir Eiropas un NVS valstis. Laika gaitā ir pieaudzis eksporta īpatsvars uz ES, kā arī ievērojami paplašinājies uz Lietuvu un Igauniju. 1993. gadā nozare eksportēja uz Lietuvu 4,8% produkcijas, savukārt 2001. gadā – 25,9%. Uz Igauniju 1993. gadā tika eksportēts 3,1%, attiecīgi 2001. gadā – 17,6% produkcijas.³⁷¹

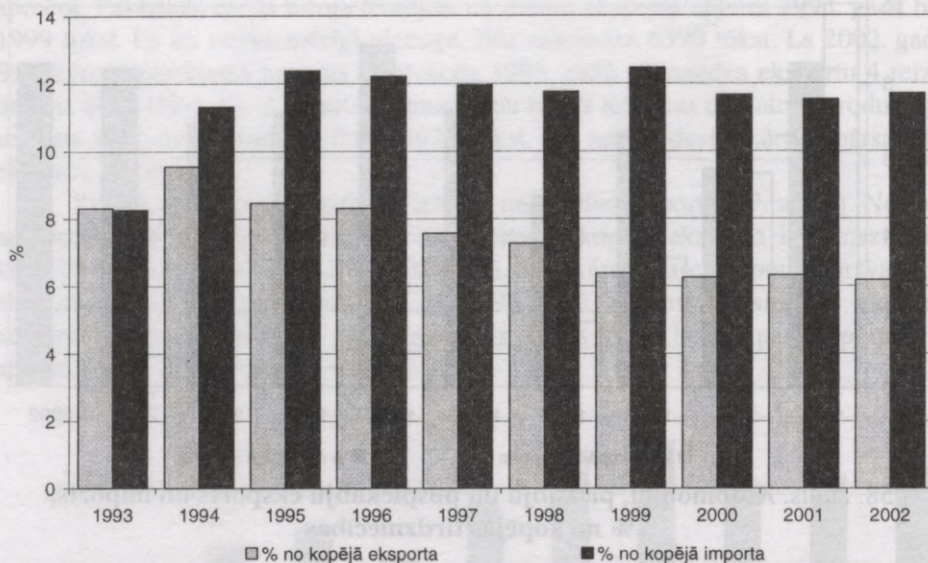
Paralēli pieauga arī importa īpatsvars, un galvenais importa tirgus ir ES. 1993. gadā ķīmiskās rūpniecības imports no NVS bija 48,7% un no ES – 22,4%. Savukārt 2001. gadā nozare pārsvarā nepieciešamo produkciju un izejvielas importē no ES, tas ir – 49,1%. NVS importa īpatsvars ir 15%, būtiski ir pieaudzis imports no citām valstīm – līdz 24,7%.³⁷²

Svārstīgi tirdzniecības pieauguma tempi ir arī medicīnisko un optisko instrumentu ražošanā (60. attēls). Apstrādes rūpniecībā nozare 2002. gadā eksportēja 0,8% produkcijas, savukārt importēja 2,2%. Nozares strauja eksporta lejupslīde mijas ar strauju uzplaukumu, un arī importa pieauguma tempi nav

³⁷¹ Aprēķināts pēc LR CSP statistikas gadagrāmatu 1993, 2002 datiem

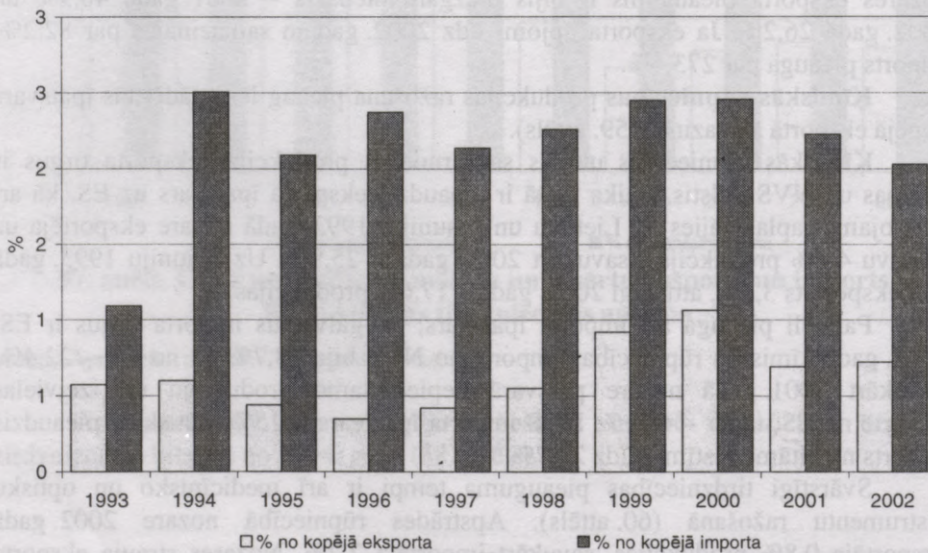
³⁷² Aprēķināts pēc LR CSP statistikas gadagrāmatu 1993, 1995, 2000, 2002 datiem

vienmērīgi. Importa apjoms kopš 1993. gada ir pieaudzis no 70 milj. Ls līdz 48,6 milj. Ls 2002. gadā, savukārt eksporta apjoms – no 3,8 milj. Ls līdz 10,2 milj. Ls 2002. gadā.

59. attēls. Ķīmisko vielu, to izstrādājumu un ķīmisko šķiedru eksports un imports, % no kopējās tirdzniecības

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

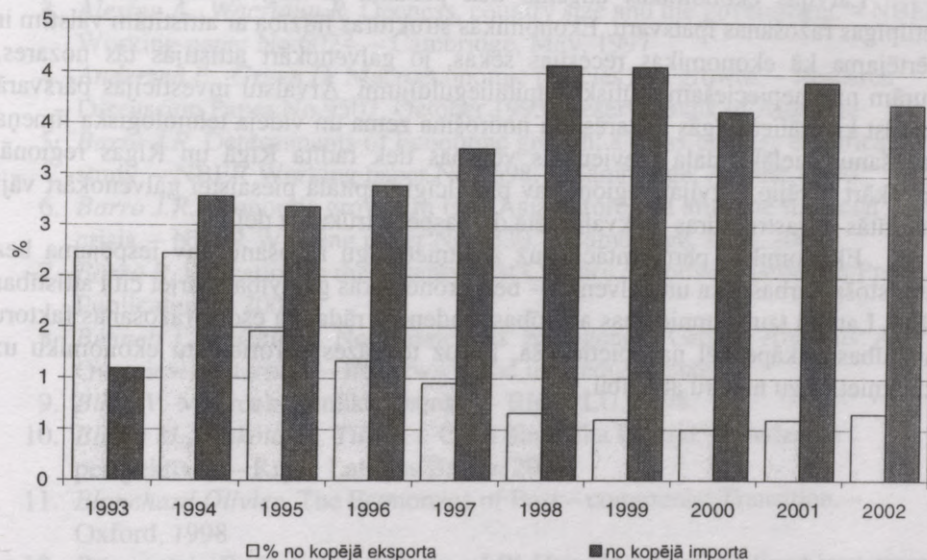

60. attēls. Medicīnisko, precīzijas un optisko instrumentu, pulksteņu eksports un imports, % no kopējās tirdzniecības

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Kopējā eksportā medicīnisko un optisko instrumentu nozares īpatnība no 1993. gada svārstījās 0,3-1,1% apmērā, savukārt importa produkcija – 1,1-2,5% apmērā.³⁷³

Ievērojams importa īpatsvars ir radio, televīzijas un sakaru iekārtu ražošanas nozarē, kur pozitīvā bilance fiksēta 1993. gadā, un 2002. gadā imports 9 reizes pārsniedza eksportu (61. attēls).

61. attēls. Radio, televīzijas un sakaru iekārtu un aparātūras eksports un imports, % no kopējās tirdzniecības

Avots: Aprēķināts pēc LR CSP statistikas datiem

Latvijas ārējās tirdzniecības nosacījumus diktē tās nelielais iekšējais tirgus un resursu nepietiekamība. Eksportējamās produkcijas īpatsvars ir darba un kapitālietilpīga produkcija, savukārt zinātnietilpīgās eksportējamās produkcijas īpatsvars ekonomikā ir niecīgs. Šo faktu pastiprina mazo un vidējo uzņēmumu finanšu ierobežotība. Jāpiezīmē, ka bieži vien zinātnietilpīgo nozaru attīstību nosaka riska kapitāla ieguldījumi. Savukārt pasaules IKT krīzes cēlonis bija tirgus piedāvājuma pārpalikums. Tādējādi iespējams secināt, ka, iespējams, IKT produkcija pasaulē ir sasniegusi kādu noteiktu piesātinājuma pakāpi.

Lai restrukturētu ražošanu, ir nepieciešami lieli investīciju ieguldījumi, un ārvalstu investīciju prioritātes norāda uz to, ka Latvija nav pievilcīga liela mēroga zinātnietilpīgas produkcijas ražošanai.

³⁷³ Aprēķināts pēc LR CSP makroekonomisko rādītāju ceturkšņu biļetenu Nr. 4/2002. Nr. 4 / 2001 datiem

Secinājumi

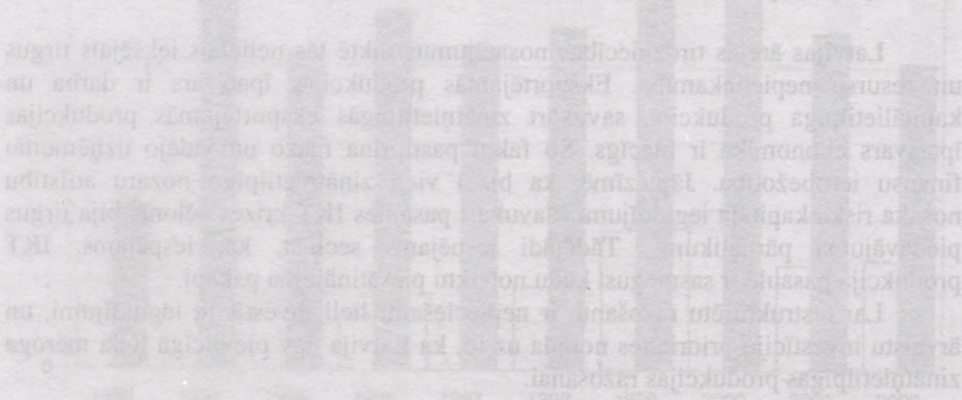
Augstākā IKP vērtība Latvijā bija sasniegta 1989. gadā un pirmspārejas periodā Latvija bija viena no attīstītākajām republikām Padomju Savienībā. Laikā no 1990. līdz 2000. gadam vidējais IKP pieauguma temps Latvijā bija viszemākais Baltijas valstu starpā. Salīdzinājumā ar kandidātvalstīm, Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju 2002. gadā bija viens no zemākajiem to starpā – 35% no ES vidēja.

Latvijas ekonomikas augsme tiek panākta ar augstu kapitāla un darba ietilpīgas ražošanas īpatsvaru. Ekonomikas struktūras līdzība ar attīstītām valstīm ir vērtējama kā ekonomikas recesijas sekas, jo galvenokārt attīstījās tās nozares, kurām nav nepieciešami būtiski kapitālieguldījumi. Ārvalstu investīcijas pārsvarā ieplūst kapitālietilpīgās nozarēs, un nodrošina zema un vidēja tehnoloģiska līmeņa ražošanu. Lielākā daļa pievienotās vērtības tiek radīta Rīgā un Rīgas reģionā, savukārt pārējie Latvijas reģioni nav pievilcīgi kapitāla piesaistei galvenokārt vāji attīstītās infrastruktūras un kvalificēta darbaspēka trūkuma dēļ.

Ekonomikas pārorientācija uz zinātnietilpīgu ražošanu nav iespējama bez atbilstoša darbaspēka un galvenais – bez ekonomikas gatavības pāriet citā attīstības fāzē. Latvijā tautsaimniecības attīstības tendences rāda, ka esošo ražošanas faktoru attīstības pakāpe vēl nav pietiekoša, lai uz to bāzes pārorientētu ekonomiku uz zinātnietilpīgu nozaru attīstību.

1. attēls. Latvijas iekšējais kopējais tūkst. LVL
Avots: Apziņināts pēc LR CSP statistikas datiem

2. attēls. Latvijas iekšējā kopējā tūkst. LVL struktūra
Avots: Apziņināts pēc LR CSP makroekonomiskās rādītāju datubāzes datiem

Literatūra

1. A Dictionary of Geography. Edited by Susan Mayhew. – Oxford University Press, 1997
2. Ahrens J. Toward a Post-Washington Consensus: The Importance of Governance Structures in Less Developed Countries and Economies in Transition. – University of Gottingen, Department of Economics
3. Alesina A., Wacziarg R. Openess, country size and the government. – NBER Working paper No.6024. – Cambridge, May, 1997
4. Andersen P., Gruen D. Macroeconomic policies and growth. – Research Discussion Paper No.9507, October 1995. Reserve Bank of Australia
5. Barro J.R. Determinants of Economic growth: a cross-country empirical study. – NBER Working paper No.5698. – Cambridge, August, 1996
6. Barro J.R. Economic growth in East Asia before and after the financial crisis. – NBER Working paper No.8330. – Cambridge, June, 2001
7. Barro R. Education in the Twenty-first Century.// Hoover Institution Press Publication. – 2002
8. Bennett T. McCallum. Neoclassical vs. Endogenous Growth Analysis: An Overview. / Internets. – <http://www.cba.uiuc.edu/parente>
9. Bikse V. Makroekonomikas pamati. – Rīga : LU, 1998.
10. Bitāns M., Šļakota D., Tillers I. Cenu dinamika Latvijā. Piederze un perspektīvas. – Rīga : Latvijas Banka, 2001.
11. Blanchard Olivier. The Economics of Post – communist Transition. – Oxford, 1998
12. Borensztein E., Gregorio J.D., Lee J.W. How does Foreign direct investment affect economic growth? NBER WP No. 5057., Cambridge, March 1995
13. Byrns R.T., Stone G.W. Economics.– California : – Goodyear Publishing Company Inc, 1981
14. Carkovic M., Levine R. Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth? – University of Minnesota, – May, 2002
15. Cortright J. New growth theory, technology and learning. A practioner's guide. / Reviews of Economic development, literature and practice. No.4/2001. – US EDA : Impresa Inc., 2001
16. Cunskis A. Vai valsts tiks bankrotēt simtiem mežizstrādes uzņēmumu?// Diena, 2003. gada 10. augusts
17. Dahlin B. The Impact of education on Economic growth. – Duke University, 2002
18. Demogrāfiskās situācijas izmaiņas Latvijā 2002.gadā.// LR CSP Preses izlaidums. – Rīga : LR CSP, 2003.
19. Dornbush R. Open economy macroeconomics: New directions. – NBER Working paper No.2372. –Cambridge, August, 1987
20. Dreher A. Does Globalization affect growth? – University of Mannheim, – October 2002
21. Easterly W., Kraay A. Small States, Small Problems? Income, Growth, and Volatility in Small States. – World Bank, Washington, September, 1999
22. Eastern European analysis and outlook 2002. ICEG, 2002

23. EBRD Annual Report 2002. Central Europe and Baltic states. – EBRD, 2002
24. Economic Survey of Europe 2003, No.1., – United Nations, NY and Geneva, 2003
25. Economic Survey of Europe, 2002 No.1. United Nations, NY and Geneva, 2002
26. Education at a Glance. OECD indicators. – OECD Centre for Educational Research and Innovation, 2002, 2001.
27. *Edwards S.* Openess, productivity and growth: what do we really know? – NBER Working paper No.5978. – Cambridge, March, 1997
28. *Eglīte P., Ivbulis B.* Latvijas cilvēkkapitāls: atjaunošanās izredzes un nosacījumi.// LZA Ekonomikas institūta gadagrāmata '99. – Rīga, 2000
29. Eksports un imports sadalījumā pa preču grupām no 01.01.2001. līdz 31.12.2001. Latvijas muitas statistika./Internets, - <http://www.vid.gov.lv/4statdat/docs/901-06.pdf>, – 2003. gada 2. jūnijs
30. European economic growth: The impact of new technologies.// EIB Cahiers Papers. – 2001. Volume 6. No. 1/2001
31. Evolution of the Least Developed countries. –World Intellectual Property Organization./Internets. – <http://www.wipo.org/ldcs/en/statistics/evolution.htm>.
32. *Fisher S.* Growth, macroeconomics and development. – NBER WP No.3702. – Cambridge, May 1991
33. *Fisher S., Ratna S.* The transition economies after 10 years. – NBER WP No.7664. – Cambridge, April 2000
34. *Gallup J. L., Sachs J. D.* Geography and economic development. – Working Paper No.1, Center for International Development at Harvard University. – March 1999
35. *Greene J.* The output decline in Asian Crisis countries: Investment aspects. – IMF WP No.02/25. – IMF, 2002
36. *Gwartney J., Lawson R.* Economic freedom of the World. Annual Report 2001. – The Fraser Institute, 2001
37. *Gylfason T., Zoega G.* Inequality and Economic Growth: Do Natural Resources Matter? –Paper prepared for a CESifo Conference on Growth and Inequality. – March, 2002
38. *Hanna N., Guy K., Arnold E.* The Diffusion of Information Technology. Experience of Industrial Countries and lessons for Developing countries. – WB Discussion paper No.281, – WB 1995
39. *Harrod R.F.* An Essay in Dynamic Theory”:1938 draft.// History of Political Economy. – 1996.– Vol.28/2
40. Human Development indicators 2002./ Internets. – <http://hdr.undp.org/reports/global/2002>
41. *Ichimura S.* The role of Japan in Asia. ICEG Occasional Paper Nr.36. – San Francisco, California, 1993
42. Iekšzemes uzņēmumiem un privātpersonām izsniegto kredītu veidi./ Internets, – <http://www.bank.lv>

43. IMF country report. Finland: Selected Issues. – IMF, Washington, September 27, 2001
44. India: selected Issues and Statistical Appendix./IMF country report No.02/193, September 2002
45. Instructive Directory on Industries Restricting & Prohibiting Foreign Investment. Directory on Industries Restricting Foreign Investment./Internets – <http://www.chinatoday.com/inv/reg/a.htm>., – 2003. gada 5. maijs.
46. Izglītības iestādes Latvijā 2001./2002. mācību gada sākumā.: Statistikas biļetens . – Rīga : LR CSP, 2002
47. *James W. E., Naya S., Meier G.M.* Asian Development. Economic success and policy lessons. – ICEG, San Francisco, 1987
48. Japan's Lost Decade Policies for Economic Revival. Overview. – IMF, February 13, Economic survey of Europe 2003, No.1., – United Nations, NY and Geneva, 2003
49. *Jovanovic B.* Growth theory. – NBER Working Paper No.7468. – Cambridge, January, 2000
50. Kipras statistikas pārvaldes datu bāze. / Internets. – <http://www.pio.gov.cy/dsr>
51. *Kokko A.* Export – led growth in East Asia: lessons for Europe's transition economies. – WP No. 142 – European Institute of Japanese Studies, February 2002
52. Koksnes un tās izstrādājumu eksports no Latvijas sadalījumā pa valstīm./Internets. –<http://www.zm.gov.lv>
53. *Kolodko G.W.* On post-Communist transition to a market economy.– University of Rochester, Department of Political Science./Internets, – <http://www.masterpage.com.pl>.
54. *Kolodko G.W.* The “New Economy” and the old problems. – Tiger Working paper series No. 24. – Warsaw, August 2002
55. Korea: Selected Issues. IMF country report No. 02/20. – Washington, February, 2002
56. Kredīti iekšzemes uzņēmumiem un privātpersonām./ Internets, – <http://www.bank.lv>
57. *Kuznets Simon.* Modern Economic growth: findings and reflectations. // The American Economic review, Volume 63, Issue 3, Jun.1973
58. Latvijas Bankas 1993. gada pārskats.– Rīga : Latvijas Banka, 1993
59. Latvijas Bankas 1994. gada pārskats.– Rīga : Latvijas Banka, 1994
60. Latvijas Bankas 1995. gada pārskats.– Rīga : Latvijas Banka, 1995
61. Latvijas Bankas 2002. gada pārskats. – Rīga : Latvijas Banka, 2002
62. Latvijas makroekonomika skaitļos 2002, 2001. – Statistikas gadagrāmata. – Rīga : LR CSP
63. Latvijas makroekonomika skaitļos 2002, 2001. Statistika gadagrāmata. – Rīga : LR CSP
64. Latvijas makroekonomiskie rādītāji 4/2002. – Rīga : LR CSP
65. Latvijas muitas statistika./Internets, – <http://www.vid.gov.lv/4statdat/docs/901-06.pdf>, – 2003. gada 2. jūnijs

66. Latvijas reģioni skaitļos 2000, 2001, 2002. – Rīga : LR CSP
67. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. Ziņojums par progresu Latvijas ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas īstenošanā. – Rīga, 2002. gada septembris
68. *Leipziger D.M., Thomas V.* The Lessons of East Asia. An overview of Country experience. A World Bank publication. – WB, October 1993
69. Lessons in Development. A comparative study of Asia and Latin America. – ICEG, 1989
70. *Liebermanis G., Šavrina B.* Starptautiskie ekonomiskie sakari un Latvija. – Rīga, 1997
71. Lielākie meža nozares uzņēmumi pēc neto apgrozījuma 2002. un 2001.gadā./ Internets, <http://www.nozare.lv>
72. LR Ekonomikas ministrijas statistikas dati: metālapstrādes un mašīnbūves nozare./Internets, – <http://www.lem.gov.lv/Lv/Tirdznieciba/metalapstrade.stm>
73. LR Ekonomikas ministrijas statistikas dati: metālapstrādes un mašīnbūves nozare./Internets, – <http://www.lem.gov.lv/Lv/Tirdznieciba/metalapstrade.stm>, – 2003. gada 9. jūnijs
74. LR Izglītības un zinātnes ministrijas statistikas dati par augstākās izglītības finansējumu / Internets. –<http://www.izm.gov.lv>
75. LR IZM statistikas dati par augstskolu zinātnisko darbību./Internets – <http://www.izm.gov.lv>
76. LR likums „Par Latvijas Banku”, 1. nodaļa, 4. pants. Pieņemts 1992. gada 19. maijā. – Latvijas Banka/ Internets. – <http://www.bank.lv>
77. LR likums „Par pievienotās vērtības nodokli”, 2.p. – Pieņemts LR Saeimā 1995. gada 9. martā
78. *Lucas R.E.* On the Mechanics of Economic Development. //Journal of Monetary economics. – 1998. – Nr. 22
79. *Lūse L.* Monetārās politikas mērķi, iespējas un instrumenti. – Averss&Reverss, Nr.4/1996. – Rīga, 1996
80. *Lūse L.* Monetārās politikas mērķi, iespējas un instrumenti. – Averss&Reverss, Nr.4/1996. – Rīga, 1996
81. Luxembourg: Selected Issues and Statistical Appendix. IMF staff country report No.00/67. – IMF, May 2000
82. *Mankiw N., Romer D., Weil D.N.* A Contribution to the empirics of economic growth.// Quarterly Journal of Economics. May 1992. – Vol. 107
83. Mazo un vidējo uzņēmumu ilgtermiņa apsekojuma rezultāti 2002. – Rīga : LR CSP, 2003
84. *McGuire G.* Trade in services – market access opportunities and the benefits for liberalization for developing countries. – Study series No.19, – United Nations, NY, Geneva, 2002
85. *Mežapuķe V.* Ieskats Latvijas ārējā tirdzniecībā pēc valsts neatkarības atjaunošanas (1991-1994). – LZA Ekonomikas institūts. – Rīga 1995
86. *Mežapuķe Valdis.* Latvijas imports: apjomi un struktūra. LZA Ekonomikas institūta gadagrāmata 1997/98. – Rīga 1998

87. *Milanovic B.* Explaining the increase in inequality during the transition. / IMF conference paper, February 1-3, 1999
88. *Moudatsou A.* Foreign direct investment and economic growth. Evidence from 14 European Union countries. – University of Crete, January 2001
89. Nacionālās attīstības plāns. – Rīga: Īpašo uzdevumu ministrs sadarbībai ar starptautiskām finansu institūcijām.– 29.10.2001
90. Oxford Paperback Encyclopedia, © Oxford University Press 1998
91. *Parente S.L.* The failure of endogenous growth. Knowledge, Technology & Policy.– University of Illinois, 2001.– Vol.XIII.– No.4
92. *Piatkowski M.* The “New Economy” and economic growth in Transition economies. – UNU World Institute for Development Economics Reserach Discussion Paper No.2002/62. – Helsinki, July 2002
93. Policy Influences on economic growth in OECD countries: an evaluation of the evidence. – OECD, 2000
94. Republic of Latvia: Statistical appendix. IMF Country report No.03/112, April 2003. – IMF, 2003
95. Republic of Latvia: Statistical appendix. IMF Country report No.03/112, April 2003.
96. Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likums. LR likums, pieņemts Saeimā, 1997. gada 21. oktobrī
97. *Romer P.M.* Increasing returns and new developments in the theory of growth//NBER, – Nr.3098, 1989
98. *Romer P.M.* Human Capital and growth: theory and evidence. – NBER Working paper No. 3173. – Cambridge, November, 1989
99. *Salvadori N.* The theory of Economic growth. – Italy : University of Pisa, 2001
100. Selected Euro-area countries: The determinants of growth: The experience in the Southern European Economies of Greece and Portugal. – IMF country report No.02/91. – IMF, April 2002
101. Selected R&D indicators./Internets. – www.unesco.org
102. Sociālie procesi Latvijā 2003. – Rīga : LR CSP, 2003
103. *Soubbotina T.P., Sheram K.A.* Beyond Economic growth. Meeting the Challenges of Global Development. – World Bank, 2000
104. Stabila nacionālā valūta – veiksmīgas tautsaimniecības attīstības pamats. – Rīga : Averss&Reverss, Nr.1/2003
105. Statistikas gadagrāmata 1993, 1995, 2000, 2002 – Rīga : LR CSP
106. *Stiglitz J.E.* More Instruments and broader goals: moving toward the Post-Washington consensus.– WIDER Annual Lectures 2, January 1998
107. Theories of economic growth. Old and new. /ed. by Salvadori N. – Italy : University of Pisa
108. Tirdzniecība ar tērauda izstrādājumiem Latvijā un Eiropas Savienībā. – Rīga, 2003. gada 27. jūnijs./ LR Ekonomikas ministrijas mājas lapa <http://www.em.gov.lv>
109. Trade and development report 2002.UNCTAD, United Nations. NY, Geneva, 2002

110. Transition. The first ten years. Analysis and lessons for Eastern Europe and the former Soviet Union. – WB 2002
111. Tranzīts sadalījumā pa transporta veidiem no 01.01.2001 līdz 31.12.2001. Latvijas muitas statistika/Internets, – <http://www.vid.gov.lv/4statdat/docs/901-05.pdf>, – 2003. gada 2. jūnijā.
112. *Tseng W., Zebregs H.* Foreign direct investment in China: some lessons for other countries. IMF PDP 02/3. – IMF, February 2002
113. *Turrini A.* International trade and labour market performance: major findings and open questions. – United Nations, NY, Geneva 2002
114. US Federal research division library./ Internets, – http://memory.loc.gov/frd/cs/laos/la_glos.html, – 2003. gada 28. maijs
115. Uzņēmējdarbības finansiālie rezultāti 2002. gadā./ LR CSP preses izlaidums 29.08.2003. – Rīga : LR CSP, 2003
116. Valsts zemes dienesta dati. Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. – Rīga : LR CSP, 2002. – 130.lpp.
117. World Development Indicators database./Internets, <http://www.worldbank.org>
118. World Economic Outlook April 2002. International Monetary Fund. – Washington, 2002.
119. World Economic Outlook April 2003. Growth and institutions. – IMF, 2003. – Table 44, – 234.p.
120. World Investment report 2002. – UNCTAD, – 14p.
121. World tables 1995. World Bank book. IBRD/WB, Washington. – 1995
122. *Xavier Sala-i-Martin.* 15 Years of New Growth Economics: What Have We Learnt? // Columbia University and Universitat Pompeu Fabra. – 2001
123. *Xavier Sala-i-Martin.* Lecture notes on Economic growth (II): Five prototype models of endogenous growth.// NBER WP. – 1990. – No. 3564
124. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – Rīga : LR EM, 2003. gada jūnijs
125. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – Rīga : LR EM, 2002. gada decembris
126. Zivju produkcijas ražošana 1995-1999. gadā, Latvijas Zivju fonda statistikas dati. /Internets – <http://www.fisheries.lv/Latvian/view.shtml?Latvian/stat/2000-Prod5-lat.html>, – 2003. gada 14. maijs.
127. *Бункина М.К.* Национальная экономика. – Москва : Дело, 1997
128. *Гайдар Е.Т.* Аномалии экономического роста // Вопросы экономики. Москва – 1996. №. 12.
129. *Геретик Ш.* Критика буржуазных теорий политэкономии. – Москва : Прогресс, 1977
130. *Голубева Н.В.* Макроэкономические задачи процесса трансформации российской экономики. Макроэкономическая политика стабилизации. – Новосибирск, 1994
131. *Дагаев А.* Экономический рост и глобализация технологического развития // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – №1.
132. *Дадалко В. А.* Мировая экономика. – Минск, 2001

133. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика. – Москва : ИНФРА-М, 1997
134. Кенэ. Смит. Рикардо. сост. Б. Розов, В. Семенов. – Москва, 1923
135. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. Москва, 1989
136. Кузминов Я.И., Яковлев А.А. Новая экономика – новое общество – новое государство. Москва : ГУ ВШЭ. – 2002
137. Народное хозяйство СССР в 1989 г. Статистический ежегодник. – Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР. – Москва, 1990
138. Самуельсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. Шестнадцатое издание. – Москва, 2000
139. Экономика переходного периода. Очерки экономической политики посткоммунистической России (1991 – 1997). – Институт экономики переходного периода. – Москва, 1998.
140. Экономическая теория. Учебник для вузов. – Санкт-Петербургский ГУЭФ, 2003

Saīsinājumi

CAE	- Centrālā un Austrumeiropa
EM	- Ekonomikas ministrija
IKP	- iekšzemes kopprodukts
IKT	- informācijas un komunikāciju tehnoloģijas
IT	- informācijas tehnoloģijas
IZM	- Izglītības un zinātnes ministrija
JIEv	- jauni industrializēto ekonomiku valstis
KFP	- kopējā faktoru produktivitāte
LB	- Latvijas Banka
MNK	- multinacionālā korporācija
NI	- nacionālais ienākums
NKP	- nacionālais kopprodukts
NMP	- neto materiālais produkts
OECD	- Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija)
P&A	- pētniecība un attīstība
PB	- Pasaules Banka
PCI	- patēriņa cenu indekss
PPP	- preču pirktspējas paritāte
PV	- pievienotā vērtība
PVN	- pievienotās vērtības nodoklis
RCI	- ražotāju cenu indekss
SDR	- pasaules valūtu grozs (Special Drawing Rights)
SVF	- Startautiskais Valūtas fonds
SEZ	- speciālā ekonomiskā zona
TĀI	- tiešās ārvalstu investīcijas
VK	- Valsts kanceleja

Nozaru apzīmējumi

A	- Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība
B	- Zvejniecība
C	- Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde
D	- Apstrādes rūpniecība
E	- Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde
F	- Būvniecība
G	- Vairum- un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu, individuālās lietošanas priekšmetu un sadzīves aparatūras un iekārtu remonts
H	- Viesnīcas un restorāni
I	- Transports, glabāšana un sakari
J	- Finanšu starpniecība
K	- Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība
L	- Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana
M	- Izglītība
N	- Veselība un sociālā aprūpe
O	- Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306099227

2006-5
L 329

ISBN 9984-9574-7-0

9 789984 957470